

Pori Isonsannan sahan rakennushistoriaselvitys

arkkitehti Sanna Ihatsu - CasaCo Studio Oy

26.6.2023

Tilaaaja: SR-Kiinteistöt Oy

Tilaaajan edustaja: arkkitehti Matti Karjanoja

Kannen kuvat: Iso kuva, John Englund, kuvausaika
1923-1929 SMK, pienet kuvat Sanna Ihatsu

Sisältö

Perustiedot

Johdanto

Työn tavoitteet

Työn toteutus

Tiivistelmä

Lähteistä

Vesisahoista höyrysahoihin

Vesisahojen aika

Höyrysahat mahdollistavat suurteollisuuden

Sahateollisuuden kehittyminen Satakunnassa

Uitot muuttavat jokinäkymää

Rosenlew-yhtiö - lankkukauppiaasta monialayhtiöksi

Carl Fredrik Rosenlew perustaa kauppapuodin

Kauppa laajenee sahateollisuuteen

Wilhelm Rosenlew astuu suuriin saappaisiin

Krimin sodan jälkeen keskitytään puutavarakauppaan

Perheyhtiö osakeyhtiöksi

Monipuoliseksi puunjalostusliikkeeksi

Puimurituotanto kehittyy

Suuryhtiön saneeraus

Aikajana sahan vaiheista osana Rosenlew yhtiön historiaa

Porin Höyrysahayhtiö aloittaa toimintansa

Porin Höyrysahayhtiö aloittaa toimintansa

5	Yhtiö joutuu konkurssiin	22
	Yhtiö Rosenlewien omistukseen	22
6		
6	Sahan vaiheet Rosenlewien omistuksessa	23
6	Sahaa uudistettiin uuden omistajan myötä	23
6	1880-luvun uudistuksia	23
7	Saha sähköistetään	26
	Sahausjätteen hyödyntäminen	26
9	1922 nykyinen saharakennus rakennetaan	27
9	Talous- ja muuntarakennukset valmistuvat 1923	31
9	1929 muutos	35
10	Raaka-aineen kuljetus	35
11	Sahan tuotteita	36
	Lautatarha	36
12	Sahatavaran vienti	38
12	Sahan työntekijöistä	38
12	Sota-aika ja Isonsaunan sahan alasajo	39
13		
13	Sahasta puutalotehtaaksi	40
13	Puutalo Oy	40
14	Tuotanto aloitetaan laatikkotehtaalla	42
16	Isonsaunan puutalotehdas aloittaa toimintansa	42
17	Varastorakennus ja laajennukset	44
18	Vientiin	44
	Valmistaloja rosenlewiläisille	44
20	Viimeisenä metsähotelleja	45
20	Puutyöosasto	47
	Talusrakennus ammattikouluksi	48

Rakennukset ilman käyttötarkoitusta	51	Lehdet, pienpainatteen	91
Purku-uhan alla	51	Sähköiset	91
Satakunnan rakennusperinnön hoito -projekti	52	Henkilölähteet	91
Rakennusten nykyinen tilanne	54		
Kaavallinen tarkastelu	56		
Maan kohoamisen myötä asutus siirtyi Poriin	56		
Palon jälkeinen asemakaava	57		
Suistoalue otollinen paikka sahateollisuudelle	57		
Työnjohtajain asunnot	60		
Sahateollisuus synnytti esikaupunkialueita	60		
Saha-alue 1920-luvulla	62		
Puutalotehtaan ja konepajan aika	64		
Nykytilanne	66		
Saha-alueen suojelutilanne	66		
Alkuperäisen arkkitehtuurin tarkastelu ja säilyneisyys	68		
Alueen toiminnot	68		
Saharakennus	71		
Taloussrakennus	77		
Muuntajarakennus	82		
Portinvartijantalo	84		
Varasto	86		
Yhteenveto	88		
Lähteet	90		
Arkistot	90		
Kirjallisuus	90		
Raportit, ym.	90		

Perustiedot

Kohde: Isonsannan saha

Sijainti: Konepajaranta, Pori

Omistussuhteet: 1862–1867 Carl Johan Borg, 1870 W. Rosenlew & Co, 1987 Rosenlew-yhtiö fuusioitui Rauma-Repolaan, 1998 Sampo-Rosenlew Oy, 2012 SR-Kiinteistöt Oy

Kiinteistönumerot: 609-430-10-1, 609-8-77-1, 609-8-77-2, 609-8-77-3, 609-8-77-4 ja 609-8-77-5.

Rakennukset ja valmistumisvuodet: Saharakennus 1922 ja talousrakennus ja kattilahuone 1923, muuntaja 1923, portinvartijantalo 1923 sekä varasto 1946

Kaavatilanne: Yleiskaava, Asemakaavamuutos vireillä.

Suojelutilanne: Suojeltu 2007 asemakaavassa sekä yleiskaavassa. RKY-alueella. Osa kansallista kaupunkipuistoa.

Alkup. rakennuttaja: W. Rosenlew & Co. Ab

Alkup. suunnittelijat: Saharakennuksen piirustukset laati ruotsalainen insinööri I. E. Pettersson. Bolinder Tukholmasta suunnitteli sahan toiminnot ja toimitti myös lähes kaikki sähkökoneet. Pienemmät koneet sekä välivaihdot valmisti Porin Konepaja. Tiilisen talousrakennuksen kattilahuoneineen suunnitteli arkkitehti Torkel Nordman.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: Saha ja sen toimintoja palvelevat rakennukset. Samalla paikalla ollut saharakennus vuodesta 1862, nykyinen saharakennus on kolmas. Varasto liittyy puutalotehdasvaiheeseen.

Nykyinen käyttötarkoitus: Ei käyttöä.

Merkittävät muutokset:

1. saharakennus 1862

2. saharakennus 1874

3. saharakennus 1922, talousrakennus ja kattilahuone sekä muuntaja ja portinvartijantalo 1923.

Talousrakennuksesta konepajan ammattikoulu 1958–1987

Saharakennus puutalotehtaana 1941–1956

Varastorakennus rakennetaan n. 1941

Saharakennus puimuritehtaan puutyöosastona 1956–1987(?)

Varastorakennuksen lyhentäminen 1997 jälkeen, ennen 2013

Johdanto

Työn tavoitteet

Rakennushistoriaselvitys koskee Porin Isonsannan vanhan sahan rakennuksia: saharakennusta, voima-asemaa, muuntajaa, portinvartijantaloa sekä varastoa. Nämä rakennukset ja niiden piha-alue sijaitsevat usealla eri kiinteistöllä: 609-430-10-1, 609-8-77-1, 609-8-77-2, 609-8-77-3, 609-8-77-4 ja 609-8-77-5. Työn tilaaja on SR-Kiinteistöt Oy. Paikalla tiloja on esitelty kiinteistöpäällikkö Petri Kylvö. Työ on toteutettu keväällä ja alkukesällä 2023. Työn tarkoituksena on toimia alueen kaavamuutoksen tukena ja taustaselvityksenä.

Tavoitteena on selvittää rakennusten käytön vaiheet, arkkitehtuuri, rakenteet ja muutosvaiheet. Myös rakennuspaikan vaiheet ennen sahan valmistumista selvitetään. Sahan historia ja vaiheet kytkeytyvät Rosenlewin sukuun ja heidän sukuyhtiönsä ja näitä taustoja avataan myös. Alussa kerrotaan myös lyhyesti sahateollisuuden kehittymisestä, jotta ymmärrettäisiin mihin suurempaan kokonaisuuteen rakennusryhmä liittyy. Rakennusten säilyneisyyttä tarkastellaan selvityksen loppupuolella. Selvitys ei sisällä arvotusta.

Työn toteutus

Rakennuksesta on eri lähteissä käytetty seuraavia nimityksiä: Aluksi siitä käytettiin nimeä Porin Höyrysahayhtiö (Björneborgs Ångsågsbolag) sitten Isonsannan saha (Storsands såg) tai Isonsannan saha, Suursannan saha, ja Seikun sahan valmistuttua Vanha saha, jotta sen erottaisi Isonsannan saarelle perustetusta uudesta sahasta. Vuodesta 1922 Vanhaa sahaa on taas kutsuttu Isonsannan sahaksi.¹ Tässä selvityksessä on käytetty nimitystä Isonsannan saha.

1 Työ ja toimi 3/1947

Työssä käytettiin menetelminä kirjallisuustutkimusta, kenttätutkimusta, valokuvausta sekä arkistotutkimusta.

Tiivistelmä

Nykyinen Isonsannan saharakennus on rakennettu vuonna 1922, mutta sen juuret ovat vahvasti 1800-luvulla. Se on kolmas saharakennus samalla paikalla. Sen vieressä oleva tiilinen talousrakennus ja kattilahuone on valmistunut vuonna 1923. Talousrakennuksesta ja kattilahuoneesta on monissa aiemmissä lähteissä tulkittu, että rakennus olisi peräisin vuodelta 1897. Lisäksi sen on ajateltu olleen sahan voima-asema. Talousrakennus kattilahuoneineen on kuitenkin valmistunut vasta nykyisen saharakennuksen jälkeen ja nykyisen saharakennuksen voimanlähteenä oli sähkö.

1860–70-luvuilla ulkomaiset sahayritykset kiinnostuivat Suomesta ja toivat mukanaan pääomaa ja uutta teknologiaa. Suomessa oli runsaat metsävarat ja edullista työvoimaa saatavilla. Pohjoismainen konepajateollisuus kehitti myös tehokkaita sahakoneita. Höyrylaivaliikenteen ansiosta valmiin sahatavaran rahtaus Keski-Eurooppaan halpeni.² Poriin perustettu Isonsannan saha oli yksi maamme ensimmäisestä neljästä höyrysahasta, joka aloitti toimintansa vuosina 1860–1862. Tuolloin toimintansa Isonsannan lisäksi aloitti lin Kestilä, Pietarsaaren Stockholmen ja Anjalan Heikkilä.³ Isonsannan saha oli ensimmäinen höyrysahalaitos Satakunnassa.

Isonsannan saha oli merkittävä työllistäjä Porissa, ja vaikutukset ulottuivat Satakunnan ja jopa maamme rajojen ulkopuolelle. Vuonna 1914

2 Kantonen 1996, 6.

3 Kantonen 1996, 5–6.

Rosenlewin sahoilla työskenteli 1200 työntekijää. Se oli suuri määrä, kun koko kaupungissa oli tuolloin vain reilu 17 500 asukasta. Sahojen toiminta työllisti Porin työpaikkojen lisäksi satoja uitto- ja metsätyömiehiä Kokemäenjoen vesistön alueella.⁴ Sahatavaraviennin kautta sahojen merkitys oli myös kansainvälinen.

Sahatavaran viennin tyrehtymisen ja toisen maailmansodan seurausten myötä sahalaitos muutettiin vuonna 1941 Rosenlew-yhtiön puutalotehtaaksi, jona se toimi vuoteen 1956 saakka. Puutalotehtaan tuottamat esivalmisteiset puutalot olivat merkittävässä osassa Suomen jälleenrakennuksessa ja Neuvostoliiton sotakorvauksissa. Lisäksi esivalmisteisia taloja ja parakkeja vietiin Saksaan sekä muualle Eurooppaan ja jopa valtameren toiselle puolelle.

Puutalotehtaan ajalta 1940-luvulta, on peräisin myös varastorakennus, jota on myöhemmin lyhennetty ja muutettu. Varastorakennuksessa on nykyisin veneiden talvisäilytystä.

Puutalotehtaan lopetettua toimintansa saharakennus siirtyi konepajan käyttöön. Sinne sijoitettiin puimuritehtaan puutyöosasto, joka toimi rakennuksessa ainakin vuoteen 1985 asti. Puimuritehtaan puutyöosaston lopetettua toimintansa rakennuksessa oli varastokäyttöä ja veneiden talvisäilytystä aina 1990-luvun loppupuolelle. Sen jälkeen rakennus on ollut ilman käyttötarkoitusta.

Tiilinen talousrakennus sai uuden käyttötarkoituksen toimiessaan Rosenlewin konepajan ammattikouluna vuodesta 1958 vuoteen 1987 saakka. Sen jälkeen rakennuksessa oli vain varastokäyttöä, kunnes se jäi kokonaan tyhjilleen.

Saharakennus nykyisin.

Saharakennus ja talousrakennus kunnostettiin Satakunnan rakennusperinnön hoito -projektin yhteydessä vuosina 1998–2000. Tuolloin rakennusten kattoja ja julkisivuja sekä ikkunoita kunnostettiin. Hankkeen rahoituksesta vastasivat Euroopan aluekehitysrahasto (EAKR) ja Suomen opetusministeriö. Kunnostuksen jälkeen rakennuksille ei ole ollut käyttöä ja sitä kautta niissä ei ole ollut valvontaa ja ne ovat kohdanneet ilkeävaltaa. Talousrakennuksen kaikki ikkunat ovat hajotetut ja sisään sataava vesi on päässyt tekemään tuhojaan. Saharakennuksen ikkunoistakin suuri osa on rikottu. Sisällä on pidetty nuotiota. Saharakennuksen myöhemmän laajennusosan katto romahti tämän selvityksen teon aikana.

4 Koivuniemi 2011; 182.

Lähteistä

Sahan ympäristö on mukana Timo Kantosen vuonna 1996 laatimassa inventoinnissa ”Satakunta sahaa Suomessa”, jossa inventoitiin maamme kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Saharakennukset inventointiin myös Satakunnan museon toimesta vuonna 1985 osana Porin teollisuusrakennuksia ja -ympäristöjä koskevaa selvitystä.

Jussi Koivuniemen ”Sukuyhtiön aika Rosenlew 1853–1987” vuodelta 2011 sekä Oscar Nikulan ”Rosenlew-Koncernen, en hundraårig utveckling från handelshus till storindustri 1853–1953” vuodelta 1953 ovat antaneet tärkeää tietoa sekä Rosenlewin suvusta että saharakennusten vaiheista. Minna Linnalan ja Liisa Nummelinin ”Toiveet ja Todellisuus” raportti Satakunnan Rakennusperinnön hoidosta sekä Satakunnan Museon vuosikirja Sarka 1999 ovat avanneet rakennusten tilaa vuosituhannen vaihteessa.

Digitaalisesta sanomalehtiarkistosta löydettyt artikkelit ovat tuoneet tietoihin syvyyttä antaen ajankuvaa. Erityisen hyödyllisiä ovat olleet Satakunnan kansan Isonsannan uusitun saharakennuksen ja sen talousrakennuksen valmistumisesta kertovat artikkelit 29.3.1922 ja 16.3.1923.

Nykytilannetta kuvaavat valokuvat ovat arkkitehti Sanna Ihatsun ottamia, ellei toisin mainita.

Kuva-aineistoa ja karttoja on löytynyt sekä Satakunnan Museon kuvakokoelmista että Rosenlew-museolta. Rosenlew-museolla on myös Rosenlew-yhtiöiden henkilöstölehdessä Työ ja toimi kaikki vuosikerrat, joista myös on löytynyt paljon arvokasta tietoa.

Lähteistä on huomioitava, että talousrakennuksen osalta aiemmissä lähteissä on virheellistä tietoa. Sen valmistumisvuosi ja alkuperäinen käyttötarkoitus on niissä tulkittu 1897 valmistuneeksi voima-asemaksiksi, vaikka todellisuudessa rakennus on valmistunut vuonna 1923 kattilahuoneeksi

ja talousrakennukseksi. Tuolloin saha oli jo sähkötoiminen ja kattilahuonetta käytettiin tukkialtaan sekä rakennusten ja käyttöveden lämmitykseen, ei sahan voimanlähteenä.

Digitaalisen sanomalehtiarkiston avulla on saatu paljon syventävää tietoa. Ohessa esimerkkinä Orimattilan Uutisissa 26.7.1923 julkaistu uutinen sahan kuljetusköysiin kohdistuneesta ilkeväkivallasta. Kyseinen uutinen julkaistiin laajalti ympäri maata olevissa sanomalehdissä.

Suori ilkitöntekijä.

Joku päivä sitten pidätettiin Porissa Isonsannan sahan ilmaradan asemalla työmies Frans Henrik Elo, joka pariaikaa oli särkemässä Seikun ja Isonsannan sahan välistä ilmaradan kuljetusvaijeria. Hänen oman tunnustuksensa mukaan on hän tätä kuljetusvaijeria (radan pituus on 1,500 metriä), katkonut lukemattomia kertoja aina viime vuoden syksystä alkaen, ja on vaijeria senvuoksi täytyntä uusia jo neljästi. Ilkityöstä on V. Rosenlev & Co Ab.-yhtiölle koitunut ylimääräisiä kustannuksia yhteensä noin 160,000 markkaa.

Mainittakoon, että Elo ennen pidättämistään ehti 11 päivän aikana katkomaan yhtä vaijeria 5 eri kertaa, jatkaen ilkitöntään, vaikka tiesi itseään epäiltävän.

Kun vaijeri katkesi t.k. 4 p:nä, olivat uittopäällikkö V. Johansson ja tukkilajittelija O. Bärling vähällä monetta henkensä ollessaan veneellä vaijerin kohdalla joen pohjasta nostamassa sinne pudonnutta kuljetuskoria. Katkennut vaijerin pää putosi jokeen ja olisi kaatanut veneen, elleivät he samassa hetkessä olisi päässeet pois alta.

Elo on syntynyt Pomarkussa v. 1902 ja on ollut toiminimen palveluksessa parisen vuotta. Hän väittää ilkitöntään jonkinlaiseksi kostoksi jollekin esimiehelleen.

Vesisahoista höyrysahoihin

Vesisahojen aika

1800-luvun alussa valtio säänteli tiukoilla rajoituksilla sahaustoimintaa. Tähän syynä oli, että liiallisen sahaustoiminnan pelättiin tuhoavan metsät. Lisäksi valtio piti rauta- ja metalliteollisuuden puolta, sillä niitä pidettiin sahateollisuutta tärkeämpinä. Sahausten leviämistä piti pidättellä, jotta raudanvalmistukseen riittäisi puuhiiltä. Sahoja sai perustaa vain koskien partaille, vesivoiman ääreen. Höyryvoiman avulla sahaus oli kiellettyä.⁵

Vesisahoissa oltiin sidottuja koskipaikkoihin, jolloin tukit saatiin kyllä helposti uitettua sahoille, mutta valmiin sahatavaran kuljettaminen koskien ääreltä satamaan oli työlästä ja kallista, sillä se esimerkiksi Porissa jouduttiin tekemään talviaikaan hevosilla vetämällä.⁶

1800-luvun alussa Satakunnassa oli useita vesivoimalla toimivia sahoja. Pohjois-Satakunnan jyhlät metsät olivat sahateollisuudelle houkuttelevia. Toisaalta kuitenkin vaikeat kuljetusolot hankaloittivat sahateollisuuden kehittämistä alueella.⁷

1700-luvulla sahateollisuus oli keskittynyt Etelä-Suomeen ja suurimmat sahatavaran kauppahuoneet olivat Suomenlahden rannikoilla, erityisesti Viipurissa ja Haminassa. 1800-luvulla sahateollisuus levisi muualle Suomeen, voimakkaimmin Satakuntaan.⁸

Puutavaran kysyntä Euroopassa kasvoi nopeasti, kun kasvavat teollisuuskaupungit tarvitsivat puuta. Lankkujen vienti Porista lähes kuusin-

kertaistui 1820-luvun lopulta 1830-luvun loppuun. Pori oli 1830-luvun lopulla Viipurin jälkeen maan toiseksi suurin puutavaran viejä.⁹

Myös käsinsahaus oli yleistä vielä pitkälle 1800-luvulle. Etenkin Satakunnassa tukkiyhtiöt ostivat käsinsahattuja lautoja ulkomaankauppaa varten. Yhtiöiden mielenkiinto talonpoikien harjoittamaa käsinsahausta kohtaan johtui siitä, että sitä eivät rajoittaneet valtion rajoitukset.¹⁰

Höyrysahat mahdollistavat suurteollisuuden

Höyrykoneita alettiin käyttää sahojen voimanlähteenä ensimmäisenä Englannissa vuonna 1799. Laajemmin höyrysahat yleistyivät esim. Ruotsissa, Norjassa ja Venäjällä 1860-luvulla.¹¹ Suomessa höyrysahat sallittiin vuonna 1857 annetulla asetuksella. Suurteollisuudeksi sahateollisuus kasvoi maassamme sen myötä, kun huhtikuussa 1861 annettu asetus kumosi aiemmat sahausken määrälliset rajoitukset. Höyryvoima mahdollisti sahojen perustamisen muuallekin kuin koskipaikkoihin – tukkipuun ja valmiin sahatavaran kuljetuksien kannalta otollisiin paikkoihin.¹²

Rajoitusten poistumisen myötä höyryllä toimiva sahateollisuus kasvoi nopeasti, mutta myös runsaasti vesisahoja perustettiin edelleen. Suomen ensimmäinen höyrysaha, Kestilän saha, perustettiin Iijokisuulle vuonna 1860. Kymmenen vuotta myöhemmin höyryvoimalla toimivia sahalaitekkeitä oli jo 66 kpl. Useimmat sahat perustettiin jokien suille, jolloin tukit voitiin kuljettaa uittamalla. Sahatavara lajiteltiin lautatarhaan ja lastattiin läheisessä satamassa rahtilaivoihin. Raaka-ainekuljetuksia tehosti

5 Koivuniemi 2011, 26; Lounatvuori & Putkonen 2001, 120.

6 Koivuniemi 2011, 61.

7 Koivuniemi 2011, 27.

8 http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Sahateollisuus

9 Koivuniemi 2011, 24.

10 Eenilä 1965

11 Koivuniemi 2011, 61.

12 http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Sahateollisuus

puutavarayhtiöiden välisten yhteisuitojen toimittaminen 1870-luvulta lähtien.¹³

Tyypillisesti sahanomistajat olivat suurkauppiaita ja kauppiassukujen edustajia. He toimivat monialaisesti eri teollisuuden alojen parissa, kuten vähittäis- ja tukkukaupassa ja laivanvarustuksessa. 1864 osakeyhtiölain myötä ensimmäiseen maailmansotaan mennessä suuret sahalaikokset olivat siirtyneet osakeyhtiöiden omistukseen. Suurimman yhtiöt olivat A. Ahlström, W. Gutzeit, Kemi-yhtiö, W. Rosenlew & Co., Hackman ja Uleå-yhtiö. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen sahateollisuus nousi Suomen suurimmaksi teollisuudenalaksi ja Suomi Euroopan suurimmaksi sahateollisuuden viejäksi. Toisen maailmansodan jälkeen metsäteollisuuden painopiste siirtyi massa- ja paperiteollisuuden suuntaan.¹⁴

Sahateollisuuden kehittyminen Satakunnassa

Isonsannan saha lukeutuu lin Kestilän, Anjalan Heikkilän ja Pietarsaaren Stockholmenin sahojen rinnalla maamme ensimmäisiin höyrysahoihin. Senaatti myönsi vuonna 1860 kauppias Carl Johan Borgille luvan perustaa höyrysahan Isonsannan saarelle ja saha aloitti toimintansa kesällä 1862. Tämä oli ensimmäinen askel Satakunnan sahateollisuuden siirtymiselle sisämaasta rannikolle. Saha siirtyi 1970-luvulla Rosenlew-yhtiölle.¹⁵

Isonsannan sahan jälkeen, seuraavalla vuosikymmenellä, Kokemäenjoen suistoon rakennettiin vielä viisi suurta höyrysahaa: Seikku, jonka rakennuttaja ja omistaja oli Rosenlew. Isonsannan uusi saha, jonka rakennuttaja oli porilainen konsortio ja jolta saha siirtyi vähitellen Antti Ahlströmille. Hampurilaisen kauppiaan Winckelin perustama Sofiegarten, joka siirtyi pian ruotsalaisten Fredriksfors Aktiebolagetille. Fredriksfors Aktiebolagetin perustama Pihlavan saha. Reposaaari, jonka toiminnan aloitti Gustaf Tigerstedt, mutta jonka osti ruotsalainen liikemies J. E. Francke

ja muodosti yrityksen nimeltä Råfsö Ångsågs Aktiebolaget. Näitä saha ja perustettiin ulkomaisen pääoman avulla, mutta 1880-luvulle tultaessa nämä sahat, Reposaaarta lukuun ottamatta, olivat siirtyneet suomalaisomistukseen.¹⁶

Kokemäenjoen sahojen lisäksi Satakuntaan perustettiin vielä kolme muuta, tuotannoltaan huomattavaa sahaa edellisten lisäksi 1870-luvulla: Eurajoen Kaunissaaren, Merikarvian Haminaholman ja Loimaan sahat.¹⁷

Vuoden 1912 karttaan on merkitty Porin kaupunkialueen tuntumaan rakennetut höyrysahat. Kartta SRM.

1. Isonsannan uusi höyrysaha
2. Sofiegartenin höyrysaha
3. Isonsannan vanha höyrysaha
4. Seikun höyrysaha

13 http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Sahateollisuus

14 http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Sahateollisuus

15 www.rky.fi; Sarka 1999, 13-15.

16 Sarka 1999, 13-15.

17 Sarka 1999, 15.

Uitot muuttavat jokinäkymää

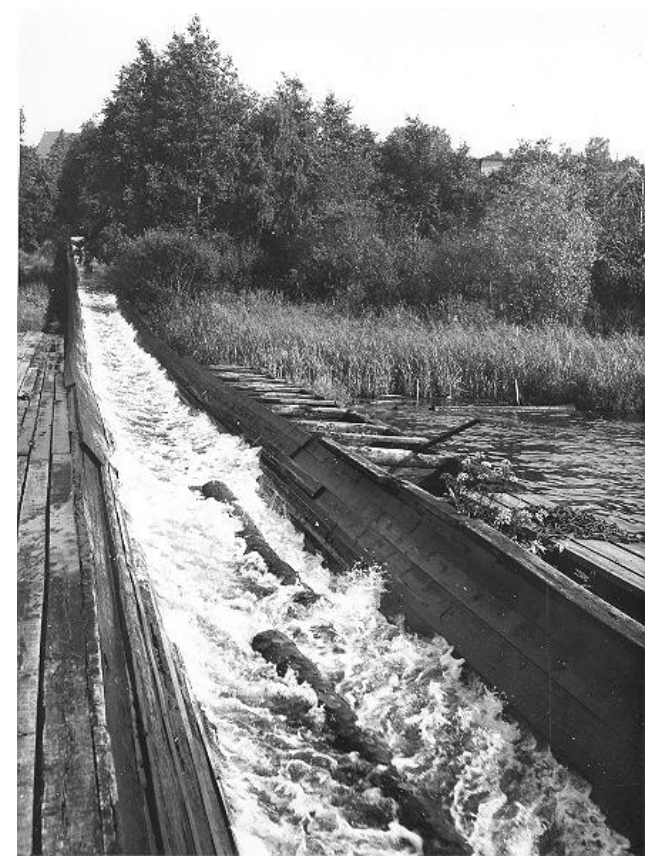
1870-luvulta lähtien suursahalta edellytettiin 10 000 standartin vuosituotantoa. Siihen ylsivät Rosenlewin Isonsannan ja Seikun sahat yhdessä, Kotkan saha, joka myös koostui kahdesta sahasta sekä Rosenlewin paikalliset kilpailijat Pihlavan saha ja Reposaaressa Höyrysaha. Lisäksi Kymijoen suun: Kotkan, Norjan, Hietasen ja Sunilan sahat ylsivät suursahan mittoihin.¹⁸ Sahoille tarvittava raaka-aineiden määrä kasvoi tuotantomäärien mukana. 1870-luvulla Satakuntaan tarvittiin höyrysahoille yli miljoona tukkia. Tukinuitto tuli hevosvetoisten rekikyytien tilalle. Tämä muovasi Kokemäenjoen näkymää, kun laajat tukkilautat lipuivat sitä pitkin. Vuonna 1876 perustettiin Kokemäenjoen uittoyhdistys, joka hoiti uiton Nokiankoskesta Ulvilaan.¹⁹

18 Koivuniemi 2011, 77.

19 Sarka 1999, 15.

Pispalan vanha uittoruuhu 1950-luvulla. Lusto.

Kuva tukkitien jäänteistä. Isonsannan sahan vaikutukset näkyvät edelleen Näsijärvellä asti. Tukkitietä pitkin kuljetettiin 1860–1920-luvuilla tukkeja Näsijärvestä Pispalan kannaksen yli Pyhäjärveen. Ensimmäisen tukkitien rakensi Porin Höyrysaha (Isonsannan saha) vuosina 1863–1864. Tukkitie oli rakennettu punaisiksi maalattujen hirsirakenteiden varaan, jonka takia sitä kutsuttiin «punaiseksi tukkitieksi». Se toimi alkujaan hevosvoimalla, mutta muutettiin pian höyryvoimalla toimivaksi. Pispalan tukkitiet jäivät käytöstä uittotunnelin valmistuttua ja ne purettiin 1935. Kuvassa tukkitien perustusten jäänteet 2017, kuvaaja Vadim Ader. Pirkanmaan maakuntamuseo.

Rosenlew-yhtiö - lankkukauppiasta monialayhtiöksi

Isonsannan sahan historia ja vaiheet kytkeytyvät Saksasta lähtöisin olevaan ja Ruotsin kautta Suomeen tulleeseen Rosenlewin aatelissukuun ja heidän perustamaansa sukuyhtiöönsä. Rosenlewit olivat taitavia luomaan liikesuhteita. Osa liikesuhteista syntyi myös naimisiin menon kautta.

Carl Fredrik Rosenlew oli Rosenlewin kaupallisten ja teollisten toimintojen aloittaja. Hän yhtiökumppaneineen oli myös sahateollisuuden edelläkävijä Satakunnan alueella. Carl Rosenlew verkostoitui tehokkaasti porilaisiin kauppiaapiireihin, mikä mahdollisti suurtenkin hankkeiden toteuttamisen. Taustalla vaikuttivat myös yhteistyötaidot, ennakkolullottomuus ja suvun perintö.²⁰ Toisaalta Carl Rosenlew oli liiketoimissaan hyvin varovainen. Tarvittiin ensin uhkarohkea toinen yrittäjä, joka aloitti höyrysahtoiminnan ulkomaisen pääoman avulla. Suursahaksi yritys nousi Fredrik Wilhelm Rosenlewin johdolla ja monialaiseksi puunjalostusliikkeeksi se kehittyi nuoremman Wilhelm Rosenlewin johdolla. Paperi- ja selluteollisuuteen laajeneminen tuli mahdolliseksi Erik Rosenlewin naitua Karinin, joka kuului von Frenckellin kauppiassukuun.

Carl Fredrik Rosenlew perustaa kauppapuodin

Carl Fredrik Rosenlew (1797–1852) sai oikeuden harjoittaa sekä kotimaan että ulkomaankauppa ja avasi vuonna 1820 kauppapuodin yhdessä koulukaverinsa, porilaisen kauppiassuvun vesan August Wilhelm Björkmanin kanssa. Kauppamerenkulun olosuhteiden parannuttua, laivanvarustus kuului myös kiinteästi liiketoimintaan. Kauppahuone Björkman & Ro-

sen osti talonpoikien sahaamia lankkuja, päreitä ja tervaa sekä elintarvikkeita ja vei niitä ulkomaille. Paluukuormassa se toi Englannista suolaa sekä Lyypekin markkinoiden tuotteita ja myi niitä kauppapuodeissaan. Björkman & Rosenlew teki yhteistyötä Carl Fredrik Björnbergin kauppahuoneen kanssa ja kumppanukset olivat vuoteen 1840 mennessä Porin suurin laivanvarustaja.²¹

Kauppa laajenee sahateollisuuteen

Satakunnassa oli 1820-luvulla useita vanhoja ja pieniä sahoja, mutta niiden tuotantokyky ei riittänyt suuremmille ja kasvaville markkinoille Eurooppaan.²² Vaikeat kuljetusolot olivat torpanneet monen porilaiskauppiaan haaveet Pohjois-Satakunnan metsien hyödyntämisestä. Uusien teiden myötä puunhankinta-alueet laajenivat ja sahoja voitiin perustaa kauemmas, Satakunnan monien koskien äärelle.²³

Björkman & Rosenlew ja Björnbergin kauppahuoneet alkoivat suunnitella Satakunnan ensimmäistä teollista vesisahaa vuonna 1834 ja vuokrasivat Parkanon Kaironkosken koskioikeudet ja aloittivat sahan perustamisluvan hakemisprosessin ja rakentamisen valmistelun. Lopullisen luvan tultua saha aloitti toimintansa maaliskuussa 1837.²⁴

Muutkin kauppahuoneet kiinnostuivat sahojen perustamisesta, mutta Rosenlew kumppaneineen oli varannut myös muiden koskipaikkojen oikeudet. Kaikkiin heillä ei ollut edes aikomusta perustaa sahoja, vaan varaukset pyrkivät estämään mahdollisten kilpailijoiden toimintaa. Seuraava heidän perustamansa saha Lavian Susikoskella valmistui 1845.²⁵

20 Koivuniemi 2011, 23, 28–29.

21 Koivuniemi 2011, 18, 21–25.

22 Koivuniemi 2011, 26–27.

23 Koivuniemi 2011, 27–28.

24 Koivuniemi 2011, 28–29.

25 Koivuniemi 2011, 30–31.

Wilhelm Rosenlew astuu suuriin saappaisiin

Liiketoiminta kukoisti aina 1840-luvun lopulle saakka, kunnes yhteistyökumppani C. F. Björnberg kuoli keväällä 1848. Carl Rosenlew menetti vaimonsa joulukuussa 1850 ja menehtyi itse tammikuussa 1852 jättäen lapsilleen suuren omaisuuden. Myös koko Poria kohtasi suuri onnettomuus 22.5.1852, kun tulipalo pääsi irti Rosenlewin talosta, Suurtorin laidalta, tuhoten kaupungin keskeisimmät osat.²⁶

Fredrik Wilhelm Rosenlew, Carlin vanhin poika, keskeytti yliopisto-opinnot ja otti vastuun isänsä perinnöstä tilanteessa, jossa koko kaupunki oli paljon jälkeisessä kaaoksessa.²⁷ Fredrik Wilhelm hankki porvarisoikeudet ja aloitti yhteistyön kauppias Johan Gustaf Holmbergin kanssa, joka oli aiemmin toiminut Björkman & Rosenlewillä harjoittelijana ja tunsikin sen liikkekumppanit. Kauppahuone W. Rosenlew & Co perustettiin 1. maaliskuuta 1853. Kauppahuone jatkoi samantapaista liiketoimintaa kuin Björkman & Rosenlew oli tehnyt.²⁸

Krimin sodan jälkeen keskitytään puutavarakauppaan

Alkuvuosia varjosti kuitenkin Krimin sota, joka katkaisi kauppapurjehduksen lähes täysin Tanskan salmien ulkopuolelle vuosiksi 1854–1855. Porilaiset joutuivat myymään aluksiaan ja osa niistä kaapattiin. Myös Rosenlewin kauppahuoneisto menetti kauppalaivastonsa. Sodan aikaan oli tyydyttävä tekemään lähinnä kotimaan vähittäiskauppaa.²⁹

Viisi vuotta Krimin sodan jälkeen kauppayhtiö siirtyi täysin Rosenlewin veljesten Fredrik Wilhelmin ja Carl Petterin omistukseen.³⁰ Avioliittojen

kautta veljekset vahvistivat suhteitaan merkittäviin kauppiassukuihin.³¹ Veljekset halusivat keskittyä erityisesti puutavarakauppaan ja sitä tukevaan laivanvarustukseen.³² 1860-luvulle tultaessa Rosenlew lisäsi sahauskapasiteettiaan sijoittamalla uusiin vesisahoihin.³³ Fredrik Wilhelm Rosenlewin johdolla toiminimestä tuli suurliike, kun hän vuonna 1871 osti Isonsaunan sahan ja rakennutti seuraavana vuonna Seikun sahan. 1877 kauppaliike lakkautettiin ja toiminimeen liitettiin Porin Konepaja.³⁴

Perheyhtiö osakeyhtiöksi

Fredrik Wilhelm Rosenlew kuoli keväällä 1892 ja helmikuussa 1899 myös Carl Petter Rosenlew kuoli. Yhtiön omistus siirtyi leskirouville, mutta he uskoivat yhtiön johtamisen poikiensa Hugo, Georg ja Uno Rosenlewin haltuun.³⁵ Yhtiömuoto muutettiin kesäkuussa 1907 osakeyhtiöksi useita vuosia kestäneiden vaikeiden neuvottelujen jälkeen.³⁶ Osakeyhtiön perustaminen ei kuitenkaan lopettanut erimielisyyksiä omistajaperheiden välillä ja välejä kiristi myös sahateollisuuden yleisestikin huono vuosi 1908. Vuonna 1910 yrityksen johto ja omistus muuttuivat merkittävästi, kun Carl Rosenlewin jälkeläiset luopuivat yrityksen omistuksesta, koska he eivät olleet halukkaita uusiin investointeihin ja yrityksen uudistamiseen serkkujensa haluamalla tavalla. Fredrik Wilhelmin jälkeläiset Hugo ja George sekä heidän nuorempi veljensä Erik Rosenlew saivat yrityksen omistukseensa.³⁷

26 Koivuniemi 2011, 37–39.

27 Koivuniemi 2011, 39.

28 Koivuniemi 2011, 41–42.

29 Koivuniemi 2011, 47–48.

30 Koivuniemi 2011, 49–50.

31 Koivuniemi 2011, 50.

32 Koivuniemi 2011, 49–50.

33 Koivuniemi 2011, 60–61.

34 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, 3.

35 Koivuniemi 2011, 125–128.

36 Koivuniemi 2011, 140–143.

37 Koivuniemi 2011, 147–151.

Monipuoliseksi puunjalostusliikkeeksi

Uusi omistus oli alku uudelle kehityskaudelle. Vanhan sahaliikkeen vanhalle pohjalle rakennettiin asteittain kokonainen systeemi isoja teollisuuslaitoksia, jotka muodostivat elimellisen kokonaisuuden.³⁸ Aluksi sahausjätettä hyödynsivät 1913 perustettu laatikkotehdas sekä Rosenlewin omistama Ulasoorin tiilitehdas. Tiilitehtaan tiiliä hyödynnettiin uusien tehdasrakennusten rakentamisessa. Paperi- ja selluteollisuuteen laajeneminen tuli mahdolliseksi Erik Rosenlewin naitua von Frenckellin kauppiassukuun. Maailmansodan takia luottomarkkinat olivat epäselvät ja yhtiö tarvitsi ulkopuolista pääomaa voidakseen lunastaa 1915 kuolleen Hugo Rosenlewin lesken osakkeet. Vuonna 1916 Rosenlew-yhtiöt fuusioitui Frenckellien suvun omistaman J. C. Frenckell & Son Ab kanssa.³⁹ Toimitusjohtajaksi tuli Wilhelm Rosenlew, Fredrik Wilhelm Rosenlewin poika. Wilhelmin toimitusjohtajuus kesti peräti vuoteen 1840 asti.⁴⁰

Sisällissodan jälkeen, vuonna 1920 W. Rosenlew & Co. Ab käynnisti sulfaattiselluloosatehtaan, joka tuotti sahojen puujätteistä raaka-ainetta Frenckellin hienopaperitehtaalle Tampereelle sekä 1920 perustamalleen Porin paperitehtaalle. Porin Paperitehdas valmisti ensiluokkaista voimapaperia. Säkki- ja paperitehdas valmisti paperisia säkkejä ja pusseja. Sulfaattiselluloosatehdas tuotti raaka-ainetta myös Rosenlewin perustamalle hiivatehtaalle.⁴¹

Myös sahalaitoksia uudistettiin. Lisäksi yhtiö perusti vuonna 1913 Porin sahojen yhteyteen sahausjätettä ja sulfiittiselluloosatehtaan kuorimisjätettä hyödyntävän höyry- ja sähkövoima-aseman, joka tuotti voimaa sen tehdaslaitoksille.⁴² Voimaa tulevien tehtaiden tarpeisiin hankittiin myös ostamalla Äetsästä vesivoimalaitos vuonna 1918.⁴³

Porin Aittaluodon tehdasrakennuksia vuonna 1933. Keskellä oleva korkea rakennus on sulfiittiselluloosatehtaan keittimö. Sen vieressä vasemmalla tornit joissa sulfiittiselluloosatehtaan keittimössä tarvittava rikkihapoke muodostuu. Vasemmalla matala piippu on voima-aseman piippu ja sen edessä oikealla oleva rakennus on voima-asema. Vasemmalla oleva korkea piippu on paperitehtaan piippu. Kuva Aarne Pietinen, MV.

38 Viikkosanomat 13.8.1927

39 Koivuniemi 2011, 152–155, 158–162; Suomen Puu 13.3.1928

40 Koivuniemi 2011, 751.

41 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori,4.

42 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori,4; Suomen Puu 13.3.1928

43 Suomen Puu 13.3.1928

Kuva Porin Aittaluodon tehdasalueelta Isonsannan suuntaan vuonna 1921. Sahausjätettä kuljettava köysirata johtaa Isonsannaan sahalta Seikun saha-alueelle. Sahausjätettä hyödynnettiin Rosenlewin Aittaluodon voima-asmalla sekä paperi- ja selluloosasulfiittitehtaissa, hiivatehtaassa ja tärpättitehtaassa sekä kaupana Ulasoorin tiilitehtaassa.

Vastarannalla, kuvassa keskellä näkyy Isonannan sahan saharakennus sekä sen pihaa lautatarhoineen ja rakennuksineen. Kuva John Englund, Satakunnan Museo

Mainos Rosenlewin myymistä rakennustarpeista vuodelta 1935. Oli luontevaa, että yritys aloitti esivalmisteisten puutalojen valmistamisen, sillä heillä oli jo tuotannossa niihin tarvittavaa materiaalia, kuten sahatavaraa ja rakennuspapereita. Kuva Suomen poliisilehti 30.3.1935

44 Koivuniemi 2011, 365.

45 Koivuniemi 2011, 385.

W. ROSENLEW & C:o O.Y.

Ensiluokkaisia rakennustarpeita

Seikun ja Isonsannan sahat	Sahattuja ja höylättyjä puutavaroita
PORIN KONEPAJA	Korkealaatuisia rakennus- ja taloustavaroita, "Kotiliesiä", Sampo-äkeitä ja puimakoneita, BMV-moottoreita, Nopsa-perämoottoreita, höyrykatiloita, rautarakenteita, hitsaustöitä.
Ulasoorin Tiilitehdas	Muuraustiiliä
Säkki- ja Pussitehdas	Tervattua "VOIMA"-vuorauspaperia

Sota-ajan tuotanto ja sotakorvausteollisuus

Toinen maailmansota ja Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen toi mukanaan muutoksia Rosenlew-yhtiölle. Sotavuosina yhtiötä johtivat mm. Rafael von Frenckell ja Erik Rosenlew.⁴⁴ 1930-luvun lopulla Sven-Erik Rosenlew nousi yhtiön johtotehtäviin ensin yhtiön metsätiloista vastaavana johtajana ja lopulta johtajana.⁴⁵ Sotavuosista huolimatta yhtiö pystyi tuottamaan voittoa. Sota kuitenkin tarkoitti sitä, että monista rauhanajan tuotannoista luovuttiin ja alettiin valmistaa sotatarvikkeita ja muuta sodanaikaista huoltoa palvelevaa tuotantoa.⁴⁶

46 Koivuniemi 2011, 365.

Sotatarviketuotannon osuus Rosenlewin konepajan myynnistä kasvoi 45 prosenttiin, myös maatalouskoneiden tuotantoa lisättiin elintarviketuotannon takaamiseksi ja Porin Matti- ja Maija lämmitysuuneja tehtiin runsaasti, kun taas vähemmän tärkeiden laitteiden valmistusta rajoitettiin. Laatikkotehdas valmisti armeijalle ampumarvikelaatikoita ja väli- rauhan aikaan sen yhteyteen perustettiin uusi tuotantosuunta, kun yhtiö alkoi heinäkuussa 1940 valmistaa puisia valmistaloja. Puutalotehdas sai toimitilat Isonsaunan saharakennuksesta heinäkuussa 1941.⁴⁷

Sodan jälkeen tuli Suomelle raskas sotakorvaustaakka. Joulukuussa 1944 allekirjoitetun sotakorvausperussopimuksen mukaan 62 % korvauksista tuli maksaa konepaja-, kaapeli- ja telakkateollisuustuotteilla. Puunjalostusteollisuuden osuus oli kolmannes. Tämä muovasi koko Suomen teollisuutta. Sotia edeltäneenä aikana Suomen viennistä vain 2,3 % oli ollut metalliteollisuuden osuutta ja pääpaino oli ollut puunjalostusteollisuudessa. Rosenlewin pääsotakorvaustuotteeksi tulivat massiiviset höyrykoneet, lokomobiilit. Seikun sahalta vietiin sahatavaraa ja sulfiitti-tehtaalta selluloosaa.⁴⁸ Puutalotehtaan toiminta soveltui hyvin Rosenlewin sahateteollisuuden jatkoksi. Seikun sahan lautoja voitiin jatkojalostaa taloelementeiksi.⁴⁹ Puutalotehdas osallistui yhdessä muiden puutalotehtaiden kanssa sotakorvausurakkaan vuosina 1946–1949.⁵⁰ Viimeiset sotakorvauslokomobiilit Rosenlewiltä lähtivät itärajan taakse heinäkuussa 1952.⁵¹

47 Koivuniemi 2011, 365–368.

48 Koivuniemi 2011, 387–388.

49 Koivuniemi 2011, 431.

50 Koivuniemi 2011, 387–388.

Puimurituotanto kehittyi

1950-luvulla Rosenlew-yhtiö alkoi karsia kannattamatonta tuotantoaan. Laatikkotehtaan tilaukset olivat vähentyneet sotien jälkeen ja pakkausmateriaalina käytettiin enemmän pahvia. Laatikkotehdas toimi lähinnä puutalotehtaan apuna, mutta senkin kannattavuus heikkeni itäviennin tyrehtymisen myötä. Rosenlew pyrki lisäämään puutalojen kotimaanmyyntiä, mutta markkinoiden rajallisuuden vuoksi, se ei ollut kovin kannattavaa. Tuotanto supistui puoleen vuodesta 1953 seuraavaan tilikautteen ja vuonna 1955 tehdas jäi ensimmäistä kertaa tappiolle. Lokakuussa 1955 yhtiön hallitus päätti sulkea laatikko- ja puutalotehtaan. Puutalotehdas lopetti toimintansa huhtikuussa 1956. Rosenlew myi Puutalo Oy:n osakkeensa Rauma-Repola Oy:lle.⁵² Isonsaunan puutalotehtaan tilat annettiin konepajan käyttöön ja sinne sijoitettiin puimuritehtaan puutyöosasto.⁵³

Sota-ajan jälkeen oli kysyntää maatalouskoneille, kun maatalous alkoi koneistua. Rosenlew oli valmistanut paikalla toimivia puimakoneita, mutta vuonna 1955 Rosenlew kehitti ensimmäisen pyörillä kulkevan leikkupuimurin prototyypin ja testikäytön ja tuotekehityksen jälkeen teollinen valmistus aloitettiin pari vuotta myöhemmin. Paikalla toimivien puimakoneiden tuotanto jatkui aina 1960-luvun alkuun saakka, jolloin niiden sata vuotta kestänyt tuotanto lopetettiin.⁵⁴

51 Koivuniemi 2011, 390.

52 Koivuniemi 2011, 431–432.

53 Koivuniemi 2011, 431–432; Sarka 1999, 65.

54 Koivuniemi 2011, 511–512.

Puimakone kuvattuna Porin Konepajan pihalla 1920-30-luvuilla. Paikalla seisovia puimakoneita valmistettiin aina 1960-luvulle saakka ja 1950-luvun puolivälistä eteenpäin niiden puuosia valmistettiin vanhassa Isonsaunan saharakennuksessa. Kuva Elka.

Suuryhtiön saneeraus

Oy W. Rosenlew Ab fuusioitui Rauma-Repolaan vuonna 1987. Myyjinä olivat Rosenlewit ja von Frenckellit. Toiminnot järjestettiin kokonaan uusiksi. Sahateollisuutta karsittiin ja pakkausteollisuutta lisättiin. Rosenlewin entiset sahat siirtyivät vuonna 1990 Yhtyneet Paperitehtaat Oy:n tytäryhtiölle Yhtyneet Sahat Oy:lle. Vuonna 1996 tehdyn fuusion myötä muodostettiin UPM-Kymmene Oy jättikonserni, jolle siirtyivät Rosenlewin vanhat sahat mukaan lukien Seikun saha.⁵⁵ Isonsaunan saha oli tuolloin osa konepajaa, vaikka toimintaa siellä ei enää juuri ollutkaan.

Myös konepaja pilkottiin osiin. Rauma-konsernin puimuritehdas Rosenlew Puimurit Oy:n tuotti tappiota ja se päätettiin myydä tai lopettaa. Puimuritehtaan varatoimitusjohtajana toiminut Timo Prihti otti ison riskin ja osti puimuritehtaan velkarahalla vuonna 1991. Tehtaan nimeksi tuli Sampo-Rosenlew Oy.⁵⁶ Yhtiö siirtyi heinäkuussa 2022 kokonaan intialaisomistukseen Mahindra & Mahindralle, joka on ollut merkittävänä osaomistajana jo vuodesta 2016 lähtien.⁵⁷

Keväällä 1998 Rauma Oy myi Isonsaunan sahakiinteistön osana suurempaa kokonaisuutta Rosenlewin entisestä teollisuusalueesta puimureita valmistavalle Sampo-Rosenlew Oy:lle.⁵⁸ Nykyisin Isonsaunan sahakiinteistön omistaa SR-Kiinteistöt Oy, jonka toiminta on käynnistynyt vuonna 2012. Yhtiön toimitusjohtaja on Timo Prihtin poika Jali Prihti.

55 Talouselämä 22.6.2006; Koivuniemi 2011, 735-742.

56 Talouselämä 22.6.2006; Helsingin Sanomat 25.9.1991; Koivuniemi 2011, 735-742.

57 Koneviesti 28.7.2022

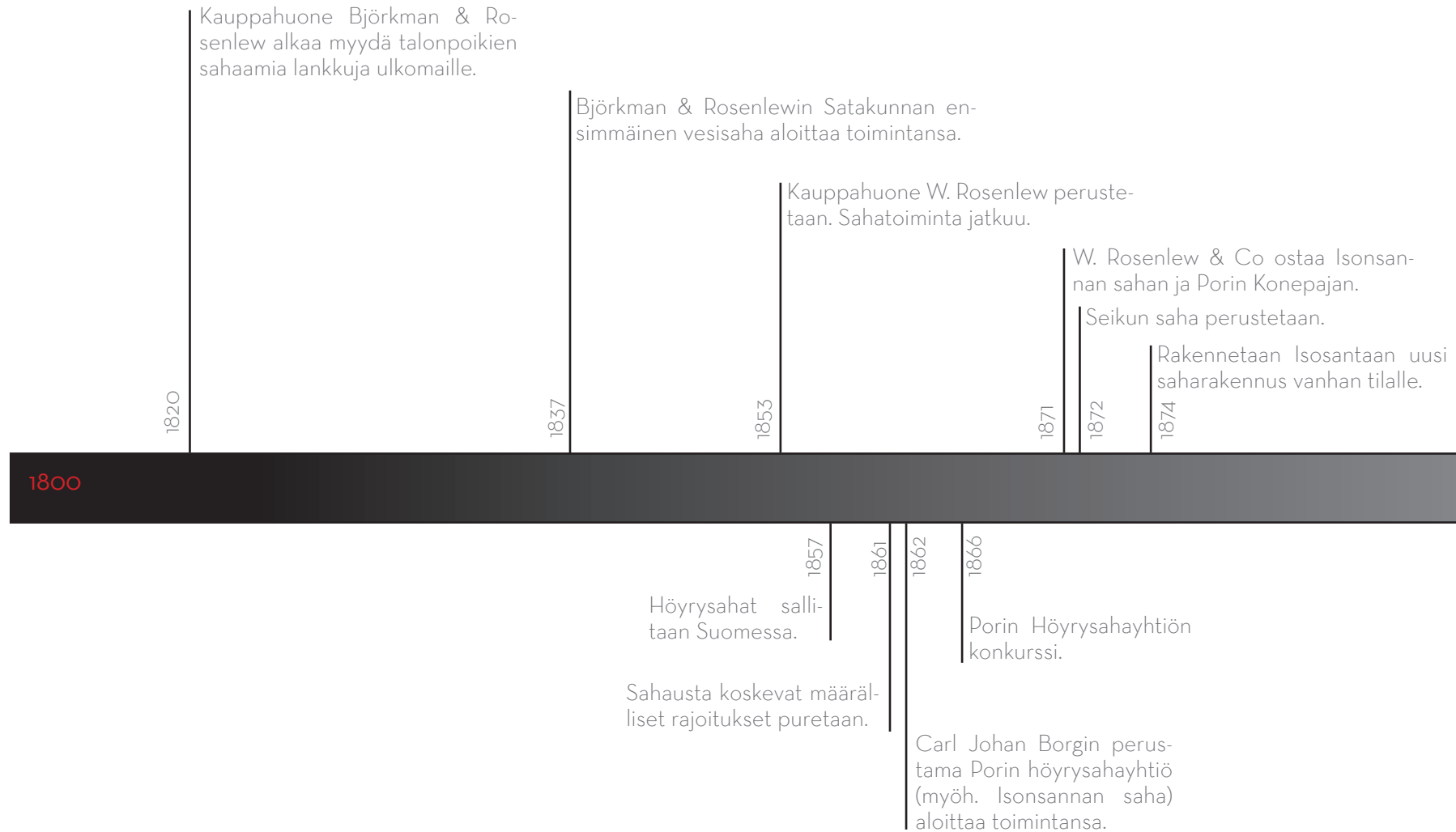
58 Sarka 1999,64.

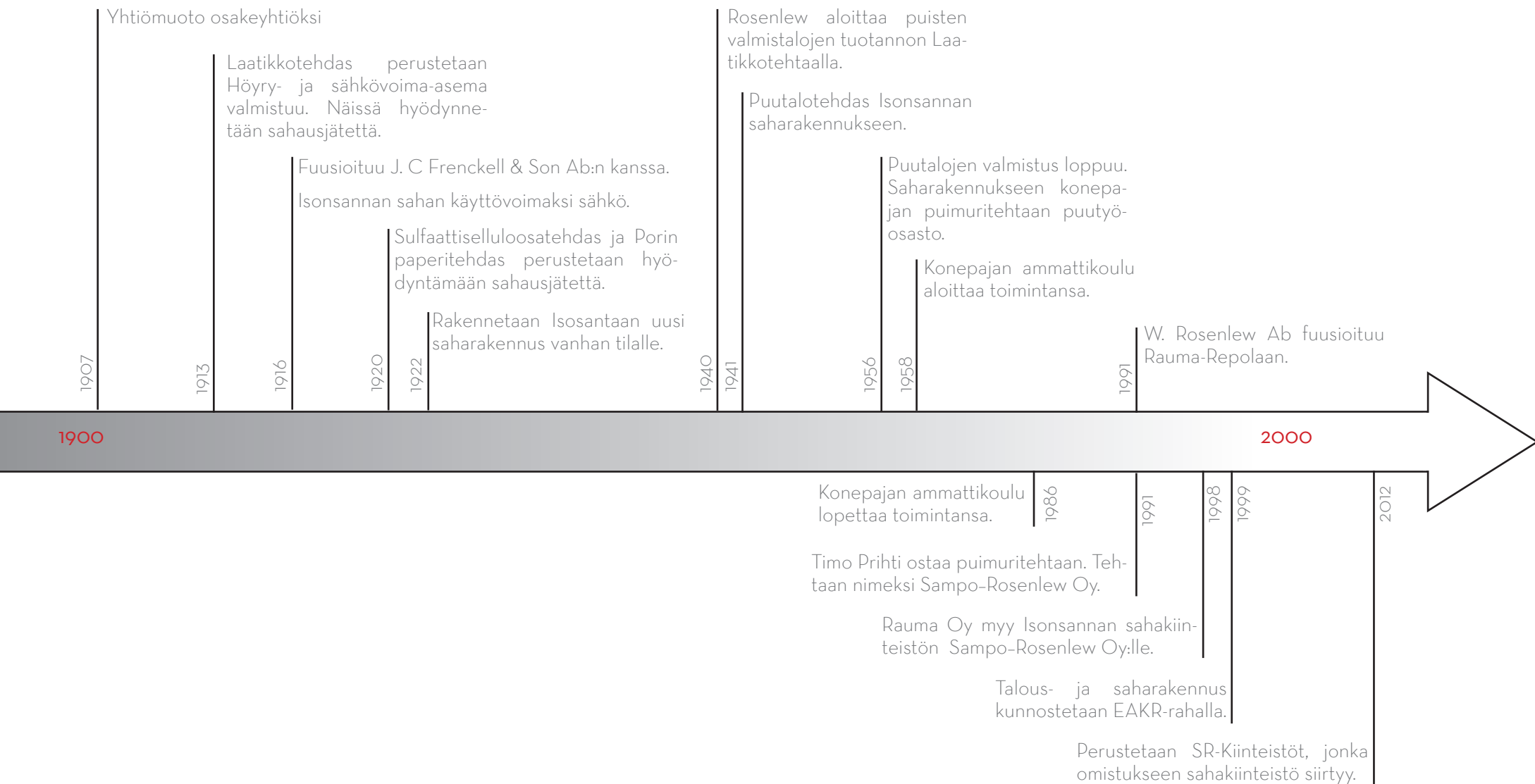
59 http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Sahateollisuus; Koivuniemi 2011; 63.

60 Kantonen 1996, 9.

61 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, 7.

Aikajana sahan vaiheista osana Rosenlew yhtiön historiaa

Porin Höyrysahayhtiö aloittaa toimintansa

Isonsannan höyrysahan perustamisen mahdollisti vuonna 1857 annettu asetus, joka salli höyrysahojen rakentamisen. Toimintaa edesauttoi myös 1861 annettu asetus, joka poisti sahatoiminnan harjoittamista koskevat määrälliset rajoitukset, kun uuden metsäasetuksen myötä sahan toimintaa rajoittaneet sahauskiintiöt poistuivat.⁵⁹

Höyrysahan sijainti ei ollut enää sidottu koskeen, vaan se voitiin sijoittaa optimaalisesti raaka-aineen hankinnan ja valmiin sahatavaran kuljetukseen nähden.⁶⁰ Isosannassa Kokemäenjokea voitiin hyödyntää tukkien kuljettamiseen uittamalla⁶¹ ja reilun parinkymmenen kilometrin päässä, Reposaaressa, sijaitti satama, jonne valmis sahatavara voitiin kuljettaa proomuilla ja laivata vietäväksi Keski-Eurooppaan.⁶²

Porin Höyrysahayhtiö aloittaa toimintansa

Porissa höyrysahauksen aloitti kauppias Carl Johan Borgin johtama porilaisten kauppiaiden liikemiesryhmä. Borg vuokrasi kaupungin viereisen Isonsannan saaren ja jätti sahan perustamisenomuksen senaatille vuonna 1859. Hän uudisti hakemuksen seuraavana vuonna ja senaatti vahvisti jatkuvakäyttöisen sahan perustamisen vuoden 1861 alussa. Porin Höyrysahayhtiön (Isonsannan saha) saha aloitti toimintansa kesällä 1862.⁶³

Höyrysahan höyrykone oli hankittu Tukholmasta J. & C. G. Bolinderilta. Sen toimittamiin koneisiin kuului kaksi kehäsahaa ja kaksi pyörösahaa. Niillä voitiin sahata 250 tukkia päivässä eli 40 000 tukkia vuodessa.

Sahan valmistus oli n. 3000 standarttia vuodessa. Työvoimana oli kaksi mestaria ja 35 sahuria. Sahanpurut ja sahausjätteet poltettiin höyrykatilassa, joka tuotti sahalle voiman.⁶⁴ Höyrykone piippuineen oli sijoitettu kiinteästi saharakennuksen yhteyteen, erilliseen siipeen.⁶⁵

Suomen lainamarkkinat olivat vielä kehittymättömiä ja luottoa piti hankkia ulkomaisilta puutavara-agenteilta. Sahan rahoitus tuli suurimmaksi osaksi ulkomailta; aluksi Hampurista, mutta vuodesta 1962 pääasiallisesti Lontoosta I. C. im Thurn & Co:lta. Valmiit tuotteet myytiin pääosin Amsterdamiin.⁶⁶

Raaka-aineen hankinnan sahayhtiö suunnitteli tapahtuvan kaupungin ympäristöstä, josta suunniteltiin tuotavan vuosittain 46 000 tukkia. Sen lisäksi tukkeja päätettiin ostaa Ruovedeltä, Keuruulta, Orivedeltä, Pihlajavedeltä, Virroilta ja muilta sisämaan kunnilta ja ne suunniteltiin kuljetettavan Kokemäenjokea pitkin. Joissain tapauksissa kuljetusajaksi laskettiin peräti kolme vuotta. Borgin aloittama tukkien uitto kaukaa sisämaista mullisti koko alueen puunhankintamarkkinat. Näin porilaisille avautui runsaat mahdollisuudet hyödyntää sisämaan laajoja metsäalueita Kokemäenjoen ja siihen liittyvien vesistöjen läheisyydestä, yli maankunnan rajojen.⁶⁷

62 Koivuniemi 2011; 85.

63 Koivuniemi 2011; 63; Sarka 1999; 13.

64 Nikula 1953, 55.

65 Tonttikartta 1861, Rosenlew-museo

66 Nikula 1953, 55-56; Koivuniemi 2011, 64

67 Nikula 1953, 55-56, 66-67.

IK AVIR TPLAN

öfver

Ångsågens och C Borgs tomter å Storsands holme

invid Björnebergs Stad i Ulfby Socken, nedre Dalakranda härad samt Åbo och Björnebergs Län; upprättad

år 1861 af
Joh. Henr. Wahlroos.
Landsmåtlare

Åbo-
ka-
rens
ka
werk-
sta-
dens

väg från Björneberg till Österbotten
C Borgs Ångsågens.

K u m o - e t f .

"Tonttikartta 1861, Rosenlew-museo

No
W.R.

Suomen Puu 11.7.1930 kuvailee vanhan höyrysahan toimintaa: ”Siihen aikaan oli sahassa kaksi kehäsahaa ja näitä syötettiin silloin „kelkoilla”. Kaikki valmis tavara katkottiin käsin sahan ulkopuolella, koska sahassa ei ollut ainoatakaan katkosahaa. Työtä tehtiin kahdessa yhdentoista tunnin vuorossa ja sahattiin kehäsahaa kohden 60–65 tukkia vuorossa eli 6 kappaletta tunnissa, mikä vastaa 1,500–2,5000 standarttia vuodessa. Esimerkkinä mainittakoon, että sahanasettajän palkka tänä „vanhana hyvänä aikana” oli Smk. 2:50 päivässä eli 70 markkaa kuukaudessa.”

Yhtiö joutuu konkurssiin

Saha joutui toimimaan vaikeassa kansainvälisessä suhdannetilanteessa. 1860 vuodesta lähtien sadot olivat huonot ja niitä seurasivat nälkävuodet 1866–68. 1865 toteutettiin rahauudistus ja seuraavaksi tuli kansainvälinen finanssikriisi. Pelkästään syksyn 1866 aikana Porissa peräti kahdeksan suurta ja seitsemän pienempää yritystä meni konkurssiin, yksi niistä oli Porin Höyrysahayhtiö, joka ajautui konkurssiin syyskuussa 1866.⁶⁸ Konkurssi oli siihen mennessä Porin suurin. Puunhankinnan kautta sen vaikutus tuntui kauas Kokemäenjoen vesistöjen perukoille saakka.⁶⁹

Saha jatkoi toimintaansa konkurssipesän nimissä. Toiminnan jatkaminen syksyllä 1866 ei ollut helppoa. Puutavarakauppa oli lamassa ja edessä oli talvi, jolloin myyntituloja ei saatu. Luottomarkkinat olivat kireät ja huonoja satovuosia seurasi Suomessa suuret nälkävuodet. Toisaalta uusi höyrysaha omisti 200 000 kaadettua tukkia, joista osa oli vasta matkalla Poriin ja sahalla oli myös valmista myymätöntä sahatavaraa. Sopivaa ostajaa odoteltaessa saha pidettiin käynnissä. Wilhelm Rosenlew oli Porin raastuvanoikeudessa määrätty yhdeksi konkurssipesän uskotuksi mieheksi. Hänellä oli päävastuu sahan asioiden hoitamisesta. Höyrysahayhtiön perustaja Carl Borg oli myös Wilhelm Rosenlewin lanko.⁷⁰

68 Nikula 1953, 56. <https://www.eurojalous.fi/fi/blogit/2015-2/150-vuotta-snellmanin-rahauudistuksesta-ja-hopeamarkan-synnysta/>; Koivuniemi 2011, 64.

69 Koivuniemi 2011, 64.

70 Koivuniemi 2011, 65.

Yhtiö Rosenlewien omistukseen

Wilhelm Rosenlewin ohjauksessa höyrysahayhtiön tilanne parani vuoden 1870 aikana. Myös puutavarasuhdanteet alkoivat näyttää paremmilta. Wilhelm Rosenlew jätti vuoden lopulla sahayhtiöstä tarjouksen. Saha alkoi kiinnostaa myös muita ostajaehdokkaita ja sahan myynnistä järjestettiin huutokauppa. Wilhelm Rosenlew hämäsi kilpailijoitaan osallistumalla itse huutokauppaan, mutta jättämällä itse vain alhaisen tarjouksen ja käyttämällä asiamiestä, jonka kilpailijat eivät tienneet huutavan hänen laskuunsa. Asiamies jatkoi huutamista, kun hinta kohosi yli Rosenlewin hinnan. Rosenlewin tiedettiin olevan hyvin perillä sahan kannattavuudesta ja Rosenlew ei halunnut hänen huutonsa ohjailevan muita nostamaan hintaa. Asiamiehen huuto voitti huutokaupan ja sitä kautta höyrysahayhtiö siirtyi kokonaan W. Rosenlewin & Co:n ja J. C. im Thurn & Co:n omistukseen.⁷¹ Vaikka Rosenlewin menettely huutokaupassa herätti kilpailijoissa pahennusta, etenkin kun saha osoittautui menestyväksi, ei menettely ollut laiton.⁷²

Kaupan myötä Rosenlew lopetti tai myi kaikki vesisahansa. Lisäksi yhtiö investoi uuteen sahalaitokseen. Kauppayhtiö vuokrasi kesällä 1871 Seikun saaren Ilosannan sahaa vastapäätä olevalta rannalta. Kolmiraaminen saha valmistui joulukuussa 1872. Siirtyminen höyrysahaukseen tapahtui juuri otolliseen aikaan sahatavaramarkkinoita ajatellen. Sahatavaran viennin arvo nelinkertaistui vuosina 1870–1877. Vuonna 1877 W. Rosenlew & Co osti im Thurnin osuuden. Tuohon mennessä sahausmäärät olivat Ilosannan ja Seikun sahoissa yli kahdeksankertaistuneet vesisahojen aikaan nähden. Höyrykoneet takasivat sahojen ympärivuotisen käynnin ja Kokemäenjokea pitkin saatiin tukit kuljetettua sahoille. Sahateollisuuden rinnalle yhtiö lähti kehittämään ostamastaan konepajasta telakkaa.⁷³

71 Koivuniemi 2011, 69.

72 Koivuniemi 2011, 69–70; Nikula 1953, 58.

73 Koivuniemi 2011, 71–72, 75.

Sahan vaiheet Rosenlewien omistuksessa

Nykyinen Isonsannan saharakennus on rakennettu vuonna 1922, mutta sen juuret ovat vahvasti 1800-luvulla. Nykyinen rakennus on kolmas saharakennus suunnilleen samalla paikalla ja se oli aikanaan ensimmäinen höyrysahalaitos Satakunnassa.⁷⁴ Sahaan liittyneet rakennukset: talousrakennus- ja kattilahuone, muuntaja, konttorirakennus ja portinvartijantalo sekä sahan toimintaa palvelevat muut puiset rakennukset valmistuivat vuoteen 1924 mennessä.⁷⁵ Näistä rakennuksista on säilynyt sahan lisäksi talous- ja kattilahuone, muuntaja sekä portinvartijantalo.

Sahaa uudistettiin uuden omistajan myötä

Isonsannan vanhaa sahaa uudistettiin perusteellisesti vuonna 1874. Saharakennus purettiin kokonaan ja tilalle rakennettiin uusi saharakennus, joka valmistui seuraavan vuoden toukokuussa. Kaksiraaminen saha muutettiin neliraamiseksi. Siihen tuli myös kaksi kanttisirkkeliä, kolme justee-raussirkkeliä ja kaksi halkosirkkeliä.⁷⁶

Uusi saharakennus oli kaksikerroksinen ja isomman puutavaran valmistukseen liittyvät laitteet oli sijoitettu yläkertaan ja pienemmän puutavaran valmistukseen liittyvät alakertaan.⁷⁷

Sahan kapasiteetti oli uudistusten jälkeen 8000 standartia. Vanha saha tuotti hieman Seikkua enemmän aina 1880-luvun lopulle saakka, jolloin Seikun sahaa laajennettiin ja sen tuotantomäärät sen myötä ohittivat Isonsannan.⁷⁸

1870-luvulla Isonsannan ja Seikun sahan yhteistuotanto oli yhtä suuri kuin Hackmanin Kotkan sahan tuotanto, joka myös koostui kahdesta sahasta. Nämä sahat olivat tuolloin maamme suurimmat höyrysahalaitokset.⁷⁹

1880-luvun uudistuksia

Sähkövalo Isonsannan sahalle saatiin juhannusaattona 1882. Sisälle saatiin tuolloin kuusi lamppua ja ulos kolme. Valo vedettiin englantilaisen insinöörin R. E. Edenin johdolla. Voimaa lamppuihin saatiin höyrykoneen pyörittämän 6 hv:n tasavirtageneraattorin avulla.⁸⁰

Hieman myöhemmin asennettiin tukkien nostokone, joka helpotti tukkien nostamista joesta. Tämä oli aiemmin tehty hevosvetoisesti. Vuonna 1897 tehtiin merkittäviä parannuksia, kun uutta höyrykonetta varten rakennettiin uusi kone- ja kattilahuone. Höyrykoneen lauhdevedet ja kattiloiden puhallushöyryt laskettiin tukkialtaaseen ja sen ansiosta saatiin tukkiallas pidettyä sulana ympäri vuoden. Tästä lämmitetystä tukkialtaasta tukit voitiin talvisinkin nostaa suoraan sahalle. Allas oli tiettävästi ensimmäinen laatuaan Pohjoismaissa. Näiden uudistusten myötä sahan kapasiteetti kasvoi yli 10 000 standarttiin.⁸¹

74 Sarka 1999, 62; www.rky.fi

75 Tehdasalueen kartta 1924, Rosenlew museo

76 Nikula 1953, 62; Suomen Puu 11.7.1930.

77 Satakunnan kansa 29.3.1922

78 Koivuniemi 2011, 76.

79 Koivuniemi 2011, 76.

80 Koivuniemi 2011, 175.

81 Koivuniemi 2011, 77; Suomen Puu 11.7.1930.

Suomen Puu 11.7.1930 kertoo 1800-luvun lopun parannuksista: ”Tämän kauden huomattavimmista parannuksista haluaisin hetkeksi kiinnittää huomionne siihen, joka tehtiin vuonna 1897. Mainittuna vuonna asennettiin nimittäin tytäryhtiöltä Porin Konepajalta tilattu 280-hevosvoimainen pystyhöyrykone samanaikaisesti rakennettuun uuteen kone- ja kattilahuoneeseen. Tämän koneen vaikutus sekä tuotannon suuruuteen että valmistuksen laatuun oli erittäin huomattava. Kun koneen lauhdeveden ja kattiloiden puhallushöyryn johtaminen jokeen matkan pituuden vuoksi kävi vaikeaksi, päätettiin – tosin epäillen – laskea ne tukkialtaaseen. Pian kuitenkin huomattiin, että jäät tukkialtaassa kovasta pakkasesta huolimatta alkoivat sulaa, ja täten oli lämminvesiallas keksitty, ensimmäinen laatuaan Suomessa.”

1900-luvun alussa Rosenlewin sahat olivat edelleen maan suurin sahayksikkö 26 000 standartin kapasiteetillaan.⁸²

Vuonna 1890 perustettiin Isonsaunan sahan henkilöstöstä 21 miehen palokunta, jonka päällikkönä toimi lastauttaja Stenroos. Palokunta sai käyttöönsä Ruotsista tilatun Ludvigsberg-tyyppisen höyryruiskun, joka oli 2-4 hevosvoimaa vetämä tehokas ruisku.⁸³ Myöhemmin myös muihin Rosenlew-yhtiön tehtaisiin perustettiin omia palokuntaosastoja. Vuonna 1930 näistä perustettiin eri osastojen yhteinen palokunta.⁸⁴

1874 rakennettuun uuteen saharakennukseen rakennettiin vuonna 1897 tiilirakennus eli höyrykoneen kone- ja kattilahuone nelikulmainen ja ylöspäin kapeine savupiippuineen. Tiilirakennus ja piippu rapattiin vaaleaksi. Kuvat ovat päiväämättömiä, mutta ylempi kuva lienee otettu 1897 tienoilla ja alempi hieman myöhemmin. Valokuvat Satakunnan museo.

82 Koivuniemi 2011, 78.

83 Työ ja toimi 1/1953

84 Työ ja toimi 1/1941

Sahan työntekijöitä n. 1910-luvulla. Kuvassa näkyy myös valmiin lautataran kuljetukseen rakennetut raiteet ja kuljetusvaunu. Kuva Satakunnan Museo.

Saha sähköistetään

Rosenlew siirtyi sähköenergiaan asteittain eri tehtaissaan. Seikun sahan läheltä Aittaluodosta hankittiin tontti ja sinne valmistui 1913 arkkitehti Torkel Nordmanin suunnittelema punatiilinen voimalaitos. Ensimmäisenä siitä vedettiin sähköt laatikkotehtaalle ja pari päivää myöhemmin Seikun sahalle. Isonsaunan sahalle sähköt saatiin vedenalaista kaapelia pitkin marraskuussa 1915 ja vuonna 1916 saha siirtyi höyryvoimasta sähköön. Omien tehtaiden lisäksi Rosenlewillä riitti sähköä myös myytäväksi Poriin ja maaseutuverkkoon.⁸⁵

Sahausjätteen hyödyntäminen

Sahauksesta syntyi runsaasti sahausjätettä ja sen hyödyntäminen oli merkittävä kysymys. Osittain pienpuutavaran kasvava myynti helpotti sitä. Osa voitiin hyödyntää sahan höyrykoneen polttoaineena ja osa voitiin myydä kotitalouksille polttopuuksi. Silti vielä 1800-luvun lopulla suuri osa sahausjätteestä poltettiin tuottamattomana. Päreiden valmistus aloitettiin Isonsaunan sahalla vuonna 1895, mikä osaltaan helpotti tilannetta.⁸⁶

Osa sahausjätteestä hyödynnettiin Ulasoarin tiilitehtaalla, jonka Hugo ja Georg Rosenlew olivat parin muun osakkaan kanssa perustaneet 1898. Sahausjätettä käytettiin tiiliuunien lämmitykseen.⁸⁷

Rosenlewin metsänhankinta-alueet olivat kuusipuuvaltaisia ja kuusipuun soveltui hyvin laatikoiden valmistukseen, mistä oli kokemuksia Ruotsissa ja Norjassa. Sahausjätettä hyödyntävä laatikkotehdas aloitti toimintansa vuonna 1913 lähellä Seikun tehdasta heti kun Rosenlewin vastavalmistuneelta sähkövoimalaitokselta saatiin sinne sähköt.⁸⁸

Isonsaunan sahalta vedettiin Kokemäenjoen yli koneellinen köysirata, jonka avulla voitiin viedä sahauksessa syntyvä jäte määränpäihinsä. 20 mm:n lastut kuljetettiin sen avulla Porin paperitehtaan yhteydessä toimivalle sulfaattiselluloosatehtaalle ja sahajauhot ja muu arvottomampi jäte voima-asemalle poltettavaksi höyrykattiloiden tulipesissä.⁸⁹ (Ks. aukeaman 14–15 kuvat). Sulfaattitehdas ja kaksi paperikonetta saatiin toimintaan vuonna 1920.⁹⁰

Suomen paperi- ja puutavaralehti 15.12.1920 kuvaili sahausjätteen hyödyntämistä Porin Paperitehtaalla seuraavasti: ”Tehtaitten tarkoituksena on käyttää hyväksi Rosenlew & Co:n Porissa olevan sahalaituksen jätteitä, ja on niiden tuotanto suunniteltu noin 13,000 tonniksi sulfaattiselluloosaa, jota käytetään noin 12,000 tonnin n. s. voimapaperin valmistukseen.

Raaka-aine ... , saadaan sekä Vanhan sahan että Seikun sahan jätteistä, pätkitään sahoissa 20–25 m/m pituisiksi ja sahajauhojen ja suurempien kappaleiden poistamisen jälkeen vie köysirata sen sahoista suoraan tehtaan kolmannessa kerroksessa olevaan keittämöön, jossa se pudotetaan taskujen tapaisiin, jossa ne ovat säilössä keittokattiloihin pantavaksi. Ne puut, joita ei heti voida sijoittaa keittämöön, viedään sen edessä olevaan säilömakasiiniin, johonka mahtuu keittosälöä noin 3 vuorokaudeksi täydellä tuotannolla sekä ollen varastona siltä varalta, että jommassakummassa sahausissa syntyisi vaurioita. Tässä mainittakoon, että köysiradat voivat siirtää 50 m³ hakattua sälettä tunnissa, vastaten noin 17 1 / 2 tonnia tunnissa.”

85 Koivuniemi 2011, 176; Satakunnan kansa 4.3.1922

86 Koivuniemi 2011, 163.

87 Koivuniemi 2011, 165.

88 Nikula 1953, 175.

89 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, 6–7.

90 Koivuniemi 2011, 175.

1922 nykyinen saharakennus rakennetaan

1920-luvulle tultaessa saha ei täyttänyt enää ajan vaatimuksia. Aluksi ajateltiin uusia vain koneisto vanhaan rakennukseen, mutta puutavaramarkkinoiden vilkastumisen takia ei katsottu olevan aikaa seisottaa sahaa niin kauaa, minkä vuoksi päädyttiin rakentamaan kokonaan uusi saharakennus, jotta tuotanto ei keskeytyisi.⁹¹

Rakennustyö aloitettiin vuonna 1920 ja sahan koneistoa ruvettiin sijoittamaan paikoilleen 1921 syyskuussa. Täysin uusittu kuusiraaminen saha aloitti toimintansa 21.3.1922.⁹² Vanha saharakennus kävi viimeisen kerran 28. päivä tammikuuta 1922 ja sen purkaminen aloitettiin kaksi päivää myöhemmin.⁹³

Satakunnan kansa 29.3.1922: "Sahan hoitajan hra Artturi Ralion ilmoitusten mukaan kestää arviolta noin kuukauden päivät ennen kuin sahan väestö on täysin ehtinyt perehtyä uuteen koneistoon, ja valmistus kohota siihen, mitä tämä uusi koneisto edellyttää. Mutta sitten tuleekin huolimatta siitä, että tullaan miltei samalla työväestöllä toimeen nykyisessä kuusiraamisessa sahasa kuin ennen neljäraamisessa, valmistusmäärä kohoamaan noin 40 %."

Sahaus tapahtui saharakennuksen toisessa kerroksessa, kun taas sahan koneiden jalustat ja voimansiirto oli sijoitettu alakertaan.⁹⁴

Satakunnan kansa 29.3.1922: "Mutta silti ei tuo erittäin korkea alakerta tyhjä ole, ei sinne päinkään. Siellä ovat kaikki väliwaihdot, sahan lukuisat sähkömoottorit, terotushuoneet monine automaattisina raami- ja pyöreiden terien teroituswehkeineen, warastohuoneita, y.m. Koneisto on sijoitettu siten, että puolta sahaa s.o. kolmea raamia voidaan käyttää aiwan toisesta puolesta riippumatta, ja kaikkia kuljetuswehkeitä sekä raameja käyttämättä. Kaikki moottorit on sijoitettu erityisiin rautalewyillä vuorattuihin huoneisiin. Kaikkien moottorien yhteinen teho on noin 400 hewoswoimaa. Woima tulee sahaan kahta maanalaista kaapelia myöten ja jakautuu sitten waltawassa jakeluojastossa kaikkialle."

"Koneiston tawattoman nopean käynnin takia on perustustyöt maahan täytyntä tehdä mitä suurimmalla huolella."

Yläkerrassa sahoja oli yhteensä 6 raamia, joista suurimmat olivat 30 tuumaisia, kaksi 24 ja pienimmät 20 tuumaisia. Raamit olivat sijoitettu siten, että neljä keskimmäistä olivat tukkialtaan puoleisessa päässä ja loput kaksi hieman etäämmällä siten, että tukki voitiin käyttää parissa raamisessa peräkkäin.⁹⁵

Saha oli varustettu tuon ajan uusimmalla tekniikalla myös palontorjunnan osalta. Tulipaloja vastaan sinne oli asennettu hiilihapposammutuslaitteet.⁹⁶

Ulkopuolella oli 80 m x 45 m kokoinen tukkiallas, jonka tilavuus oli 6400m³. Uittamalla kuljetetut tukit johdettiin sinne. Talvikuukausina alasta pidettiin sulana höyryn avulla. Ennen kattilahuoneen valmistumista höyryä otettiin väliaikaisesti höyrylaivoista.⁹⁷

91 Satakunnan kansa 4.3.1922.

92 Koivuniemi 2011, 276–278; Suomen Puu 11.7.1930. Satakunnan kansa 29.3.1922

93 Satakunnan kansa 4.3.1922.

94 Satakunnan kansa 29.3.1922

95 Satakunnan kansa 29.3.1922

96 Satakunnan kansa 29.3.1922

97 Satakunnan kansa 29.3.1922, 16.3.1923

Tukkihallasta ja sen toimintaa kuvaa Satakunnan kansa 29.3.1922 juuri saharakennuksen valmistumisen jälkeen: ”Talweksi owat kaikki tukit nostettawat joesta sen rannoille waltawiin kasoihin. Niistä johtaa jäähän sahattu railo eli uoma sahan tukkikanawaan eli oikeammin säiliöön, sillä se kaikilta puolilta umpinainen, joen puolelta tukewalla lankkuseinällä warustettu noin 80 m. pitkä ja 45 m. leweä allas, kaiwettu entisen sahan wiereen. Tuhansia kuutiometrejä on siitä otettu ja käytetty läheisten alawien maitten kohottamiseen. Säiliön wesi pidetään kowimmallakin pakkasella sulana, jopa siksi lämpimänä, että kylmettyneet tukit ennen käyttöä osaksi sulawat, joka suuresti helpottaa sahausta. Kun sahalla on sähkö käyttöwoimana ja höyryä ei siitä syystä ole saatawissa, lämmittää nykyään weden höyrylaiwa ja wastaisuudessa tulee erityinen lämmityslaitos rakennettawaksi.

Ennen sahaamista lajitellaan tukit eri kokosiin, sillä samat raamit eiwät tawallisesti sahaa kaikkia kokoja, eiwatkä pienemmät raamit pystykään suurimpien tukkien sahaamiseen. Säiliössä tarwitaan nykyään wain pari miestä, työn keweyden takia tawalliselsti wanhoja ukkoja. Kesällä luonnollisesti tukit uitetaan suoraan joesta säiliöön.”

Koko työn suunnitteli ja johti toiminimi Bolinder Tukholmasta, joka toimitti myös lähes kaikki sähkökoneet. Saharakennuksen piirustukset laati ruotsalainen insinööri I. E. Pettersson. Jotkin pienemmät koneet sekä kaikki välivaihdot valmisti Porin Konepaja.⁹⁸

Viereisissä kuvissa saharakennus jo valmiina, mutta talousrakennusta ei ole vielä aloitettukaan (vrt. kuva sivulla 32). Muuntajarakennus näkyy jo yläkuvassa keskellä (vaalea rapattu rakennus) hyvin valmiin näköisenä. Takana oleva torni on sahanpurun siirtoa varten ja taustalla näkyy Seikkuun johtava köysirata. Saha-alueen puisia rakennuksia puretaan ja ympäristö on vielä hyvin keskeneräisen näköinen. Kuvat John Englund 1922, SMK.

⁹⁸ Koivuniemi 2011, 276–278; Suomen Puu 11.7.1930; Satakunnan kansa 29.3.1922

Satakunnan kansa 29.3.1922 kuvailee yksityiskohtaisesti vastavalmistuneen sahan toimintaa: ”Mutta me lupasimme seurata tukkia sen matkalla säiliöstä lautatarhaan. Säiliön eli ’kanaalin’ wedestä nousee 6 tukkisiltaa sahaan. Siltojen pohjalla kulkewat wankat rautawitjat, joissa on muutamien metrien wälimatkoilla poikki-rautoja teräwine piikkeineen.

Kun mies on johtanut tukin latwan piikkien nenään alkaa ketju hinata sitä kohti korkeutta. Siltaa ei ole tehty kaarewaksi kauneuden takia waan käytännöllisyyden s.o. [eli] tukki saapuu sahan sisälle waakasuorassa asennossa. Siellä sisällä ei ole paljoakaan huolta siitä, että tukki liian pitkälle menisi, sillä saawuttuaan määrän päähän, törmää sen pää rautalewyyyn, sillä seurauksella, että koneisto silmänräpäyksessä lopettaa ketjun kulun. Nyt tempaisee mies wipusimesta, josta on seurauksena, että wahwat rautaiset käsiwarret työntäwät tukin kuljetuswaunuun. Mies tarttuu nyt takowaunun käsiwipuun, woimakkaat teräskourat tarttuwat lujalla otteella tukkiin, toisella wipusimella kiertelee mies paksuintakin wettynyttä tukkia mitä suurimmalla helppoudella, kunnes se saa oikean asentonsa ja sahaus saattaa alkaa. Raamien terät asettaa ’asettaja’ eri etäisyyksille toisistaan aina sen mukaan, millaista tawaraa kulloinkin sahataan. Raamin ’lyönti’ on puoli metriä ja liikuntanopeus pienimmässä raamissa 350 kertaa minuutissa, keskikokoisissa 325 ’lyöntiä’ ja 30 tuuman raameissa 290 kertaa minuutissa, siis melkein yhtä nopeaa kuin ahkeran ompelijan ’singeriläinen’. Että tuollainen tawaton nopeus saa jotain walmistakin, ymmärtää jokainen. Keskimäärin minuutin kestää tukin ’läpimeno’.

Tukkiwaunua kuljettaa lattialla liikkuwa ketju, johon waunu pienellä jalan liikkeellä kytetään ja yhtä helposti tarpeen tulleen irroitetaan. Mutta raamin takana olewa vastaanottowaunu wasta ’instillisesti’ toimii: pokaisu wipuun, niin se tulee raamiin päin, toinen polkaisu, niin se awaa teräksiset käsiwartensa tarttuakseen oikein painijan otteella tukkiin, wiwun painallus ja se alkaa rawun (?) tietä kulkea. Uusi kosketus: käsiwarret lewiäwät ja walmiiksi sahatun tukin pinnat ja laudat lennähtäwät leweälle, ellei se saa siirtyä toiseen raamiin edelleen pienittäwäksi. Miehet poimiwat pinnat erilleen, työntäwät ne lattian rakoon, jossa kulkewa leweä puuwillahihna wie ne kimpisahaan, taasen polkaisu wipusimeen ja lattian pimennosta nousewat käsiwarret työntäwät laudat reuna- eli ’kantti’sirkkeliin wiewille rullille; siwuraameista kuljettawat ketjut rullille lattialla kulkewat kuljetusketjut ja keskiraameistakin keskiselle rullaradalle. Mutta rullatkaan eiwät pyöri milloin tahansa, ne pyöriwät wain silloin kun sirkkelimies wiwusta nykäisee. Mutta osaa se itse seisahtaakin, ellei mies ole tarkkana. Kun näet lauta tai lankku työntää radan päässä olewaa lewyä, seisahtuu koneisto heti, eikä ala uudelleen käydä ilman uutta wiwun nyhtäisyä.

Reunasirkkeleitä on nyt kaksi toiminnassa, mutta kolmaskin tulee pian kuntoon. Niistä lankut ja laudat saawat suorat reunansa, wähän etäänpänä on ’justeeraus-sirkkeli’, jossa ne katkaistaan pöydän laidassa olewan mitta-asteikon mukaan. Hämmästyttäwällä nopeudella lajitellaan tawara useampaan eri lajiin ja walmis tawara jättää sahan sisäpuolen. Mutta eiwät ne wieläkään ole koneistosta päässeet, ei, ulkopuolella seinän, saharakennuksen päädyssä on awara lawa, josta owat niinikään lukuiset ketjut, jotka kulettawat tawaran joko suoraan eteenpäin, mitä tietä karkeampi tawara, s.o. lankut tawallisesti saawat kulkea, tai siwullepäin, joka on tawallisesti lautojen tie. Lawalta ne putoawat alempana olewiin ruuhiin, joista ne ketjurullia pitkin tulewat siksi kunnes mies asettaa ne waunuille ja siirretään lautatarhan eri osiin.

Mutta sahassa walmistetaan paljon ’pienää tawaraakin’. Aikaisemmin mainitsimme hihnat kulettawan pinnat kimpisahureille. Siellä ne ensin katkaistaan, sitte joutuwat kimpisahaan, sieltä remmiä myöten kanttaus-sirkkeliin ja edelleen justeeraus-sirkkeliin, jossa ne katkaistaan tasamittaisiksi, heitetään erityiseen suppiloon, joka johtaa ne alakerrassa odottawaan waunuun.

Reunasirkkeli synnyttää myös jätteitä, nim. lankun ja laudan särvät. Ne kuljetetaan hihnoja myöden sahan alakerrassa olewiin kolmeen pienimiskoneeseen, mitkä silppuawat ne liuskoiksi. Jämät, samaten kuin kaiken sahanjouhonkin, jonka lukuisat ’orawa’-nimiset kokoojaradat ja elewaattorit kerääwät lopulta korkeaan torniin, molemmat kuitenkin erikseen, wie ilma- eli köysirata sieltä saha-jauhot woima-asemalle poltettawaksi ja puunliuskeet paperitehtaalle paperiksi walmistettawaksi. Murutkin siis kootaan.

Sahan sisäkuva 1923, SMK.

Talous- ja muuntajarakennukset valmistuvat 1923

Satakunnan kansa uutisoi 16.3.1923 otsikolla ”Isonsaunan eli Wanhansahan uutisrakennukset” kuinka suuri ja ajanmukainen talousrakennus oli valmistunut. Talousrakennuksen lisäksi viereen oli rakennettu muuntajarakennus. Lehti uutisen perusteella alueen ympäristötyöt olivat tuolloin vielä kesken, mutta uutisen mukaan ”rakennusten ympäristölle tullee myöhemmin puistolaitoksia.”

Tiilisen talousrakennuksen suunnitteli arkkitehti Torkel Nordman. Se oli valmistuessaan 65 metriä pitkä ja 8–10 m leveä. Rakennukseen oli sijoitettu käymälät ”automaattisine wesiklosetteineen”, ruiskuhuone, kaksi ruokailuhuonetta, keittiö, varastoaitta, korjauspaja ja lämmityslaitos. Varastoaitan viereen oli sijoitettu varastonhoitajan toimistohuone.⁹⁹

Talousrakennuksen valmistuttua jo 1890-luvulta asti toiminut Vanhan sahan palokunta sai kunnolliset tilat. Ruiskuhuoneessa oli käyttövalmiina höyryruisku 600 metrin letkulla, useampia pieniä käsintäytettäviä ruiskuja sekä kymmenkunta muuta ruiskua ja pienempää palokalustoa. Ruiskuhuoneella oli laajempaa merkitystä koko kaupunginosan ja Toejoen paloturvallisuutta ajatellen.¹⁰⁰

Satakunnan kansa 16.3.1923: ”Ruokailuhuoneet olivat awarat, erinomaisen waloisat ja siistit höyrylämmityslaitoksella, höyryllä lämmitettävine ruokasäiliöineen ja emaljoituine pesulaitteineen eri huoneissa. Kun miesten ruokasali samalla on heidän tupakoimisuoneenaan, niin owat tuuletuslaitokset erinomaisen tehokkaat. Keittiö on niinkään erittäin awara ruokasäiliöineen ja pesulaitteineen... Pesuhuoneissa on juomawesilaitteet, jonne kaiwovesi tuodaan, ja jonne tulee kullekin eri juoma-astia.”

99 Satakunnan kansa 16.3.1923

100 Satakunnan kansa 16.3.1923; Työ ja toimi 1/1941

101 Satakunnan kansa 16.3.1923

102 Satakunnan kansa 16.3.1923

Pajan viilahuoneessa oli sijoitettuna koneisto pienempiä korjauksia varten ”aiwan uudentapainen ahjo, tiettäwästi ensimmäinen Porissa.”¹⁰¹

Kattilahuoneesta saatiin lämpöä sahan tukkialtaaseen, jotta se saatiin pidettyä sulana ympäri vuoden höyryn avulla. Kattilahuoneessa oli kaksi 75 m² tulipintaista kattilaa, joita lämmitettiin sahan sahajauhoilla, ”mitkä koneisto läjästä miltei käsin koskettamatta siirtää tulipesään.” Kattilasta lähti vankka höyryputki sahan vesialtaaseen haarautuen monelle taholle. Kovimmillakin pakkasilla järjestelmä pystyi pitämään veden 10 asteisenä.¹⁰²

Kattilat lämmittivät myös veden rakennusten lämminvesijohtoihin sekä höyryn rakennusten laajaan lämpöpatteriverkostoon. Painevesisäiliö oli myös sijoitettu pannuhuoneeseen ja sillä oli oma, muusta koneistosta rippumaton pumppunsa.¹⁰³

Talousrakennuksen vieressä oli myös toinen, pienempi, valkoiseksi rappattu rakennus. Sinne oli sijoitettu sekä tehtaisiin, että pohjoisiin pitäjiiin menevien sähköjohtojen muuntajalaitteet. Siellä alennettiin jännitys osaksi 3000 volttiin kotitarpeiksi ja 20 000 volttiin maaseutua varten.¹⁰⁴

Portinvartijantalo ja konttorirakennus ilmeisesti valmistuivat myös vuoden 1923 tietämällä, sillä ne ovat merkitty vuoden 1924 karttaan.¹⁰⁵

103 Satakunnan kansa 16.3.1923

104 Satakunnan kansa 16.3.1923

105 Kartta 1924, Rosenlew-museo.

Edellisen sivun kuvassa näkyy Isonsannan saha ja sen edustalla oleva tukkiallas, josta tukit nostetaan tukkisiltoja pitkin sahan toiseen kerrokseen. Vasemmalla talousrakennus ja kattilahuone, josta saadaan sahan ja tukkialtaan lämmitys. Keskellä kuvassa muuntaja. Taustalla näkyy korkea torni, jonne sahanpurut ja muut jätteet nostettiin elevaattorilla ja kuljetettiin köysiradan avulla Aittaluodon voima-aseman ja tehtaiden hyödynnettäviksi. Kuva vuodelta 1927, John Englund, SMK.

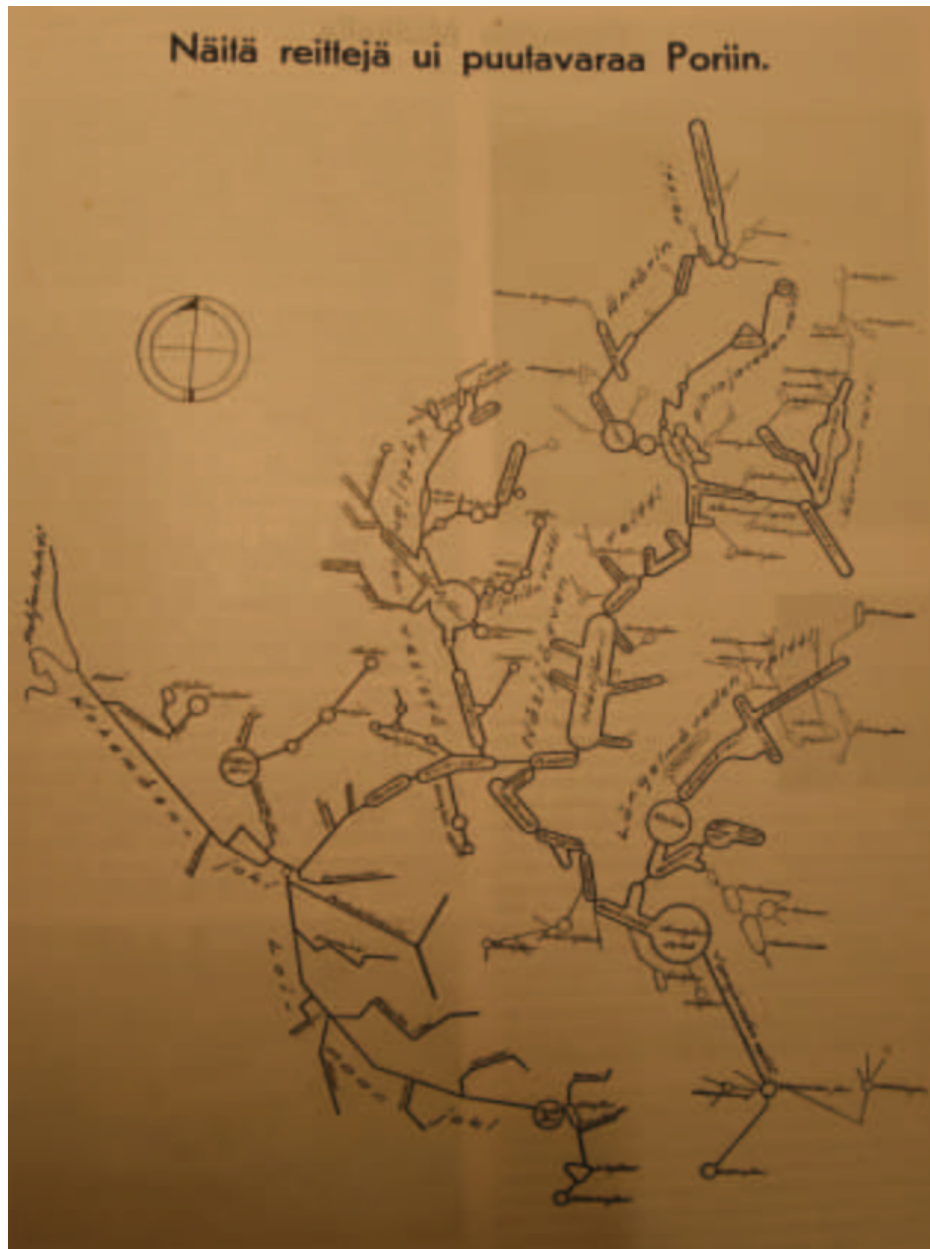
Kuvassa alhaalla näkyy Isonsannan sahan palokunta, joka sai tilat sahan talousrakennuksesta. SMK.

Paloturvallisuudesta huolehdittiin myös tiukoin tupakka- ja tulenkäsittelykieltoin. Ilmoitus Satakunnan Kansa 21.6.1924.

1929 muutos

Vuonna 1929 vanhat tasoseulat rouhetta varten korvattiin yhdellä pyörivällä seulalla ja lisäksi rakennettiin uusi lajittelulaitos.¹⁰⁶

Raaka-aineen kuljetus

Sahatukit kuljetettiin sahalle pääosin uittamalla ne Kokemäenjokea pitkin. Osa tukeista tuotiin myös rautateitse. Tukkien hankinta-alueena oli koko Kokemäenjoen vesistö lisävesineen eli Janakkalasta, Rengosta ja Tammelasta aina Ähtäriin ja Multian seudulle.¹⁰⁷

Uitot Kokemäenjoessa olivat alkaneet vuonna 1862. Sahojen valvonnan alaiset urakkauitot tehtiin vuosina 1867-1871. Vuonna 1872 perustettiin Gemensamma Flottningsbolaget, jonka yhtenä jäsenenä oli W Rosenlew & Co. Uusi uittoyhdistys teki uittourakkasopimuksen yksityisten urakoitsijoiden, Anton Rikkosen ja G.W. Wetterstrandin kanssa. Vuonna 1876 uittoyhdistys järjestettiin uudelleen nimellä Kumo Elfs Flottningsbolag. Se otti vastatakseen Kokemäenjoen uitot ja myöhemmin siitä muodostettiin Kokemäenjoen Uittoyhdistys. Uittomäärät kasvoivat nopeasti. 1880-luvun tienoilla uitettiin keskimäärin 867 000 tukkia vuosittain, 1890-luvun tienoilla 1,7 miljoonaa tukkia ja 1930-luvun tienoilla 2,9 miljoonaa. Määrät sitten hieman laskivat, mutta kun vuosina 1942-1951 puutavaramäärät käsittivät Kokemäenjoen Uittoyhdistyksen koko toiminta-alueen, vastasivat uittomäärät yli 4 miljoonaa tukkia.¹⁰⁸

Uittoreitit, Työ ja toimi 2/1946

¹⁰⁶ Suomen Puu: Suomen puutavara- ja paperimaisten äänenkannattaja 11.7.1930.

¹⁰⁷ W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, 7.

¹⁰⁸ Työ ja toimi 1/1953

Tukkien uittoa vastavalmistuneen sahan tukkialtaalle. Kuvassa mahdollisesti myös pääjohtaja Erik Rosenlew. Kuva John Englund, 1922, SMK.

Sahan tuotteita

Sahan tuotteita olivat erikokoiset lankut ja laudat sekä planchetit ja battenssit eli soirot ja scantlingit. Lisäksi tehtiin pienempiä kimppeä. Lautojen osuus kasvoi 1800-luvun loppua kohti. Samalla kasvoi myös kuusen osuus, koska lankut sahattiin pääosin kuusesta. Puutavaran lajittelu toimi Rosenlewin kilpailuvalttina. Rosenlewin lajittelu oli ostajalle selvempää ja tarkoituksenmukaisempaa kuin kilpailijoidensa. Mäntylankut lajiteltiin priimaan sekundaan ja tertiaan. Laudoissa ja kuusilankuissa oli vain kaksi laatua.¹⁰⁹

Lautatarha

Uuden sahan valmistumisen jälkeen vuonna 1922 todettiin, että: ”Lautatarhakin tulee kokonaan uusittavaksi vastatakseen ajan vaatimuksia.”¹¹⁰

Sahan ulkotiloihin asennettiin myös neljä tukinnostolaitetta sekä luomakone tukkien ottamiseksi varastoon. Lautatarhaan hankittiin kaksi tapulointikonetta. Raiteita Isonsaunan sahalla oli yhteensä 12 km.¹¹¹ Niitä pitkin valmiita sahatavaruotteita kuljetettiin tapuleihin tai muulla tavoin varastoitaviksi.

Seuraavan sivun kuvassa näkyy Isonsaunan sahan lautatarhoja ja niiden välissä kulkevia kiskoja ja lautojen kuljetusvaunuja. Vasemmalla näkyy Teollisuuskatu. Lautatarhojen takana näkyy myös höyrystysajan aikainen puurakennus, joka on ollut uudemman sahan konttorirakennuksen vieressä ja purettu 1930-luvun loppuun mennessä. Lautatarhojen takaa pilkistää korkea purutorni, josta lähti köysirata Seikun puolelle. Sahan alue oli aidattu puuaidalla. Kuva John Englund, 1927, SMK.

¹⁰⁹ Koivuniemi 2011; 79–84.

¹¹⁰ Satakunnan kansa 29.3.1922

¹¹¹ Koivuniemi 2011, 276–278; Suomen Puu 11.7.1930. Satakunnan kansa 29.3.1922

Sahatavaran vienti

Englanti oli Rosenlewin puutavaraviennin pääkohdemaana, jonne meni vähintään 2/3 sahatavaraa. Sen lisäksi puutavaraa meni Saksaan ja Belgiaan sekä muutamana vuonna Tanskaan ja Hollantiin. Pieniä määriä vientiin myös Ranskaan ja Espanjaan.¹¹²

Valmis sahatavara kuljetettiin proomuilla sahalta jokea pitkin Reposaa-ren satamaan, joka sijaitsi reilun parinkymmen kilometrin päässä. Proomut ajettiin laivojen viereen rediin, mistä lankut ja laudat lastattiin yksittäin laivaan. Jokikuljetukset jatkuivat aina 1950-luvulle saakka.¹¹³

Matkailutoimisto Finlandian vuosikirjassa vuonna 1929 kuvailtiin tehdasalueen jokinäkymää: ”Ennenkuin lähdemme sillalta, heitämme vielä silmäyksen jokea ylöspäin. Se on näin suoraan edestä nähden aika lailla komea. Vuolaana ja leveänä se virtaa meitä kohti välkkyen iloisesti auringossa. Joella vilisee aluksia. Pieniä soutuveineitä, purje- ja moottoriveineitä ja pieniä höyryaluksia puikkelehtii edestakaisin toistensa lomitse jättäen valtavyöryn hinaajille, jotka kuljettavat loputtoman pitkiä, puutavaroilla lastattuja proomuketjuja perässään, tai tuovat tyhjiä proomuja takaisin sahoille. Kun nämä tulevat sillan kohdalle, keikahtaa sillan pohjoisin osa pystyyn, jättäen siten tien auki liikenteelle. Pieniä aluksia varten ei siltaa tarvitse avata, siksi korkea se on. Nämä vain kallistavat savupiippunsa kumoon kulkiessaan sillan alitse.”¹¹⁴

112 Koivuniemi 2011; 84–85.

113 Koivuniemi 2011; 85.

114 Finlandia 1929 vuosikirja, Matkailutoimisto Finlandia, Helsinki 1929; 42–44.

115 Koivuniemi 2011, 184–185.

Sahan työntekijöistä

Kun Isonsannan höyrysaha tuli Rosenlewin haltuun keväällä 1871, siellä työskenteli 22 sahatyömiestä, 30 ulkotyöntekijää ja näiden lisäksi tarkastajia. Sahatyömiehistä kaksi oli koneenkäyttäjää, kaksi asettajia, neljä lämmittäjää, neljä raamimiestä ja kymmenen saharenkiä. Miehet työskentelivät kahdessa vuorossa. Ulkomiehet kävivät vain päivätöissä. He hoitivat esimerkiksi sahan kuljetuksia.¹¹⁵

Työntekijöiden määrä lisääntyi tuotannon kasvaessa. Vuonna 1874 sahalla oli 120 työntekijää ja vuonna 1885 250 työntekijää. Sen jälkeen työntekijöiden määrä pysyi melko samana, kunnes uudistustöiden jälkeen 1898 työntekijämäärä kasvoi lähes 400 työntekijään. Työ sahalla oli vuodenaajoista ja suhdannevaihteluista riippuvaista. Normaali vuosi oli eniten syksyllä, kun laivauksia tehtiin eniten ja vähiten töitä oli talvella. Ensimmäisen maailmansodan aikaan työtä oli enemmän talvella, kun puuta sahattiin varastoon. Romahduksen sahojen toimintaan aiheutti vuoden 1918 kanaslaissodan tapahtumat.¹¹⁶

Sahalla työskenteli vuonna 1928 noin 400 vakinaista työntekijää kahdessa vuorossa. Sahan työväestö asui pääosin Toejoella ja Ruosniemellä.¹¹⁷ Porissa Seikun ja Isonsannan sahat olivat Rosenlewin yhtiöiden suurin työllistäjä aina 1930-luvun lopulle saakka, minkä jälkeen Porin Konopaja ohitti sahat. Sahat tarjosivat myös välillisesti pätkä- ja kausityöpaikkoja metsä- ja uittotöissä laajalle alueelle. Tosin suhdanteet vaikuttivat paljon työllisyystilanteisiin.¹¹⁸

Aluksi sahalla työskenteli lähinnä miehiä, mutta naisten osuus kasvoi vähitellen siten, että vuonna 1900 lähes joka viides työntekijä oli nainen. Naisten osuus pysyi samana 1910-luvun loppuun saakka.¹¹⁹

116 Koivuniemi 2011, 185–186.

117 Puutyöläinen 1.11.1929

118 Koivuniemi 2011, 332.

119 Koivuniemi 2011, 185–186.

Sahamestari Wilhelm Teodor Hartellin suku toimi sahoilla kaikkiaan viidessä polvessa.¹²⁰ Seikun saha johti vuodesta 1897 lähtien aina kuolemaansa saakka 1937 Edvard Wallenius. Isonsannan sahan isännöitsijäksi valittiin Walleniuksen poika Artturi Valio ja hänen kuolemansa jälkeen 1930 johtoon tuli hänen veljensä Arvo Valio, jonka johtoon tuli hänen isänsä kuoltua myös Seikun saha, jonka johdossa hän toimi eläkepäiviin vuoteen 1956 asti.¹²¹

Isonsannan sahalla oli töissä myös hevosia. Ajohevosien lisäksi oli myös varsoja ja orihevosia, sillä sahan toimintaa varten harjoitettiin myös hevoskasvatusta. Parhaimmillaan hevosia oli 31 kpl. Kun uittoallasta ei vielä ollut, tukit vedettiin hevosilla kasoista sahattaviksi. Myöhemmin niitä tarvittiin esimerkiksi purunajoon. Vuonna 1920 hevosia oli enää 9 kpl. Kuorma-autot korvasivat vähitellen hevoset kokonaan. Myös ihmiskyyteihin tarvittiin hevosia, kyyditettävänä oli usein esimerkiksi englantilaisia puutavara-agentteja.¹²²

Työpaikkailmoituksia Satakunnan kansa 26.4.1923. 26.7.1923 ja 17.19.1922

Ammattitaitoinen, sahakoneiston korjaukseen tottunut

Seppä

sa vakinaisen paikan
ISONSANNAN SAHALLA
(ent. Vanha saha)

W. Rosenlew & Co, A.B.
Isonsannan saha. 301

Tottuneet
KIRAMOMIENET

Tukkien maallenosto alkaa Isonsannan saha (ent. Vanha saha) keskiviikkona elokuun 1 p:nä. Työ pitempiaikaista.

5676 **W. ROSENLEW & C:O, AKTIEBOLAG.**

Sota-aika ja Isonsannan sahan alasajo

Sotatarviketeollisuuden vuoksi Rosenlewin tehtaat olivat mahdollisia pommituskohteita, ja sen vuoksi yhtiö varautui jo ennen talvisodan alkua pommituksiin kohentamalla ilmasuojeluväliä ja rakentamalla sirpalesuojia ja katettuja suojia. Ennen sodan alkua Isonsannan alueelle rakennettiin katettu suoja sahan 200 henkilölle. Isonsannan saha kuitenkin säästy pommituksilta, eikä se kokenut sota-aikana vaurioita.¹²³

Vuonna 1939 W. Rosenlew & Co. O.Y. päätti rationalisoida Porissa olevien sahojen tuotannon keskittämällä sahauksen yksinomaan Seikun sahalle ja siten lopettaa Isonsannan sahan toiminnan. Seikun sahan uudistus valmistui vuonna 1940 ja sen myötä Isonsannan saha lopetti toimintansa.¹²⁴ Sahaus Isonsannan sahalla lopetettiin joulukuussa 1940. Tuolloin sahalla työskenteli vielä 79 työntekijää.¹²⁵ Nykyinen saharakennus ehti olla alkuperäisessä käytössä, saharakennuksena 20 vuotta.

ISONSANNAN SAHA
(Ent. Vanha saha)

alkaa sabaamaan täydellä voimalla kahta vuoroa t.k. 23 p:stä alkaen, jolloin tottuneet

Sahatyöläiset

saavat jatkuvaa työtä hyvällä palkalla. Ilmoittautua voi sahan konttoriin tai vuoromestarille.

W. ROSENLEW & C:O AKTIEBOLAG. 7302

120 Koivuniemi 2011, 170.

121 Koivuniemi 2011, 278.

122 Työ ja toimi 1/1956

123 Koivuniemi 2011, 373-374.

124 Suomen puu 23.6.1939.

125 Koivuniemi 2011, 279.

Sahasta puutalotehtaaksi

Jo ensimmäisen maailmansodan lopussa oli noussut ajatus puutalojen teollisesta valmistuksesta ja Rosenlew oli osallistunut vuonna 1919 puutavaratuottajien välisiin neuvotteluihin tätä koskien. Uudestaan asia nousi ajankohtaiseksi toisen maailmansodan aikana, kun evakuointien ja pommitusten vuoksi tarvittiin nopeasti pystytettäviä asuntoja ja lisäksi armeijalla oli tarvetta helposti ja nopeasti rakennettaville kasarmeille.¹²⁶

Ruotsissa ja Yhdysvalloissa esivalmisteisten talojen tuotanto oli ollut jo pitkään käynnissä. Niitä valmisti 1930-luvun alussa Ruotsissa viitisen-toista tehdasta. Suomessa otettiin mallia Ruotsista. AB Svenska Trähus auttoi suomalaista myyntiyhtiötä Puutalo Oy:tä suunnittelemaan toimintaansa ja ratkaisemaan teknisiä ongelmia.¹²⁷

Vuosituotanto tehtaan alkuvuosina liikkui 1000–1700 std:n vaiheilla ja suurin osa meni saksan vientiin ja omaan maahan. Sodan päätyttyä vienti suuntautui pääsoin Neuvostoliittoon, alussa sotakorvaus- ja palautustoitimuksina ja myöhemmin kauppasopimusten perusteella. Tuolloin vuosituotanto oli 2500–4200 std, josta kotimaan käyttöön meni 150–3000 std. vuosittain. Rosenlewin talotehdas oli Puutalo Oy:n jäsenetehtaista myynnissä ensimmäisellä sijalla, parhaina vuosina sen tuotanto käsitti 25 % Puutalo Oy:n koko kotimaisesta myynnistä.¹²⁸

126 Nikula 1953, 183.

127 Nikula 1953, 184.

128 Työ ja toimi 4/1956

Puutalo Oy

Puutalo Oy perustettiin keväällä 1940 tutkimaan valmiiden puurakennusten ja rakennusten osien teollista valmistusta ja markkinointia. Sen perusti 21 puunjalostusteollisuuden yritystä yhdessä ja yksi niistä oli W. Rosenlew & Co. O.Y.. Ensimmäisenä myyntiyhtiö pystytti Ruotsin lahjataloja. Puutalo Oy:n ensimmäisen tyyppitalosarjan suunnittelivat arkkitehdit Jorma Järvi ja Erik Lindroos ruotsalaisia suunnitelmia muokkamalla.¹²⁹

Tyyppitaloissa käytettiin pika-asutusta varten suunniteltuja, rankarakenteisiin perustuvia tyyppiinrakennuksia, joissa tähdättiin ensisijaisesti edullisiin rakenneratkaisuihin.¹³⁰ Asuntoja tarvittiin erityisesti Karjalan siirtoväelle ja muille sodan seurauksena kotinsa menettäneille, kun väestön uudelleen asuttamista ratkottiin valtion ja yksityisten yritysten toimesta. Muuttunut poliittinen tilanne pakotti Puutalo Oy:n kuitenkin siirtämään painopisteensä vientitoimintaan, ja sodan jälkeisinä vuosina yli 95 % sen tuotannosta vietiin ulkomaille.¹³¹

Talotehtaiden myyntiyhtiö Puutalo Oy, käynnisti heti perustamisensa jälkeen vientitoimintansa ja saavutti hämmästyttävää menestystä. Ulkomaisille asiakkaille toteutettiin jo ensimmäisinä toimintavuosina 1941–1944 rakennuksia lähes 700 000 neliömetrin ja parakkeja 1,5 miljoonan neliömetrin edestä.¹³²

129 Kummala 2005, 19.

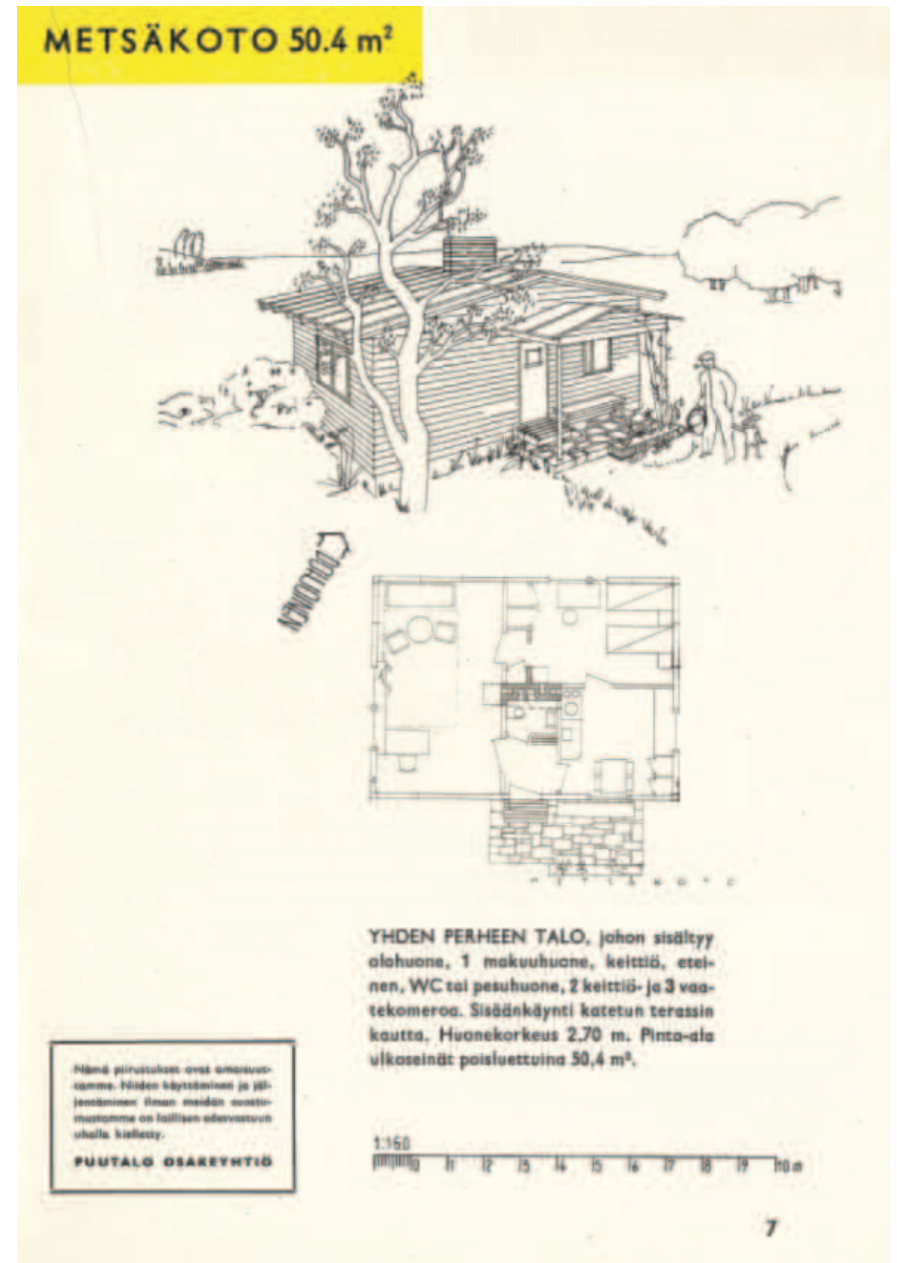
130 <https://rakennustaito.fi/onnistunut-kehitystyö-siivitti-tyyppitalojen-vientia/>

131 <https://www.archinfo.fi/artikkelit/suomesta-viettiin-maailmalle-valtavat-maarat-puutaloja>

Neuvostoliittoon Puutalo Oy toimitti maiden välisen kauppasopimusten puitteissa 1950-luvun puoliväliin mennessä yli 100 000 valmista pientaloa. Sen lisäksi taloja toimitettiin Tanskaan, Ranskaan, Puolaan, Saksaan ja Britanniaan sekä kaukomaihin yli 30 maahan, muun muassa Australiaan, Etelä-Amerikkaan ja Afrikkaan. Puutalo Oy kasvoi vuosikymmenessä yhdeksi maailman suurimmista puuelementtirakennusten vientiorganisaatioista.¹³³

Vuonna 1955 Neuvostoliitto lopetti puutalojen tilaukset Suomesta. Tilannetta paikkasi hetkeksi se, että Yhdysvaltojen armeija tilasi suuren määrän parakkeja Pakistanin ja Iranin tukikohtiinsa. Sen jälkeen jäljelle jääneet tehtaot keskittyivät kotimaiseen asuntotuotantoon.¹³⁴ Vuonna 1955 Puutalo Oy ja Myyntiyhdistys Puurakenne muodostivat yhteistointajärjestön Myyntiyhdistys Puutalon, jonka toiminta loppui vuonna 1979.¹³⁵

Koottavia puutaloja, Puutalo Oy:n esite, jossa sivulla 7 esitelty Rosenlewin talotehtaan tuotannossa ollut Metsäkoto.

132 <https://rakennustaito.fi/onnistunut-kehitystyo-siivitti-tyyppitalojen-vientia/>

133 <https://rakennustaito.fi/onnistunut-kehitystyo-siivitti-tyyppitalojen-vientia/>

134 <https://www.archinfo.fi/artikkelit/suomesta-viettiin-maailmalle-valtavat-maarat-puutaloja>

135 Meidän talo 4/2014

Tuotanto aloitetaan laatikkotehtaalla

Toisen maailmansodan luoman tarpeen myötä laatikkotehdas valmisti armeijalle ampumatarvikelaatikoita, mutta välirauhan aikaan laatikoita ei enää mennyt Saksaan ja kotimaahan niin paljon, kuin niitä voitiin tuottaa. Tehtaalle piti miettiä uusi tuotantosuunta. Ratkaisuksi keksittiin esivalmisteiset rakennukset. W. Rosenlew & Co:sta tuli Puutalo Oy:n osakas vuonna 1940. Sen myötä päätettiin myös, että esivalmisteisten puutalojen tuotanto aloitettaisiin laatikkotehtaalla ja puutalotehdas sijoitettaisiin Isonsannan saharakennukseen heti kun tarvittavat muutostyöt oli tehty.¹³⁶

Laatikkotehtaalle hankittiin erikoiskoneita uutta tuotantosuuntaa varten. Tuotanto lähti ripeästi käyntiin: Laatikkotehtaalla valmistettiin vuoden 1940 heinäkuun ja joulukuun välisenä aikana 72 parakkia, 1616 parakikisänkyä, 6 puutaloa, 10 uimahuoneita ja 20 viikonloppumökkiä.¹³⁷

Seuraavana vuonna tehdas valmisti laatikoiden lisäksi 233 kasarmia sänkyineen, pöytineen ja penkkeineen sekä yhdeksän asuintaloa ja kioskin. Tilaukset tulivat pääosin Saksasta, jossa niitä tarvittiin armeijan ja pommituksissa tuhottujen tarpeisiin.¹³⁸

Puutalotuotanto tuli yhä tärkeämmäksi sodan jatkuessa. 2. syyskuuta 1944 Suomi katkaisi Neuvostoliiton painostuksesta kauppasuhteet Saksaan ja laatikkolevyjen vienti pysähtyi kokonaan ja aselevon myötä päättyivät toimitukset myös Suomen armeijalle. Tehdas kuitenkin pystyi jatkamaan tuotantoaan Isonsannan puutalotehtaan apuna.¹³⁹

Isonsannan puutalotehdas aloittaa toimintansa

Muutostyöt talotehdasta varten saatiin valmiiksi ja puutalotehdas sai omat toimitilansa Isonsannan saharakennuksesta heinäkuussa 1941. Puutalotehtaan koneistusosasto sijoitettiin Isonsannan entisen saharakennuksen toiseen kerrokseen. Taloille oli runsaasti kysyntää, sillä armeija, Karjalan evakot ja pommituksissa talonsa menettäneet tarvitsivat nopeasti pystytettäviä rakennuksia. Tehdas valmisti myös yksinkertaisia perushuonekaluja.¹⁴⁰

Puutalotehdas ja laatikkotehdas täydensivät ja tukivat toistensa toimintaa. Pääosa tarvittavasta höylästyöstä sekä osa muustakin talonosien valmistuksesta tapahtui laatikkotehtaalla. Tarvittava sahatavara tuli Seikun sahalta.¹⁴¹

Tehdas kärsi työvoima- ja tarvikepulasta. Erityisesti naulojen ja kattohuovan puute hankaloitti. Ongelmista huolimatta tehdas kykeni valmistamaan kaksi taloa päivässä kesällä 1942.¹⁴²

Viereisellä sivulla kuva puutalotehtaan sisätiloista 2. kerroksesta. Foto Roos, SMK.

136 Nikula 1953, 180,184.

137 Nikula 1953, 180

138 Nikula 1953, 180–181

139 Nikula 1953, 181–182.

140 Koivuniemi 2011, 431,368. Nikula 1953, 184.

141 Työ ja toimi 1/1953

142 Nikula 1953, 184.

FOTO WOODS

Myös ulkomaille tarvittiin nopeasti pystytettäviä asuntoja evakoille ja ilmapommitusten tuhoamien talojen tilalle. Saksa oli solminut Puutalo Oy:n kanssa sopimuksen, jossa Puutalo Oy oli luvannut toimittaa 250 taloa kuukaudessa kesäkuun 1941 alusta alkaen. Saksanvienti tyrehtyi vuonna 1944, mutta suuret markkinat Neuvostoliiton jälleenrakennustöissä avautuivat tuolloin. Sotakorvaussopimuksen mukaan Suomen tuli toimittaa Neuvostoliitolle kuuden miljoonan dollarin elementtitalot kahden vuoden kuluessa.¹⁴³ Vuonna 1944 puutalotehdas oli konepajan ja paperitehtaan jälkeen yhtiön kolmanneksi tuottavin osasto.¹⁴⁴

Puutalotehtaan johtajana toimi aluksi insinööri K. E. Hagström kuolemaansa saakka. Hänen jälkeensä, vuodesta 1945 johtajana toimi Toivo Penttilä, joka siirtyi Poriin Kuusiluodon sahalta, jonka saksalaiset tuhosivat Lapin sodassa 1944. Penttilä toimi johtajana tehtaan lopettamiseen saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle.¹⁴⁵

Varastorakennus ja laajennukset

1940-luvun alussa puutalotehdasta varten rakennettiin 130 m pitkä varastorakennus. Sinne johtivat myös raiteet, joiden avulla lastaaminen voitiin suorittaa talon sisällä. Uusien koneiden sijoittamista varten puutalotehdasta laajennettiin sivuille tehtävillä matalammilla siipiosilla.¹⁴⁶

Vientiin

Keski-Euroopan ja valtameren takaisille markkinoille Puutalo Oy oli suunnitellut O.K. -nimisen talotyypin. Tätä talotyyppiä puutalotehdas valmisti vuonna 1946 kotimarkkinoille yli 100 taloa ja noin 160 taloa Tanskaan. Vuonna 1947 Puutalo Oy teki Puolan kanssa sopimuksen 4000 ta-

lon toimittamisesta kaivostyöläisille ja yli puolet toimituksesta hoidettiin vielä samana vuonna. Rosenlewin talotehdas toimitti näytetoimituksena kolmekymmentä taloa Skotlantiin ja nämä tulivat kokonaisuudessaan Rosenlewin puutalotehtaalta.¹⁴⁷ Hollannista Rosenlew sai tilauksen 49 koulutalosta. Myös rakennusosia vietiin, Tanskasta tuli yli 4000 oven tilaus vuonna 1947.¹⁴⁸

Vientimaita olivat mm: Saksa, Argentiina, Tanska, Englanti, Hollanti, Puola, Japani ja Venäjä.¹⁴⁹

Kotimaan rakennustoiminta käynnistyi hitaasti, mikä näkyi ovien ja ikkunoiden maltillisina tilauksina. Lisäksi viranomaiset sääntelivät niiden hintaa. Vuonna 1949 säädetyt Arava-lainat vilkastuttivat kotimaan rakennustoimintaa ja sitä kautta rakennuspuusepäntuotteiden kysyntää.¹⁵⁰

Valmistaloja rosenlewiläisille

Porissa, kuten muuallakin Suomessa vallitsi sotien jälkeen vaikea asuntopula. Se häytti myös Rosenlewin mahdollisuuksia, sillä teollisuuden oli vaikea saada ammattitaitoista työvoimaa asuntopulan vuoksi. Niin Rosenlew alkoi rakentaa työntekijöilleen oman puutalotehtaan ”Metsäkoto”-valmistaloista Tupalan omakotialuetta Aittaluodon tehdasalueen läheisyyteen Varvourinjuovan varteen. Rakennustyöt aloitettiin marraskuussa 1944. Myöhemmin asuinalueita vielä laajennettiin ja vuonna 1953 siellä oli 34 rakennusta, joista 30 oli yhtiöläiset saaneet ostaa itselleen ja neljä oli yhtiön hallussa tilapäistä majoitustarvetta varten.¹⁵¹

Tupalan alueen rakennustyöt tehtiin Torkel Nordmanin johdolla. Alueelle muodostettiin aluksi kolmekymmentä 1000 m² tonttia. Niihin rakennet-

143 Nikula 1953, 184.

144 Koivuniemi 2011, 368.

145 Koivuniemi 2011, 375-376, 431. Nikula 1953, 183.

146 Nikula 1953, 185.

147 Nikula 1953, 185.

148 Nikula 1953, 186.

149 Työ ja toimi 1/1948, 1/1949, 4/1956

150 Nikula 1953, 186; [https://www.ara.fi/fi-FI/ARA/ARA_70/Mika_aravalaina\(49733\)](https://www.ara.fi/fi-FI/ARA/ARA_70/Mika_aravalaina(49733)), viitattu 21.3.2023.

151 Koivuniemi 2011, 524; Työ ja toimi 1/1953

tiin aluksi kymmenen kahden huoneen ja keittiön omakotitaloa, joihin sijoitettiin asuntopulan vuoksi kaksi perhettä kuhunkin. Ajatuksena oli, että asuntopulan helpotettua taloista tulisi yhden perheen asuntoja.¹⁵²

Rosenlew myös tuki henkilöstön omatoimista rakentamista esim. lainoilla ja takauksilla, myymällä tarvikkeita alennuksella ja antamalla neuvoja. Porin Musa-Liinaharjan omakotitalojen laajentamisessa 1950-luvulla oli Rosenlewin työntekijöillä merkittävä osuus. Kaupunki kaavoitti valmistaloja varten alueelle 160 tonttia. Rakennustyöt aloitettiin Pihlaja-tyyppin taloilla. Seuraavana vuonna alettiin rakentaa suurempaa Vaahtera-nimistä talotyyppiä. Myöhemmin talovalikoimaan tulivat myös Raitala- ja Pyy-mallin talot. Vuoteen 1953 mennessä alueelle oli pystytetty 110 taloa, joista kolmasosassa rakentaja oli Rosenlewin työntekijä.¹⁵³

Viimeisenä metsähotelleja

Toiveet puutalojen laajamittaisesta toimituksesta Euroopan jälleenrakennukseen eivät toteutuneet osin kauppapoliittisten esteiden, osin yleisen köyhyyden ja osin kotimaan palkkapolitiikan vuoksi, mikä nosti tuotantokustannuksia. Toisaalta Suomen ja Neuvostoliiton väliset kauppasopimukset turvasivat puutalojen kysyntää. Vuonna 1950 työt talotehtaalla jouduttiin hetkeksi keskeyttämään vähäisten tilausten vuoksi, mutta töitä voitiin jatkaa, kun kesäkuun puolivälissä solmittiin uusi kauppasopimus Neuvostoliiton kanssa.¹⁵⁴

Vuonna 1955 Neuvostoliitto lopetti puutalojen tilaukset Suomesta. Itäviennin tyrehtymisen myötä puutalotehdas lopetti toimintansa huhtikuussa 1956. Viimeisenä työnään puutalotehdas valmisti vielä yhtiön omalle metsäosastolle 46 työmaaparakkia. Nämä työmaaparakit olivat ns. ”korpihotelleja” eli metsätyömiesten asuntoja. Yhtiön rakennuskont-

torin johtaja K.J. Berg oli hakenut näihin uudentyyppeihin metsäasuntoihin mallia Ruotsista. Aiemmin käytettyihin 10–30 miehen majoitustiloihin nähden nämä uudet ”metsähotellit” koostuivat pienemmistä huoneista, joihin voitiin majoittaa kuhunkin 4–6 miestä. Lisäksi niissä oli keskuslämmitys, vesijohto, pesuhuone, wc ja sähkövalo. Yhteistiloina olivat ruokasali ja sosiaalitila. Yhtiö halusi nostaa imagoaan näillä uudentyypeillä työväen asuntoloilla. Niitä esiteltiin elokuussa 1953 näyttävästi tiedotusvälineiden edustajille.¹⁵⁵

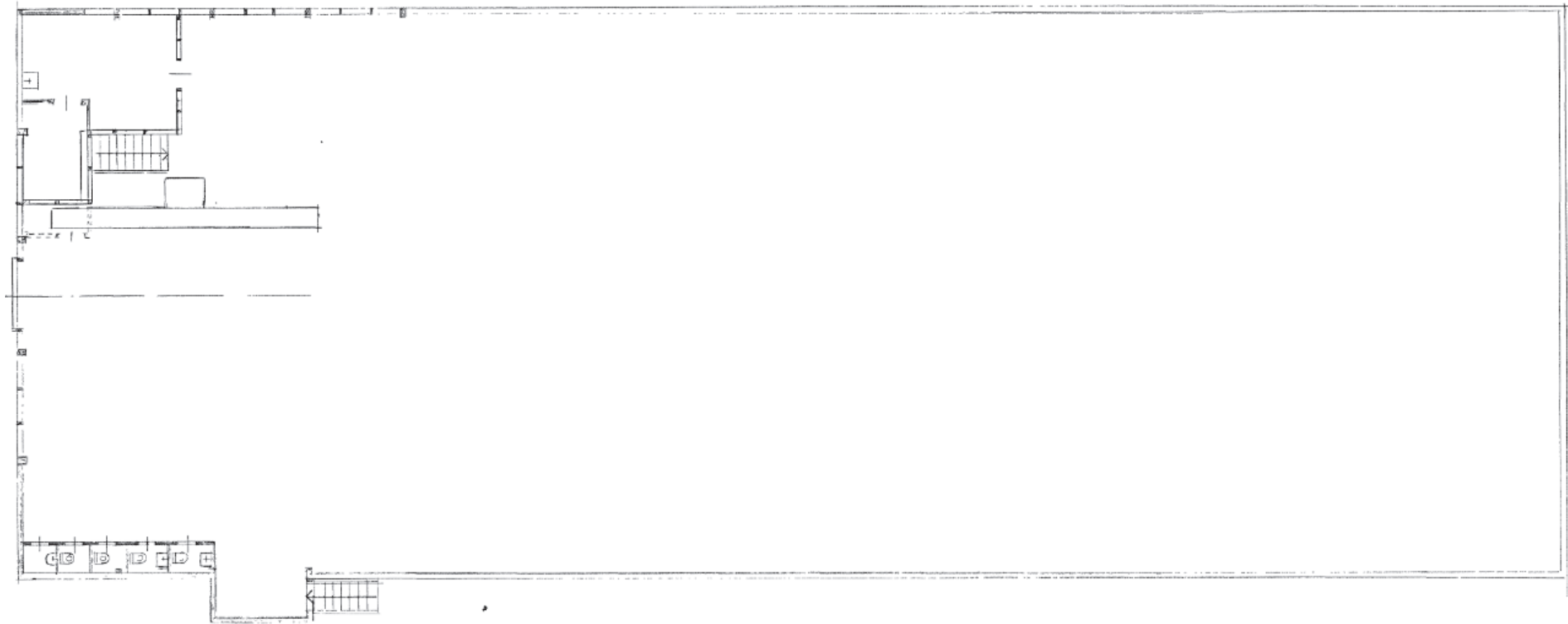
Työ ja toimi 2/1953 kertoi uudesta Musa-Liinaharja-alueesta ja sinne rakennettavista Rosenlewin talotehtaan valmistamista asunnoista.

152 Työ ja toimi 1/1945

153 Koivuniemi 2011, 524–525.

154 Nikula 1953, 185–186.

155 Koivuniemi 2011, 431–432.

Porin konepaja, Puutalotehdas II krs, 1941? Kuva SK Kiinteistöjen arkisto.

Kuvan nimiössä oleva päiväys on epäselvä, eikä kuvan vuotta voi sanoa tarkasti. Vuosiluvun voisi tulkita myös vuodeksi 1961, mutta silloin rakennus ei ollut enää puutalotehdas, kuten nimiössä lukee.

Kuvassa näkyy portaiden vieressä oleva huonetila, joka rakennuksessa on edelleen ja wc-tilat. Wc-tilojen kohdalla oli n. 1950-luvulla rekennettu laajennus, joka purettiin pois Satakuunan rakennusperinnön hoito-projektin yhteydessä ja samassa yhteydessä purettiin myös wc-tilojen vieressä ollut toisen kerroksen laajennusosa, johon liittyivät portaat. Wc-koppien toteutumisesta ei ole tietoa. Nykyisessä rakennuksessa niitä ei ole.

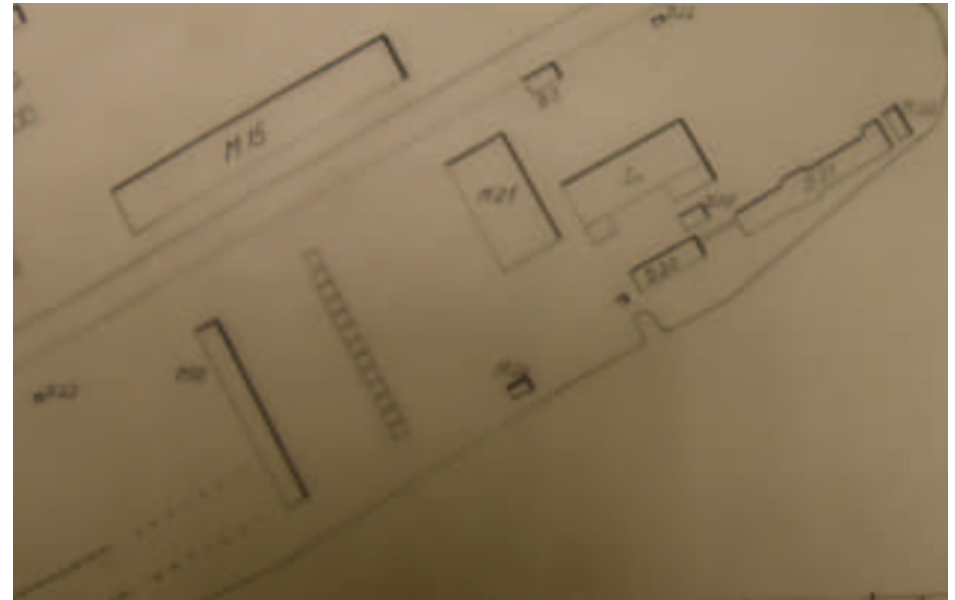
Kpl	E s i n n e		Osastopir. n:o	Aine	Malli n:o	Huom
Kuuluu	Tilaaja	T. N:o	Kpl. määrä	19.1		
	Nimitys: Puutalotehdas II krs.		Subst. n:o	1100	W. ROSENLEW & C ^o , O.Y. PORIN KONEPAJA	
	Pirt. n:o	Tark.	Paino kg/kpl	Uusi pirt.	Pir. n:o	
	Jälj.	Myv.		Aik. pirt.	2BB70689	
	F	I	G	I	H	

Konepajan käyttöön

Puutalotehtaan lopetettua toimintansa huhtikuussa 1956, sahan rakennukset annettiin konepajan käyttöön.¹⁵⁶ Vanhaa saharakennusta alettiin käyttää W. Rosenlew Oy/ Metalliteollisuuden puimuritehtaan puutyöosastona, jossa käytössä se toimi ilmeisesti vielä vuonna 1985, Porin teollisuusympäristöt -julkaisun mukaan.¹⁵⁷

Puutyöosasto

Konepajan aikaisesta toiminnasta saharakennuksessa ei ole löytynyt juurikaan tietoja. 1960 päivätyssä asemapiirroksessa rakennus on nimetty puutyöosastoksi ja paikalla vielä nykyisinkin oleva kyltti mainitsee myös puutyöosaston. Ilmeisesti puutyöosasto valmisti puimakoneisiin puuosia. Puset polttomootoreilla tai myöhemmin sähkömootoreilla toimivat puimakoneet, olivat käytössä ennen kuin erilliset leikkuupuimurit korvasivat puimakoneet. Vielä 1960-luvulla niitä oli paljon käytössä. Näitä koneita olivat Rosenlewin Sampo-puimakoneet, esim. Sampo 55 ja itsesyöttävä Sampo 750. Sampo 75 ja Sampo 550 puimakoneet ovat edelleen saharakennuksessa varastoituna.

Porin Konepajan alue, rakennusten sijainti 15.1.1960, SR-Kiinteistöjen arkisto

B3	Asuintalo
D19	Puutyöosasto
D20	Ruokailuh. & Puruv.
D21	Koulu, varasto, pannuh.
D22	Portinvahdin tupa
D23	Portinvahdin tupa
M12	Varasto
M15	Varasto
M20	Työnjoht. toimisto
M21	Puutavaravarasto
M28	Varasto
Sn	Puutyöosasto

¹⁵⁶ Koivuniemi 2011, 431-432.

¹⁵⁷ Nummelin 1987

Puimuritehtaan puutyöosasto valmisti puimakoneiden puuosia. Sampo 75 puimakone on säilytyksessä vanhassa saharakennuksessa.

Sahan ja konepajan aluetta 1960-luvulla. Kuva 1961-1969, Skyfoto möller Helsinki Rosenlew museo.

Taloustrakennus ammattikouluksi

Sotakorvausten myötä huomattiin, että ammattikoulutuksen taso oli alkeellinen. Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta eli Soteva puuttui tähän elokuussa 1945 lähettämällä sotakorvauksiin osallistuneille tuotantolaitoksille kirjeen. Siinä kerrottiin, että Soteva oli pyytänyt kauppa- ja teollisuusministeriön ammattikasvatusosaston päällikköä olemaan yhteydessä tuotantolaitoksiin selvittääkseen koulutuksen tarvetta ja mahdollisten koulutustilaisuuksien järjestämistä.¹⁵⁸ Konepajalla oli tarve kouluttaa uusia työntekijöitä työnopastus- ja pikakursseja kattavammin.¹⁵⁹

Kauppa- ja teollisuusministeriön avulla Porin Konepaja sai käyttöönsä Porin ammattikoulusta opetustilat ja joitakin opettajia ja vastaavasti konepajan insinöörejä osallistui opetukseen sekä kokeneita työntekijöitä käytettiin opastamaan koneiden käytössä.¹⁶⁰ Vuonna 1958 Porissa aloitettiin kaksi yleisen ammattikoulun luonteista oppilaitosta: Porin konepajan (vuodesta 1972 Rosenlewin) ja Porin Puuvilla Oy:n ammattikoulut. Vuonna 1987 nämä koulut yhdistettiin.¹⁶¹

Porin konepajan koulu sijoitettiin sahan vanhaan taloustrakennukseen, jonne kunnostettiin tilat ammattikoulua varten ja rakennusta laajennettiin.¹⁶² Konepajaa palveleva kaksivuotinen ammattikoulu aloitti toimintansa elokuussa 1958. Konepajan koulu kuului Kauppa- ja teollisuusministeriön valvonnan alaisiin, Teollisuuden Ammattikoulujen ryhmän erikoisammattikouluihin. Koulussa oli valittavina levyseppäalojen opintosuunta, viilausalan opintosuunta, koneistusalan opintosuunta sekä valimoalan opintosuunta.¹⁶³ Rosenlewin konepajakoulu toimi vanhassa taloustrakennuksessa vuoteen 1987 asti.¹⁶⁴

158 Joukio 2016, 19–20.

159 Kaarnametsä 2022, 34.

160 Joukio 2017, 19–20.

161 Haapala ym. 2011, 377.

162 Muutospiirustukset 1958, SR Kiinteistöjen arkisto

163 Työ ja toimi 1/1958

164 Haapala ym. 2011, 377.

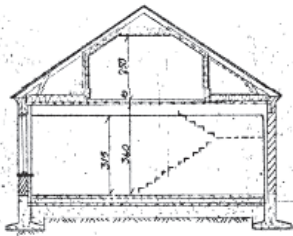
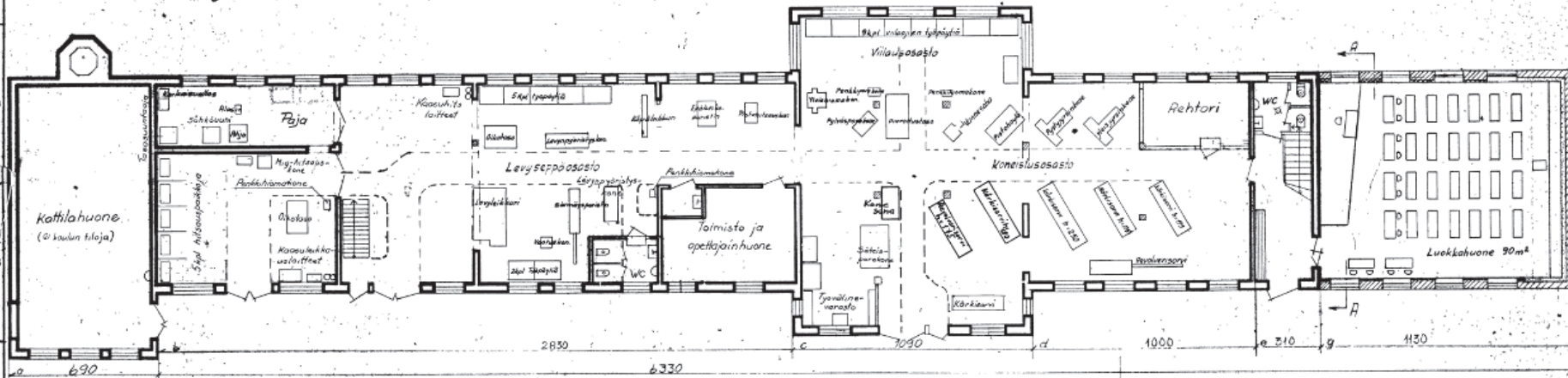

Suunnitelma talusrakennuksen muutostyöstä ammattikouluksi 1958. Rakennuksen länsipäähän tehtiin yhden luokkahuoneen kokoinen laajennus ja sen yläker- taan sijoitettiin pesu- ja pukuhuone. SR Kiinteistöjen arkisto

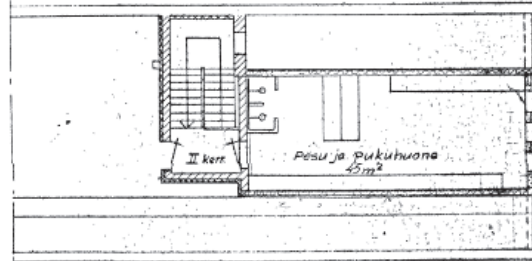

Julkisivu pohjoiseen

Julkisivu lanteen

H-A

	m ³	m ²
a	540	135
b	360	25
c	400	30
d	650	140
e	1120	250
YHT. koulu	2870	640

Kpl	Koko	Yksikkö	Alue	Maat. nro	Huon.
Ammattikoulun koneiden sijainti W. ROSENLEW & Co O.Y. FORSIN KONEPAA BP 54908					

Rakennukset ilman käyttötarkoitusta

1990-luvulla vanha saharakennus toimi veneiden talvitelakkana.¹⁶⁵ 1990-luvun lopulla rakennus oli varastokäytössä.¹⁶⁶

1990-luvun lopulla varastokäytössä ollut saharakennus oli vähäisiä ikkunoiden rikkoutumisia sekä seinä- ja kattopintojen maalin hilseilyä lukuun ottamatta hyvässä kunnossa. Lähes tyhjällään ollut talousrakennus sen sijaan oli joutunut lukuisia kertoja ilkeivallan kohteeksi. Rakennuksen ikkunoista lähes kaikki joenpuoleiset ikkunat oli rikottu. Ikkunoista sisään satanut vesi oli vahingoittanut seinä- ja lattiarakenteita.¹⁶⁷

Purku-uhan alla

1980-luvun lopulla tehdyssä laajassa yrityskaupassa Isonsaaran saha-alue joutui Rauma Oy:lle. Yhtiö jätti lokakuussa 1997 kaupungille purkuilmoituksen saha-alueen kaikista muista rakennuksista, paitsi itse saharakennuksesta. Lounais-Suomen ympäristökeskus määräsi purku-uhan alaiset rakennukset toimenpidekieltoon. Keväällä 1998 saha-alue vaihtoi taas omistajaa. Uusi omistaja oli puimureita valmistava Sampo-Rosenlew Oy. Vuoden 1998 alussa Museovirasto antoi lausuntonsa suojelusta. Sen perusteella saharakennus ja tiilinen talousrakennus tuli suojella rakennuslain perusteella asemakaavalla. Kaavoitus käynnistyi välittömästi.¹⁶⁸ Vuonna 2001 lainvoimaiseksi vahvistetussa asemakaavassa sahan tontille osoitettiin rakennusoikeutta liike- ja toimistorakennuksille. Saharakennus, talousrakennus, muuntajarakennus sekä portinvartijan rakennus merkittiin kaavassa suojeltaviksi.¹⁶⁹

Saharakennus vuonna 1998 kuvattuna. Sahan eteläpuolella oli tuolloin vielä kaksi myöhemmin tehtyä laajennusosaa. Kuva Liisa Nummelin, SMK.

165 Kantonen 1996, 51.

166 Linnala & Nummelin 2000, 106.

167 Linnala & Nummelin 2000, 106.

168 Linnala & Nummelin 2000, 106.

169 Asemakaava Isosanta 8. Toejoki, vahvistettu 12.4.2001.

Talousrakennus vuonna 1998 kuvattuna. Kuva Liisa Nummelin, SMK.

Talousrakennus 10.8.1999, Liisa Nummelin, SMK.

Satakunnan rakennusperinnön hoito -projekti

Satakunnan rakennusperinnön hoito -projekti käynnistyi keväällä 1998. Rahoituksesta vastasivat Euroopan aluekehitysrahasto (EAKR) ja Suomen opetusministeriö, jonka toteuttavana tahona oli Satakunnan Museo.¹⁷⁰

Hankkeen tavoitteena oli konkreettisten korjaustoimenpiteiden tukeminen. Lisäksi haluttiin luoda uutta toimintakulttuuria rakennusperinnön hoitoon. Omistajatahot itse toteuttivat korjaukset, mutta projektin avulla pyrittiin vaikuttamaan käytettyihin korjausmenetelmiin ja materiaaleihin sekä korjausprosesseihin. Projektin henkilökunta, johon kuului arkkitehti, rakennustutkija ja rakennusmestari toimivat korjaushankkeen apuna.¹⁷¹

Projektiin valttiin kolme sahakohdetta: Isonsannan, Pihlavan ja Kauttuan sahat. Kohteet saivat projektirahoitusta yhteensä lähes miljoona markkaa.¹⁷²

Keväällä 1998 Rauma Oy myi suurimman osan Rosenlewin entisestä teollisuusalueesta siellä jo ennestään puimureita valmistavalle Sampo-Rosenlew Oy:lle. Uusi omistaja haki ja sai projektilta rahoitusta saharakennuksen ja talousrakennuksen korjaamiseksi.¹⁷³

Talousrakennuksen ikkunat kunnostettiin ja osa puitteista uusittiin puusepän tekemillä ikkunoilla. Työ valmistui syksyllä 1999. Keväällä 2000 joen puoleisia ikkunoita joutui taas ilkvallan kohteeksi ja niistä rikottiin laseja. Kesäkuussa 1999 talousrakennuksen tiilisiä räystäitä ja päätyjä korjattiin. Peltikatto paikattiin, jalkarännit ja syöksytorvet uusittiin. Ka-

¹⁷⁰ Sarka 1999, 61.

¹⁷¹ Sarka 1999, 61.

¹⁷² Sarka 1999, 61.

¹⁷³ Sarka 1999,64.

ton kaikki läpiviennit, ilmastointitorvet ja savupiippujen pellitykset uusittiin vanhan mallin mukaan. Ruostunut kate hiottiin, pohjustettiin ja maalattiin.¹⁷⁴

Saharakennuksesta purettiin lännen puoleinen 1930-luvulla rakennettu siipiosa heinäkuussa 1999. Seinä laudoitettiin ja maalattiin keittomaalilla. Puretun osan ikkunat siirrettiin vanhoihin ulkoseinässä olleisiin ikkunaukkoihin. Sahan kate uusittiin, ensin syksyllä 1999 uusittiin lyhdyn kate ja seuraavana keväänä alemman osan kate.¹⁷⁵

Saharakennuksen ikkunakorjaus käynnissä 10.8.1999, Liisa Nummelin, SMK.

Talouksrakennuksen korjauttua tiiliseinää ja kattoa. 2.5.2000 Minna Linnala, SMK.

Saharakennus 6.10.1999 korjauksen jälkeen. 1930-luvun siipiosa on purettu. Länsipuolella ollut varastorakennus on vielä paikallaan. Kuva Minna Linnala, SMK.

Myös vanha purutorni ja ruokala oli vielä paikoillaan. Kuva 17.6.1998 Minna Linnala, SMK.

174 Linnala & Nummelin 2000, 107.

175 Linnala & Nummelin 2000, 107.

Saharakennus korjattuna 29.8.2000, Minna Linnala, SMK.

Taloussrakennus korjattuna 2.5.2000, Minna Linnala, SMK.

Rakennusten nykyinen tilanne

Saharakennus, taloussrakennus, muuntajarakennus ja portinvartijantalo ovat olleet vähintään yli 30 vuotta ilman romuvarastoa kunnollisempaa käyttötarkoitusta. Rakennukset ovat kokeneet ilkvallaa ja niistä on tullut nuorison kokoontumispaikka.

Nykyisin alueella on aluevartiointi, joka perustuu vartiointikierrukseen sekä porttien sulkukierrokseen. Aiempi äänimerkin antanut laitteisto jouduttiin poistamaan naapuruston valitettua jatkuvasta metelistä. Vartiointilaitteisto tai verkkoaidat eivät ole estäneet ilkvallaa. Kun aita korjataan, siihen ilmestyy heti uusi reikä. Vartiointiliikkeen 10 minuutin reagointi-aika ja portin etäällä oleva sisäänkäynti antavat ilkvallan tekijöille etumatkaa. Ilkvallasta tehdyt rikosilmoitukset eivät ole auttaneet.¹⁷⁶

Sahan ikkunaruuuista yli kolmannes on hajotettu. Myös puitteissa on vaurioita. Rikkonaisista ikkunoista sataa sisälle ja vesi vaurioittaa rakenteita. Rakennuksen runko, julkisivulaudoitus ja vesikatto ovat hyväkuntoisia. Saharakennuksen sisällä on pidetty nuotiota. 1950-luvun laajennusosan katto on romahtanut aivan lähiaikoina.

Taloussrakennuksen lähes kaikki ikkunaruuudut on rikottu. Sisään satava vesi vaurioittaa rakenteita. Välseinät ja lattiat ovat osin purettu. Katto ja julkisivut ovat hyväkuntoiset.

Muuntajarakennuksen lähes kaikki ikkunat on rikottu. Katto on hyvässä kunnossa. Ympäröivä maanpinta on noussut ja aiheuttaa kosteuden siirtymistä rakennuksen julkisivujen alaosiin. Sisään satava vesi vaurioittaa rakenteita.

Portinvartijantalon ikkunat on myös rikottu. Muilta osin rakennus on käytönaikaisessa kunnossa.

Varasto on vaan toiminut tarvittaessa teollisuuden varastona ja sitä on käytetty myös veneiden talvisäilytystilana. Rakennuksen seiniä on töherretty. Rakennuksessa ei ole ikkunoita, joita voisi hajottaa. Rakennuksen käyttö on suojellut sitä suuremmalta ilkvallalta.

¹⁷⁶ haastattelutieto Jali Prihti 14.6 ja Petri Kylvä 16.6.

Nykytilanne kuvat: Saharakennus

Talousrakennus

Portinvartijantalo

Muuntaja

Varasto

Kaavallinen tarkastelu

Isosannan saha sijaitsee Kokemäenjoen pohjoisrannalla, Porin kaupunkikeskustassa. Se kuuluu osana Porin Konepajan historialliseen tehdasalueeseen. Isosanta on entinen suistoalueen saari.¹⁷⁷ Nykyinen saharakennus on paikallaan jo kolmas.¹⁷⁸

Maan kohoamisen myötä asutus siirtyi Poriiin

Maa kohoaa Satakunnan rannikolla keskimäärin kuusi millimetriä vuodessa. Tämä on muokannut maisemaa merkittävästi. Vielä vuonna 1100 meri ulottui lahtena pitkälle sisämaahan Kokemäenjokilaaksoon Ulvilaan saakka. Maankohoaminen oli yhtenä syynä Porin kaupungin perustamiselle nykyiselle paikalleen, Ulvilan jäätyä kauas sisämaahan.¹⁷⁹

Hans Hanssonin laatimassa kartassa vuodelta 1663 näkyy suistoalue nykyistä laajempana ja saaret vielä selkeinä, erillisinä saarina. Isosannan alue (Store Sand) koostuu kahdesta eri saaresta. Tiiviisti rakennettu kaupunki näkyy nykyisellä Kivi-Porin tienoilla.

1800-luvun puolivälin kartoissa suistoalueen saaret ovat kasvaneet kiinni toisiinsa. Isosantakin on yksi iso saari, joka erottuu mantereesta vain kapealla uomalla Toejoen ja Hyväränjuopan välissä.

Ote Hans Hanssonin laatimasta kartasta vuodelta 1663. Kahdesta saaresta koostuva Isosannan alue (Store Sand) on ympäröity punaisella. Rannalla, saarten eteläpuolella on tuolloinen kaupunki, joka sijaitsee nykyisen Kivi-Porin tienoilla. Kartta: www.alvin-portal.org

177 Kantonen 1996, 51; Satakunnan Kansa 16.5.2022.

178 Sarka 1999, 62.

179 Uusi-Seppä 2012, 51-55.

Ote Kalmberin kartastosta vuodelta 1855. Kartassa näkyy suistoalue, kaupunki ja sitä vastapäätä oleva Isonsaari, joka on yhdistynyt yhdeksi saareksi, jota erottaa mantereesta vain kapea uoma, KA.

Palon jälkeinen asemakaava

1850-luku alkoi Rosenlewien ja porilaisten kannalta ikävissä merkeissä. Carl Rosenlew menetti vaimonsa joulukuussa 1850 ja menehtyi itse tammikuussa 1852 jättäen lapsilleen suuren omaisuuden. Myös koko Poria kohtasi suuri onnettomuus 22.5.1852, kun tulipalo pääsi irti Rosenlewin talosta, Suurtorin laidalta, tuhoten kaupungin keskeisimmät osat.¹⁸⁰ Fredrik Wilhelm Rosenlew, Carlin vanhin poika, keskeytti yliopisto-opin-

¹⁸⁰ Koivuniemi 2011; 37–39.

¹⁸¹ Koivuniemi 2011; 39.

¹⁸² Haapala ym. 2006, 175–176; Kaarnametsä ym. 2019, 9.

¹⁸³ Koivuniemi 2011; 41–42.

¹⁸⁴ Koivuniemi 2011, 16.

not ja otti vastuun isänsä perinnöstä tilanteessa, jossa koko kaupunki oli palon jälkeisessä kaaoksessa.¹⁸¹

Senaatti määräsi lääninarkkitehti Georg Chiewitzin laatimaan Porin entiselle paikalle uuden asemakaavan ja se hyväksyttiin nopeasti 1. syyskuuta 1852. Tämä kaava toimi Porin rakentamisen runkona aina 1920-luvulle asti ja sen rakenne on säilynyt aina näihin päiviin saakka, vaikka sen talot ovatkin uusiutuneet jokivarren vanhoja kivitaloja lukuun ottamatta.¹⁸² Porin palon jälkeen Fredrik Wilhelm Rosenlew rakennutti jokivarteen asuin- ja kauppapuotirakennuksen, josta tuli myöhemmin Rosenlew-yhtiön pääkonttori.¹⁸³

Suistoalue otollinen paikka sahateollisuudelle

Pori oli 1800-luvun alkupuolella maan vilkkaimpia kauppakaupunkeja.¹⁸⁴ Höyrystahauksen yleistyminen avasi Porin seudun mahdollisuudet sahateollisuudelle.¹⁸⁵ Kaupunki sijaitsi liikenteellisesti hyvällä paikalla, Kokemäenjoen suistossa. Joki oli tärkeä liikennereitti sahayhtiöille.¹⁸⁶ Sitä pitkin uitettiin tukit sahoille ja kuljetettiin valmiit laudat satamaan, josta ne lähtivät ulkomaille.

Isonsaari sijaitsi keskustan kupeessa, mutta ei kuulunut Chiewitzin kaava-alueeseen. Sen vuoksi sahan sijoittaminen sinne oli halvempaa ja vähemmän säänneltyä.¹⁸⁷ Niinpä Porissa höyrystahauksen aloittanut kauppias Carl Johan Borg päätyi vuokraamaan kaupungin viereisen Isonsaari saaren ja jätti sahan perustamisanomuksen senaatille vuonna 1859 ja Porin Höyrystahayhtiön (Isonsaari Höyrystahayhtiö) saha aloitti toimintansa kesällä 1862.¹⁸⁸ Fredrik Wilhelm Rosenlew osti sahan vuonna 1871 toimittuaan ensin viiden vuoden ajan konkurssiin menneen Höyrystahayhtiön vastuullisena sahan hoitajana.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Koivuniemi 2011, 16.

¹⁸⁶ Koivuniemi 2011, 16.

¹⁸⁷ Kaarnametsä 22; 31.

¹⁸⁸ Koivuniemi 2011; 63; Sarka 1999; 13.

¹⁸⁹ Koivuniemi 2011, 64–65; W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, 3.

Kartta: 1887 Achilles Wahlroos, KA.

Sijaintinsa puolesta otolliselle alueelle syntyi pian lisää sahateollisuutta. Sen myötä, kun saarelle perustettiin Isonsannan uusi saha vuonna 1871, alettiin Borgin johdolla perustettua sahaa kutsua Vanhaksi sahaksi. Lisäksi saarelle perustettiin myös Sofiegartenin saha 1872. Kumpikaan näistä Isonsannan sahan jälkeen rakennetuista sahoista ei ole säilynyt. Kaupunkikeskustan tuntumaan perustetuista neljästä sahasta, vain 1872 Isonsannan (vanhan) sahan pariin perustettu Seikun saha jatkaa edelleen teollista tuotantoa osana UPM-Kymmene-konsernia.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Kantonen 1996, 51; Satakunnan Kansan 16.5.2022.

Lautatarha oli aluksi varsin pieni, vain sahan puolella Teollisuuskatua, josta se 1890-luvulla laajeni toisellekin puolelle.¹⁹¹ Sahojen lautatarhat muodostivat näkyvän osan maisemassa.

Viereisen sivun kuvassa etualalla Seikun lautatarhoja ja joen toisella puolen Isonsannan saha ja sen lautatarhat, jotka ovat levittäytyneet Teollisuuskadun toiselle puolelle. Kuva SMK.

¹⁹¹ Satakunnan kansa 4.3.1922.

Työnjohtajain asunnot

Sahan työnjohtajain asunnot sijoitettiin Teollisuuskadun toiselle puolelle. Suunnitelmien mukaan sinne sijoitettiin työnjohdon asuntoja jo ensimmäisen sahan aikaan (ks. kartta s. 21).¹⁹² Vuoden 1887 piirustuksessa rakennusten ympärillä on puisto.¹⁹³ Peruskartassa vuodelta 1978 rakennukset näkyvät edelleen, mutta vuoden 1987 kartassa niiden tilalla on teollisuusrakennus.¹⁹⁴

Sahateollisuus synnytti esikaupunkialueita

Sahoilla ja tehtaissa työskentelevä väki sijoittui asumaan tehtaiden läheisyyteen Isonsannan saarelle. Sinne muodostui Porin ensimmäinen esikaupunkiasutus. Tällä sekavasti rakennetulla työväen hökkelikylällä ”Blomin kaupungilla”, asui 1880-luvulla jopa 1500 ihmistä. Kaupunki halusi liittää alueen Poriin ja järjestää sen kaupungin järjestysääntöjen mukaiseksi. Niin kaupunki osti valtiolta Aittaluodon maat ja liitti ne hallinnollisesti Poriin muodostaen niistä kaksi uutta kaupunginosaa: Isosannasta tuli 8. ja Aittaluodosta 7. kaupunginosa. Kaupunginarkkitehti F. J. Lindström kaavoitti alueet pikaisesti ja kaavat hyväksyttiin vuonna 1893. Olemassa olevat tehtaot saivat jäädä, mutta sekava työväen esikaupunkiasutus määrättiin hävitettäväksi vuoden 1899 loppuun mennessä. Kaupungin kaavoittamat tonttialueet olivat työväelle liian kalliita, joten työväki siirtyi kaupungin ulkopuolelle Toejoelle ja Uudenkoiviston alueelle.¹⁹⁵ Toejoki täytettiin 1960-luvulla ja sen kohdalla kulkee nykyisin Toejoenrantakatu.¹⁹⁶

Viereisellä sivulla F. J. Lindströmin asemakaava 1897, Doria.

¹⁹² Kartta 1861, Rosenlew museo; Työ ja toimi 1/1950

¹⁹³ Aittaluoto ja Isosanta kartta 1887, KA.

¹⁹⁴ Peruskartat 1978; 1987 MML.

¹⁹⁵ Haapala ym. 2006, 177-179.

¹⁹⁶ Uusi Rauma 13.10.2012

W. Rosenlew & Co:n Isonsannan sahan isännöitsijän asunto ja taustalla virkailijoiden asunto, Aarne Pietinen Oy, 1033, Lusto - Suomen Metsämuseo.

Toejoki alkoi Isonsannan sahan vierestä. Sen paikalla kulkee nykyisin Toejoenrantakatu. Sahan työväkeä asui paljon Toejoen kaupunginosassa. Kuva Sven Raita 1950-luku, SMK.

KARTA
öfver
BJÖRNEBORGS
upprättad år 1895
af F. J. LINDSTRÖM

Statsjärnvägaras område
Waltion rautateiden alue

länsmästarens
bokningskontor
Waltion kassan

- Beskrifning:**
- A. Kyrkan. — Kirko.
  - B. Hållplats. — Bastioner.
  - C. Fästnings. — Fästningar.
  - D. Fästnings. — Fästnings.
  - E. Fästnings. — Fästnings.
  - F. Fästnings. — Fästnings.
  - G. Fästnings. — Fästnings.
  - H. Fästnings. — Fästnings.
  - I. Fästnings. — Fästnings.
  - J. Fästnings. — Fästnings.
  - K. Fästnings. — Fästnings.
  - L. Fästnings. — Fästnings.
  - M. Fästnings. — Fästnings.
  - N. Fästnings. — Fästnings.
  - O. Fästnings. — Fästnings.
  - P. Fästnings. — Fästnings.
  - Q. Fästnings. — Fästnings.
  - R. Fästnings. — Fästnings.
  - S. Fästnings. — Fästnings.
  - T. Fästnings. — Fästnings.
  - U. Fästnings. — Fästnings.
  - V. Fästnings. — Fästnings.
  - W. Fästnings. — Fästnings.
  - X. Fästnings. — Fästnings.
  - Y. Fästnings. — Fästnings.
  - Z. Fästnings. — Fästnings.
- Seltitys:**
- A. Postkontori. — Postkonttori.
  - B. Hållplats. — Bastioner.
  - C. Fästnings. — Fästningar.
  - D. Fästnings. — Fästnings.
  - E. Fästnings. — Fästnings.
  - F. Fästnings. — Fästnings.
  - G. Fästnings. — Fästnings.
  - H. Fästnings. — Fästnings.
  - I. Fästnings. — Fästnings.
  - J. Fästnings. — Fästnings.
  - K. Fästnings. — Fästnings.
  - L. Fästnings. — Fästnings.
  - M. Fästnings. — Fästnings.
  - N. Fästnings. — Fästnings.
  - O. Fästnings. — Fästnings.
  - P. Fästnings. — Fästnings.
  - Q. Fästnings. — Fästnings.
  - R. Fästnings. — Fästnings.
  - S. Fästnings. — Fästnings.
  - T. Fästnings. — Fästnings.
  - U. Fästnings. — Fästnings.
  - V. Fästnings. — Fästnings.
  - W. Fästnings. — Fästnings.
  - X. Fästnings. — Fästnings.
  - Y. Fästnings. — Fästnings.
  - Z. Fästnings. — Fästnings.

Saha-alue 1920-luvulla

1920-luvulle tultaessa Isonsannan saha päätettiin uusida, kun saha ei täyttänyt enää ajan vaatimuksia. Uusi sähkötoiminen saharakennus rakennettiin vanhan sahan viereen, siten että vanha saha pystyi toimimaan koko rakentamisen ajan. Uusi saha aloitti toimintansa maaliskuussa 1922 ja vanha saha purettiin pois.¹⁹⁷

Seuraavana vuonna valmistui tiilinen talousrakennus kattilahuoneineen sahan ja joen väliin. Muuntarakennus, Portinvartijantalo ja konttorirakennus ilmeisesti valmistuivat myös tuolloin.¹⁹⁸

Vuonna 1920 W. Rosenlew & Co. Ab käynnisti sulfaattiselluloosatehtaan, joka tuotti sahojen puujätteistä raaka-ainetta Frenckellin hienopaperitehtaalle Tampereelle sekä 1920 perustamalleen Porin paperitehtaalle. Sulfaattiselluloosatehdas tuotti raaka-ainetta myös Rosenlewin perustamalle hiivatehtaalle.¹⁹⁹

Vuonna 1913 Rosenlew oli perustanut Seikun sahan viereen sahausjätettä hyödyntävän sähkövoima-aseman. Se tuotti voimaa sahoille ja tehdaslaitoksille.²⁰⁰

Matkailutoimitso Finlandian vuosikirja 1929 kuvaili Rosenlewin tehdas- ja saha-aluetta seuraavasti: ”Siltapuiston oikealla puolen lähtee sillasta katu koillista kohti. Sen molemmin puolin näemme ensin Porin Konepaja o.y:n suuren rakennusryhmän ja sen takana Isonsannan sahan rakennukset. Näitä ympäröi lautatarha, joka on kuin lautatapulien kaupunkia katuineen, aukioineen ja tapulirivien keskitse kulkevina ratoineen. Näemme, että Isonsannan sahasta kulkee ilmassa köysiradat joen eteläpuolelle. Niitä pitkin liukuu lakkaamatta riippuvaunuja vastakkaisiin suuntiin. Seuraamme katseinemme niiden kulkua ja huomaamme silloin, että joen etelärannalla on valtava tehdasalue. Siinä on ensin Seikun saha lautatarhoineen, sitten Porin sulfiitti- ja paperitehdas, Porin laatikkotehdas, Porin hiivatehdas, Porin paperiteollisuus Oy, joka jalostaa paperitehtaan tuotteita voimaperiksi, seinähuovaksi y.m. sekä Porin Voimalaitos, joka sekä itse kehittää sähkövirtaa että myös muuntaa Äetsän sähkötehtaalta tulevan korkeajännitysvirran valo- ja voimavirraksi kaupunkilaisille. Kaikki joen etelärannalla olevat tehdaslaitokset sekä Isonsannan saha kuuluvat W. Rosenlew & Co Ab:n jättiläisyhtymälle, johon vielä Porin Konepaja Oy ja toisessa paikassa kaupunkia oleva saman yhtiön Auto-osasto tytäryhtymänä liittyvät.”²⁰¹

Viereisen sivun kartta vuodelta 1924 näyttää Rosenlewin tehtaiden sijainnit. Rosenlew-museo.

197 Satakunnan kansa 4.3.1922.; Koivuniemi 2011, 276–278; Suomen Puu 11.7.1930. Satakunnan kansa 29.3.1922

198 Satakunnan kansa 16.3.1923; Kartta 1924, Rosenlew-museo.

199 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori,4.

200 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori,4; Suomen Puu 13.3.1928

201 Finlandia 1929 vuosikirja, Matkailutoimisto Finlandia, Helsinki 1929; 42–44.

Lautatarhat

Isonsannan saha

Laatikkotehdas

Lautatarhat

Konepaja

Seikun saha

Lautatarhat

Paperitehdas

Voima-asema

Sulfaattiselluloosatehdas

Puutalotehtaan ja konepajan aika

Puutakotehtaan aikaan alueen muutokset olivat vähäisiä. 1940-luvun alussa rakennettiin pitkämainen varastorakennus sahan lounaispuolelle Kokemäenjoen ja Teollisuuskadun väliin. Vuonna 1946 rakennettiin suurempi varastorakennus Teollisuuskadun toiselle puolelle.²⁰²

Tukkialtaalle ei enää puutalotehtaan aikana ollut käyttöä, mutta se sai olla paikallaan. Ainakin vuoden 1946 ilmakuvassa se on vielä säilynyt. 1962 peruskartassa allasta ei enää näy.²⁰³ Mahdollisesti se täytettiin samoihin aikoihin Toejoen täyttämisen kanssa 1960-luvun alussa.

Vuosien 1946–55 välisenä aikana rakennettiin puutalotehtaan lounaispuolelle kolmiharjainen varastorakennus. Tuona aikana rakennettiin myös sahan eteläpuolelle kaksi yksikerroksista siipiosaa. Toinen sahan siipiosista purettiin 1998–2000 vuosina tehdyn kunnostuksen yhteydessä. Toinen siipiosa on säilynyt, mutta sen katto on romahtanut.

Ilmakuvien ja valokuvien perusteella purutorni sekä kolmiharjainen varastorakennus on purettu 2000–2013 välisenä aikana.

Konttorirakennus on peruskarttojen tietojen mukaan purettu 1962–1978 välisenä aikana.

Sivun 47 kartassa näkyy alueen rakennusten käyttötarkoitus vuonna 1960.

Puutalotehtaan aluetta vuonna 1955. Sahan aikainen purutorni on edelleen käytössä. Sahan lounaispuolelle on rakennettu kolmiharjainen varastorakennus ja sahan eteläpuolelle kaksi matalampaa siipiosaa. Sven Raita 1955, SMK.

Seuraavalla sivulla ortokuva vuodelta 1946, Porin kaupunkisuunnittelu.

202 Ortokuva 1946, Porin kaupunkisuunnittelu

203 Ortokuva 1946 Porin kaupunkisuunnittelu, Peruskartta 1962, MML.

Talousrakennus ja kattilahuone

Puutalotehdas

Purutorni

Puutalotehtaan varastot

Varastorakennus rakenteilla

Varastorakennus

Puutalotehtaan varastot

Yläkuvassa ote peruskartasta 1962 ja alakuvassa ote peruskartasta 1987, MML. Sahan kiinteistöt merkitty mustalla ellipsillä. Vuoteen 1962 mennessä sahan allas on täytetty. Toejoki on vielä 1960-luvun alussa näkyvillä, mutta 1960-luvun aikana se täytettiin. Toejoen varren asutus tehtaan työnjohdon asuntoineen näkyvät vielä 1962 kartassa, mutta 1980-luvulla uudet tehdasrakennukset syrjäyttävät ne.

Nykytilanne

Saha ja kiinteistön muut toimintaan liittyneet rakennukset: tiilinen talourakennus ja kattilahuone, kahdeksankulmisen piippuineen, rapattu muuntamo ja puinen portinvartijantalo ovat säilyneitä 1920-luvun sahamiljöötä, johon kuului näiden lisäksi myös muita rakennuksia. Saharakennus ja sahaan liittyvät rakennusryhmän rakennukset ovat säilyttäneet hyvin alkuperäisen ja 1920-luvun saharakennuksille ominaisen ulkonäkönsä. Säilynyt varistorakennus kertoo sahan myöhemmästä käytöstä puutalotehtaana.

Saha-alueen suojelutilanne

Kantakaupungin yleiskaavassa 2025, joka on vahvistunut 2007 oikeusvaikutteisena, saharakennus, voima-asema, muuntajarakennus sekä portinvartijantalo ovat merkitty suojelluiksi.

Asemakaavassa 1981 alue oli kaavoitettu teollisuustoimintojen alueeksi. Vuonna 2001 lainvoimaiseksi vahvistetussa kaavassa kiinteistölle on osoitettu rakennusoikeutta liike- ja toimistorakennuksille sekä ympäristöhäiriöitä aiheuttamattomien teollisuus- ja varistorakennuksille sekä autopaikoille. Kaavamääräysten mukaan kaikissa toimenpiteissä tulee kiinnittää huomiota toimenpiteen sopeutumiseen historialliseen ympäristöön. Saharakennus, talourakennus kattilahuoneineen, muuntajarakennus sekä portinvartijantalo ovat merkitty kaupunkikuvan kannalta tärkeiksi rakennuksiksi, joita ei saa purkaa ilman pakottavaa syytä ja joiden muutostöiden tulee olla sellaisia, että rakennuksen kaupunkikuvallisesti merkittävä luonne säilyy.²⁰⁴

Alueen Isosanta 8. kaupunginosan korttelien 76 (osa) ja 77, puiston Konepajaranta, kadun Konepajaranta ja venevalkaman asemakaavan muutos 609 1756 on parhaillaan vireillä.²⁰⁵ Asemakaavamuutoksen perussel-

²⁰⁴ Asemakaava Isosanta 8. Toejoki, vahvistettu 12.4.2001.

²⁰⁵ <https://kaupunkisuunnittelu.pori.fi/kaavat/voimassa-olevat-yleiskaavat/kantakaupungin-yleiskaava-2025/>, viitattu 28.3.2023

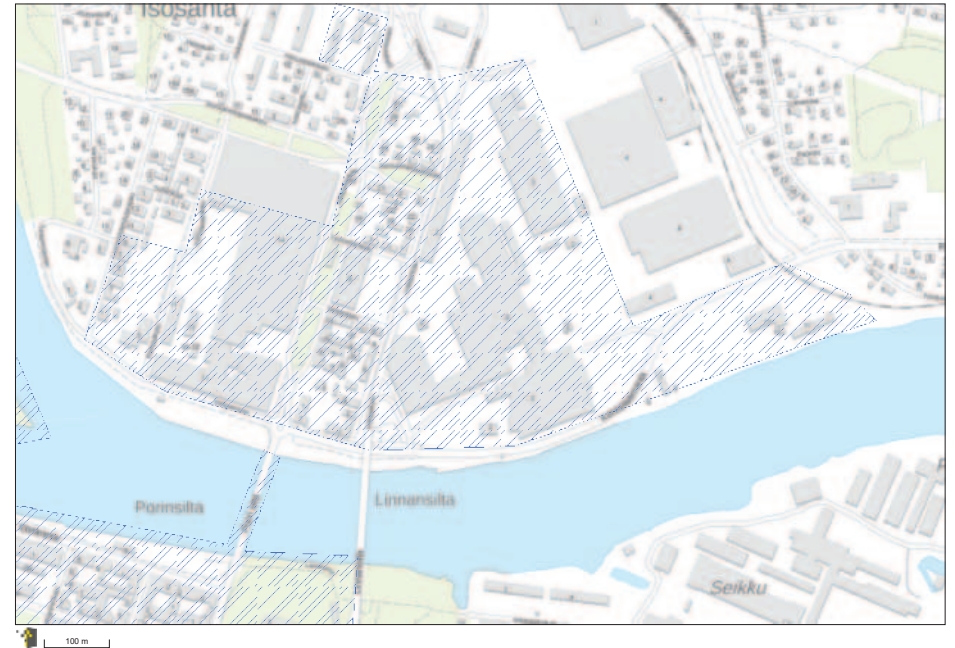
vitykseksi vuonna 2022 tehdyssä inventoinnissa ”Porin Konepajaranta, Porin Konepajan ja Isosannan sahan rakennusinventointi” saharakennus, voima-asema (eli talousrakennus kattilahuoneineen), muuntajarakennus sekä portinvartijantalo ovat arvotettu A-luokkaan eli suojeltaviksi. Varastorakennusta ei ole arvotettu lainkaan.²⁰⁶

Isosannan saha oli mukana Museoviraston vuoden 1994 sahatteollisuusinventoinnissa. Tuolloin sitä ei luokiteltu sahatteollisuuden rakennusmuistomerkkien joukkoon. Sahan rakennushistoriallinen arvo kuitenkin nousi, kun kaksi arvokasta saharakennusta Porin Reposaari ja Oulun Pateniemi paloivat pian tehdyn inventoinnin jälkeen ja lajityypin edustajat sen myötä harvinaistuivat.²⁰⁷

Isosannan sahan alue kuuluu osana Porin teollisuusmaisemaa Valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön (RKY). Kokonaisuuteen kuuluvat puuvillatehdas, konepaja ja saha. Sen katsotaan olevan tyyppiesimerkki 1800-luvun lopulla vanhoihin rannikkokaupunkeihin syntyneestä monipuolisesta teollisuudesta.²⁰⁸

RKY-kuvauksen mukaan: ”Pohjoisrannan teolliseen maisemaan kuuluva, 1922 valmistunut Isosannan suursahan kaksikerroksinen puurakennus on säilyttänyt höyrysaikakaudelle ominaisen arkkitehtonisen ulkoasunsa. Saharakennukseen liittyy 1897 valmistunut voima-asema savupiippuneen. Isosanta on Porin Pihlavan ja Haukiputaan Martinniemen sahojen rinnalla ainoa säilynyt höyrysaikakauden suursahan rakennus.”²⁰⁹ Kuvauksessa on virhe voima-aseman kohdalla. Sillä tarkoitetaan 1923 valmistunutta talousrakennusta ja kattilahuonetta.

Isosannan saha kuuluu osana Porin teollisuusmaisemaa myös Porin kansalliseen kaupunkipuistoon.²¹⁰

Isosannan sahan alue kuuluu osana Porin teollisuusmaisemaa Valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön (RKY). RKY-rajaus näkyy kartassa rasteroituna.

Kartassa näkyy myös enteisen Teollisuuskadun, nykyisen Konepajarannan uusi linjaus. Tien uuden linjauksen myötä varastorakennusta on lyhennetty. Kartta, Paikkatietoikkuna.

206 Kaarnametsä 2022, 49.

207 Sarka 1999, 62; Kantonen 1996, 4.

208 www.rky.fi

209 www.rky.fi

210 www.rky.fi

Alkuperäisen arkkitehtuurin tarkastelu ja säilyneisyys

Alueen toiminnot

1920-luvun alussa vanha saharakennus ja siihen liittyneet muut rakennukset saivat väistyä uuden sahan ja sitä palvelevien rakennusten ja rakennelmien tieltä.

Uusi saharakennus oli toiminnallinen keskipiste, jossa itse sahaus tapahtui. Muut rakennukset ja rakennelmat palvelivat sahan toimintaa.

Saharakennuksen ja joen välissä oli talousrakennus ja siihen kiinteästi liittyvä kattilahuone savupiippuineen. Talousrakennus palveli sahan koneiden huoltoa, paloalvontaa ja sahan väen ruokailua.

Saharakennuksen koillispuolella oli 80 m x 45 m kokoinen tukkiallas, jonne jokea pitkin uittamalla kuljetetut tukit johdettiin. Talvikuukausina allasta pidettiin sulana höyryn avulla, jota tuotettiin talousrakennuksen kattilahuoneessa.²¹¹

Tukkialtaasta johtivat kaarevat tukkisillat sahaan. Sahan toisessa päässä oli lautojen lajittelu. Sieltä laudat voitiin raiteilla kulkevien vaunujen avulla kuljettaa oikeaan paikkaan lautatarhoihin, jotka sijaitsivat Teollisuuskadun molemmin puolin. Lautatarhojen väleissä kulki raiteita, joita pitkin lautoja voitiin kuljettaa tapuleihin.

Sahanpurut johdettiin kuljetussiltojen ja elevaattorien avulla puruvastoon ja sieltä joko purutorniin ja köysiradan avulla Seikun puolelle voimalaitoksen ja tehtaiden hyödynnettäväksi tai kuljetussiltoja pitkin talousrakennuksen kattilahuoneeseen poltettavaksi.

Vuoden 1924 karttaotteeseen on merkitty sahan eri toiminnot, Rosenlew-museo.

211 Satakunnan kansa 29.3.1922, 16.3.1923

Sahan luoteispuolella, Teollisuuskadun varressa, olivat toimistorakennus sekä portinvartijantalo. Teollisuuskadun varsi oli aidattu puuaidalla.

Säilyneisyys

1920-luvun sahan rakennuksista on säilynyt toiminnan kannalta keskeisimmät rakennukset: tiilinen talousrakennus ja kattilahuone kahdeksankulmisine piippuineen, rapattu muuntamo sekä vaatimaton puinen portinvartijantalo. Muut sahan aikaiset rakennukset on purettu. Varastorakennus on puutalotehtaan ajalta ja sitä on lyhennetty myöhemmin. Myös puutalotehtaan aikaiset varastorakennukset on purettu.

Tukkiallas on täytetty joskus 1960-luvun tietämillä.

Sahan alueella kulkee raiteita. Säilyneet raiteet eivät kuitenkaan liity sahan tai puutalotehtaan toiminta-aikaan, vaikka silloinkin siellä oli raiteita. Sen aikaiset raiteet olivat kapeampia ja ne oli tarkoitettu käsintyönnettäville vaunuille. Nykyiset raiteet ovat leveämpiä ja junaliikenteelle tarkoitettuja. Ne ovat rakennettu saha- ja puutalotehdasvaihetta myöhemmin palvelemaan muuta konepajan alueen tehdastoimintaa. Pori-Haapamäki-radon raide erkaantuu Ruosniemen asemalta kohti Isonsaunan sahaa²¹². Raide on valokuva- ja karttatarkastelun perusteella rakennettu 1987–1997 välisenä aikana.

Yläkuvassa nykyinen panssariverkkoaita ja siinä oleva junan portti.

Alakuvassa sahan käytön aikaista puuaitaa Teollisuuskadun varressa. Kuva John Englund 1927, SMK.

212 ND4:167, kuvateksti, SRM.

Tukkialtaan paikka on nykyisin täyttömaata ja tukkisillat on purettu.

Lautatarhojen alue on rakentamatonta ja sieltä on purettu talotehtaan aikaiset varistorakennukset. Lautatarhoihin liittyvät kiskot on myös purettu.

Alueen läpi nykyisin kulkevat kiskot ovat 1990-luvun tienoilla rakennetut.

Sahan alue on aidattu korkealla panssariverkkoaidalla. Rakennusten vierellä vesikko on päässyt kasvamaan puustoksi.

Saharakennus

Saharakennus rakennettiin kaksikerroksiseksi, pohjakaavaltaan suorakaiteen muotoiseksi: 55 metriä pitkäksi ja 20 metriä leveäksi. Rakennus tehtiin rankorakenteisena puurakennuksena. Välipohjaa kannattelivat lautaristikkopalkit, joilla varmistettiin, että toisen kerroksen lattia kestää painavat ja tärisevät koneet.

Kattomuotona käytettiin satulakattoa ja katon harjalle tehtiin satulanmallinen lyhtyrakennelma. Katemateriaalina käytettiin peltiä.

Julkisivuissa käytettiin vaakalaudoitusta, joka maalattiin punamullalla. Vuorilistat ja nurkkalaudat olivat valkoiset. Ikkunoiden valkoiset vuorilaudat ovat aikoinaan jatkuneet koko rakennuksen levyisinä ja kahden kerroksen korkuisina, rytmittäen julkisivut ruutuihin. Ikkunoita tehtiin suhteessa julkisivupintaan paljon, jotta luonnonvaloa voitiin hyödyntää mahdollisimman hyvin. Ikkunat ovat moniruutuiset. Päätykolmioiden ikkuna-aukotus tehtiin seurailemaan katon harjan muotoa ja päädyn ikkunoihin liittyy koristeellinen listoitus. Ikkunoiden lisäksi rakennuksen keskiosaan saatiin myös ylävaloa katonharjan lyhdyn kautta.

Sahaus tapahtui saharakennuksen toisessa kerroksessa, kun taas sahakoneiden jalustat ja voimansiirto oli sijoitettu alakertaan.²¹³

Sahan toiminnan aikaan yläkerta oli suuri yhtenäinen tila, jota sahauspöydät halkoivat pitkittäissuunnassa. Toisen kerroksen sisäkatto seuraili vesikaton muotoa, jolloin näkyvissä olivat puiset kattokannattajat ja niitä tukevat metalliset putkiristikot (ks. sahan sisäkuva sivulla 30.)

Satakunnan kansa 29.3.1922 kuvaili sahan ulkoasua: "Saharakennus on noin 15 m lähempänä maantietä eli Teollisuuskatua ja siis runsaan entisen saharakennuksen leveyden etäänpästä joesta kuin edeltäjänsä. Jo tiellä tai joella tulijan katseet wetää puoleensa uusi saharakennus helakanpunaisine seinineen ja walkoisine listoineen sekä erittäin lukuisine akkunoineen. Oikeastaan on osa seinistä pelkkää lasia ja pitkin katon harjaakin kulkee vielä walon lisääjänä lasiseinäinen 'lyhty' ... Se on sopusuhtaisine wiiwoineen warsin siro. Rakennus on 55 m. pitkä ja 20m. leweä. Jahka rakennusten ympäristökin ehtii siihen esimerkiksi kelpaawaan siisteyteen, joka on kaikille toiminimi Rosenlewin teollisuuslaitoksille ominaista, niin liioittelematta woiimme sanoa tämän kaupunkimme uusimman teollisuuslaitoksen olewan ympäristönsä kaunistuksena."

Säilyneisyys

Saharakennuksen julkisivut ovat säilyneet hyvin. Kattomuoto lyhtyineen on säilynyt ja vesikatto on uusittu alkuperäisen kaltaisena vuonna 1999 Satakunnan rakennusperinnön hoito-projektissa. Tuolloin myös tehtiin muita palauttavia toimenpiteitä julkisivuihin, kuten purettiin toinen 50-luvulla rakennettu siipiosa ja palautettiin sahanaikaista julkisivun aukotusta ja ikkunoiden vuorilistoja. Julkisivujen värit on alkuperäisen mukainen.

Päätyjen aukotuksessa on tapahtunut joitain muutoksia, kun 2. kerroksen tukkisillat ja lautojen lastauksen ovet on muutettu ikkunoiksi. Myös 1. kerroksen päädyissä on ollut ovimuutoksia.

Joen puoleisella sivulla on säilynyt toinen yksikerroksisista, myöhemmin rakennetuista laajennusosista. Tämän katto on nyt viime talven aikana romahtanut osittain.

Sahan sisätilat ovat pääpiirteittäin puutalotalotehtaan 1950-luvun ajan ulkoasussa. Ensimmäisestä kerroksesta puuttuvat kaikki sahan aikaiset koneiden jalustat ja välivaihdot. Tila on yhtenäinen halli, jota jakaa osiin kattoristikoita kannattavat puiset pilaririvistöt, jotka ovat alkuperäiset.

Toisessa kerroksessa ollut entinen sahasali on edelleen avarana hallimaisena tilana. Sen sisäkatto on vuorattu ilmeisesti tynnyreistä suoristettulla pellillä.²¹⁴ Vuoraus on tapahtunut vanhojen valokuvien perusteella joko talotehtaan viimeisinä vuosina tai vasta sitten kun rakennus siirtyi konepajan puutyöosastoksi.

Toisessa kerroksessa on kaksi huonetilasta erotettua pienempää huonetta. Niistä ainakin toinen on ollut siellä puutalotehtaan aikaan.

Lounaisnurkassa on kerrosten väliset raput.

Rakennuksen ulkoseinillä, molemmissa kerroksissa kulkevat lämmitysputket, joissa kulkenut vesi lämmitettiin talousrakennuksen kattilahuoneessa.

Yläkuvassa sahan alakertaa puutalotehtaan aikaan. Kuva Foto Roos, SMK:
Alakuvassa sama tila nykyisin.

214 Kantonen 1996, 51

Yläkuvassa sahan yläkertaa puutalotehtaan aikaan. Kuva Foto Roos, SMK.

Alakuvassa vasemmalla sama tila nykyisin.

Alakuvassa oikealla välikaton tila nykyisin. Katon kannattajarakenteet ovat säilyneet, mutta niitä on vahvistettu todennäköisesti samalla kun välikatto on tehty.

Sahan koillispääty, josta tukit aikoinaan otettiin sisään.

Sahan lounaispääty, josta valmis sahatavara tuli ulos.

Entisen Teollisuuskadun, nykyisen Konepajarannan suuntainen julkisivu.

1950-luvun laajennussiipi, jonka katto on romahtanut.

Sahan yläkerrassa, lounaiskulmassa porrasaukon vieressä on ikkunallinen huone-
netila.

Saharakennuksen yläkerrassa, luoteiskulmassa on myös huone. Huone näkyy
myös talotehtaan aikaisissa kuvissa.

Ulkoseiniä kiertää lämmitysputket.

Yläkertaan johtava porras.

Välipohjan kannatusristikoiden tuentaa ulkoseinän pilareihin.

Seinä on rankorakenteinen. Täytteenä on ollut alkujaan sahanpuru, mutta sitä on täydennetty myöhemmin mineraalivillalla.

Vanhoja sähköjärjestelmiä.

Portaikoon johtavat ovet.

Lounaispään ovet.

Taloustrakennus

Sahan tiilirakenteinen taloustrakennus ja siihen sijoitettu kattilahuone kahdeksankulmaisine tiilipiippuineen on rakennettu vuonna 1923.²¹⁵ Tiilipiippua on myöhemmin lyhennetty kymmenmetriseksi.²¹⁶

Taloustrakennuksen suunnitteli arkkitehti Torkel Nordman. Se oli valmistuessaan 65 metriä pitkä ja 8–10 m leveä ja yksikerroksinen. Rakennukseen oli sijoitettu käymälät, palokunnan ruiskuhuone, kaksi ruokailuhuonetta, keittiö, varastoaitta, korjauspaja ja lämmityslaitos. Varastoaitan viereen oli sijoitettu varastonhoitajan toimistohuone.²¹⁷

Rakennus tehtiin puhtaaksimuurattuna punaisista tiilistä, jotka tulivat luultavasti Ulasoorin tiilitehtaalta. Rakennuksessa oli epäsymmetrisesti sijoitettu, läpi rakennuksen kulkeva poikkipääty. Myös kattilahuoneessa oli vain kadun puolelle tuleva poikkipääty. Päädyissä on vesikaton yläpuolelle ulottuvat koristeaiheet.

Ikkunat olivat pieniruutuiset. Päätyjä oli korostettu muusta rakennuksesta poikkeavalla aukotuksella.

Katto tehtiin satulakattona pellistä.

Yläkuvassa todistusten jako ammattikoulun lukuvuoden päättäjäsissä 3.7.1962, kuva SMK.

Alakuvassa sama tila nykyisin.

215 Satakunnan kansa 16.3.1923

216 Kantonen 1996, 52

217 Satakunnan kansa 16.3.1923

Säilyneisyys

Julkisivut koristeaiheineen, kattomuoto ja aukotukset ovat säilyneet suurimmaksi osaksi alkuperäisinä. Ikkunat puitteineen ovat myös alkuperäiset, mutta pahoin vaurioituneet ilkvallan seurauksena.

Talusrakennus muutettiin vuonna 1958 ammattikouluksi, jolloin siihen tehtiin pieni laajennus jatkamalla rakennusta lounaaseen.²¹⁸ Laajennusosa tehtiin alkuperäistä muotokieltä mukaillen.

Ikkuna- ja oviaukotusta on muutettu alkuperäisestä todennäköisesti silloin kun rakennus muutettiin ammattikouluksi.

Ammattikoulun aikaiset sisäpuolen väliseinät, väliovet, wc-tilat ja pinnat (lattiat, alakatot ja seinäpinnat) ovat vaurioituneet ilkvallan seurauksena.

Yläkuvassa ammattikoululaisia koneiden ääressä. Kuva 1962 SMK.

Alakuvassa sama tila nykyisin.

218 Kantonen 1996, 52

Taloustrakennuksen tien puoleinen julkisivu.

Taloustrakennuksen kattilahuoneen pääty.

Taloustrakennuksen joen puoleinen julkisivu.

Joen puoleinen julkisivu ja lyhennetty kattilahuoneen piippu.

Ammattikoulua varten tehty laajennusosa näkyy tiilisaumana pitkällä julkisivuilla. Laajennus noudattaa alkuperäisen rakennuksen muotokieltä.

Laajennusosan yläkerrassa oli ammattikoululaisten sosiaalitalat.

Alakerran tilat.

Kattilahuoneen seinä tielle päin. Tila toimi kattilahuoneena myös ammattikoulun aikana.

Wc-tila.

Ammattikoulun koneistusosaston pölkkyllattia.
Hitsausuoneen ja pajan tilat oli erotettu ovilla.

Muuntajarakennus

Rosenlew siirtyi sähköenergiaan asteittain eri tehtaissaan sen jälkeen, kun Seikun sahan lähelle Aittaluotoon valmistui voimalaitos vuonna 1913. Isonsannan sahalle sähköt saatiin vedenalaista kaapelia pitkin marraskuussa 1915 ja vuonna 1916 saha siirtyi höyryvoimasta sähköön. Maaliskuussa 1922 toimintansa aloittanut saha oli sähkötoiminen. Omien tehtaiden lisäksi Rosenlew myi sähköä myös Poriin ja maaseutuverkkoon.²¹⁹ Muuntajarakennus rakennettiin palvelemaan tätä käyttöä.

Satakunnan kansa uutisoi 16.3.1923 otsikolla ”Isonsannan eli Wanhan sahan uutisrakennukset” talousrakennuksen valmistumisesta ja jutussa mainittiin myös muuntajan valmistuminen. Toisaalta vuoden 1922 kuvassa (ks s. 28), jossa saharakennus on jo valmistunut, mutta talousrakennusta ei ole vielä aloitettu rakentaa, muuntajarakennus näyttää jo kovin valmiilta.

Säilyneisyys

Muuntajarakennus on yksikerroksinen, satulakattoinen ja vaaleaksi rappattu tiilirakennus. Vain toisella pitkällä sivulla on kaksi ikkunaa ja ovi sekä oven päällä oleva vaakasuuntainen ikkuna. Ikkunat ovat pieniruutuiset. Julkisivut ja aukotus ovat säilyneet alkuperäisessä asussaan. Päätykolmioita on korostettu vaakasuuntaisella listalla ja päätykolmioissa on koristuksena puolipyöreät ikkunat. Ensimmäisen kerroksen ikkunat ovat hajotetut ja julkisivut töhritty. Huonetilasta johtaa tuuletuspiippu katolle.

Rakennuksen julkisivuja. Rakennus on pitkäksi kasvaneen vesakon ympäröimä.

²¹⁹ Koivuniemi 2011, 176; Satakunnan kansa 4.3.1922

Muuntajarakennuksen sisätiloja.

Portinvartijantalo

Portinvartijantalo rakennettiin sahan vartijaa varten ja se valmistui ilmeisesti vuoden 1923 tienoilla. Tuolloin rakennettiin myös konttorirakennus, joka oli samaa muotokieltä portinvartijantalon kanssa.

Säilyneisyys

Konttorirakennus on purettu, mutta portinvartijantalo on säilynyt. Se on pieni yksikerroksinen ja satulakattoinen puurakennus, jossa on rimalaudoitu. Muotokieli imitoi kivirakennusten muotokieltä: päätykolmiota muodostavat ns. kissanpenkit. Päätykolmioita on korostettu puolipyöreillä ikkunoilla. Kulmia on korostettu valkoisilla vaakalaudoilla tehdyllä nurkkaharkotuksella eli rustikoinnilla.

Ikkunat ovat pieniruutuiset.

Rakennuksessa on kaksi savupiippua, joista toinen on tulisijan piippu ja toinen ilmastointipiippu.

Sisällä seinät ja katot ja komerot ovat paneloidut siskonpaneelilla. Lattiat ovat lautta.

Ikkunat on hajotettu. Sisällä ollut tulisija on purettu.

Yläkuvassa konttorirakennus, joka on purettu. Se valmistui samoihin aikoihin, kun portinvartijantalo ja siinä oli samankaltainen muotokieli. Etualalla tallimies F. Sahlsten hevosineen. Kuva John Englund, 1927, SMK.

Alakuvassa konttorirakennus ja portinvartijantalo. Kuva 1930-1939 Aarne Pietinen, Lusto.

Mustavalkokuvista on vaikea sanoa väreistä, mutta vaikuttaisi siltä, että sekä portinvartijantalon että konttorirakennuksen julkisivut ovat olleet alkujaan keltaiset.

Portinvartijantalon julkisivuja nykyasussaan.

Rakennuksen sisätiloja.

Varasto

Puutalotehtaan aikaan 1940-luvun alussa rakennettiin pitkänomainen varastorakennus sahan lounaispuolelle Kokemäenjoen ja Teollisuuskadun väliin.²²⁰ Se rakennettiin puutalotehtaan varastoksi. Rakennukselle johtivat myös raiteet, joiden avulla lastaamista voitiin suorittaa.

Nykyisin rakennus on veneiden ja autojen talvisäilytystilana.

Säilyneisyys

Teollisuuskadun, eli nykyisen Konepajarannan uuden linjauksen myötä varastorakennusta lyhennettiin 2000-luvulla.

Rakennus on yksinkertainen satulakattoinen ja rankarakenteinen puurakennus, joka on verhottu rimalaudoituksella.

Lounaispuolen julkisivuun on myöhemmin tehty peltiset liukuovet ja kadunpuoleinen julkisivu on verhottu pellillä.

Ilmakuva Konepajarannasta heinäkuussa 1997. Kuvassa Teollisuuskadun linjausta ei ole vielä muutettu ja varastorakennus on edelleen puutalotehtaan aikaisessa laajuudessa. Yläkulmassa Rauma Factory. Kuva Pori Jazz 66 ry, SMK.

220 Ortokuva 1946, Porin kaupunkisuunnittelu

Varastorakennuksen julkisivuja.

Varastorakennus sisäpuolelta.

Yhteenveto

Porin kaupunki on syntynyt Kokemäenjoen suuhun merenkulkua ja ulkomaankauppaa välittävänä kauppapaikkana. Kaupungin maantieteellinen asema antoi hyvät mahdollisuudet varsinkin puutavaran vientiin ja tämä taas puolestaan vaikutti merenkulun ja teollisuuden kehittämiseen.

1800-luvun alkupuoliskolla Pori alkoi vähitellen kehittyä teollisuuskaupungiksi, jonka pääasiallisena teollisuuden muotona oli sahateollisuus. Sen harjoittamiselle Kokemäenjoen erinomaiset uittomahdollisuudet antoivat hyvän edellytyksen.²²¹

Sahateollisuus on maamme teollisuushistorian keskeisimpiä toimialoja ja se on puunjalostusteollisuuden ohella luonut nykyisen vaurautemme perustan. Suomen teollistumisen alku ajoittuu sahateollisuuden nousuun 1800-luvun jälkipuolelle, kun sahoilla omaksuttiin vesisahat syrjäyttänyt uusi, tekninen innovaatio, höyryvoima, joka mahdollisti suurteollisuuden. Sahatoiminnan kulttuurihistoriallinen vaikutus on ollut maanlaajuista. Vaikutus ulottui kauas tukkimetsiin ja uittoväylille. Sahaperinteen ja sen maiseman kulttuuriarvot ovat luonteeltaan kansallisia.²²²

Porin Isosanta on maamme vanhimpia höyrysaahapaikkoja ja se on osa merkittävää teollisuusympäristöä.²²³ Porin höyrysaahayhtiö eli myöhemmin Isonsannan saha oli jo 1860-luvulla maan suurimpia höyrysaahoja.²²⁴ Isonsannan saha on teollisuushistoriamme kannalta merkittävä paikallisesti ja sen toiminnan vaikutukset ovat olleet merkittäviä kansallisesti ja puutavaraviennin myötä jopa kansainvälisesti.

Isonsannan ja Seikun sahojen pohjalle rakennettiin asteittain kokonainen systeemi isoja teollisuuslaitoksia, jotka muodostivat toiminnallisen kokonaisuuden.²²⁵ Aluksi sahausjätettä hyödynsivät 1913 perustettu laattitehdas, voima-asema sekä Rosenlewin omistama Ulasoorin tiilitehdas. Tiilitehtaan tiiliä käytettiin uusien tehdasrakennusten rakentamisessa. 1920-luvulle tultaessa toimintaa laajennettiin paperi- ja selluteollisuuteen, jossa myös hyödynnettiin sahausjätettä. Sitä käyttivät myös hiiva- ja täppättitehtaat.²²⁶

Porin suurteollisuus kehittyi sahateollisuuden ja sen yhteyteen kehittyneen laajan puunjalostusteollisuuden myötä. Rosenlewin sahojen: Isonsannan ja Seikun osuus sahatun puutavaran viennistä oli huomattava koko maan vientiin nähden ja Porin kaupungille se merkitsi taloudellista vaurastumista ja kaupungin kasvua. Puunjalostusteollisuuden tarvitsema suuri raaka-ainemäärä hankittiin maakunnan metsistä, mikä vaikutti myös alueen maatalouden kehityksen vaurastumiseen.²²⁷

Höyrysaahat savupiippuineen ja laajoine lautatarhoineen olivat näkyvä osa suomalaista maisemaa 1860-luvulta 1960-luvulle. Laitoksia oli satoja ja ne sijoituivat kuljetusyhteyksien kannalta edullisille paikoille, kuten jokisuihin, sisävesien lahdelmiin ja saariin. Puunjalostukselle ominainen toimintojen yhteen liittäminen kehittyi myös näille alueille, kun sahojen yhteyteen keskittyi sähköntuotantoa, verstaita ja puunjalostusta eri muodoissa. Ennen tavallisena näkyneet puiset sahojen tuotantoraken-

221 Työ ja toimi 2/1948; 29.3.1922, 16.3.1923

222 Kantonen 1996, 4.

223 Kantonen 1996, 52.

224 Koivuniemi 2011; 76.

225 Viikkosanomat 13.8.1927

226 W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, 4.

227 Työ ja toimi 2/1948; Koivuniemi 2011, 152–155, 158–162; Suomen Puu 13.3.1928

nukset ovat kuitenkin hävinneet maisemasta etenkin tulipalojen vuoksi.²²⁸

Kun Isonsannan saha lopetti toimintansa ja sahaustoiminta keskitettiin vain Seikkuun, oli luontevaa, että Rosenlew aloitti esivalmisteisten puutalojen valmistamisen, sillä heillä oli jo tuotannossa niihin tarvittavaa materiaalia, kuten sahatavaraa ja rakennuspapereita.

Myös puutalotehtaalla oli paikallista, kansallista ja kansainvälistä merkitystä. Poriin ja muualle Suomeen rakennettiin asuinalueita puutalotehtaan tuottamalla talotyypeillä. Tehtaan tuotantoa vietiin myös eri puolille maailmaa.

Puutalotehtaan jälkeen sahan rakennukset siirtyivät konepajan käyttöön. Sahalla valmistettiin puimureiden puuosia ja vanhaan talousrakennukseen sijoitettiin konepajan ammattikoulu.

1980-luvun loppupuolella rakennusten käyttö alkoi vähitellen hiipua, kunnes ne jäivät kokonaan ilman käyttöä. Rakennusten jääminen vaille käyttötarkoitusta on osoittautunut huonoksi vaihtoehdoksi. Tällöin ne joutuvat ilkvallan kohteiksi. Yksinkertaisenkin varastokäyttö on ollut toimivampi ratkaisu estämään ilkvallaa; kun varastoitavasta omaisuudesta pidetään huolta, pidetään samalla myös rakennuksista huolta. Alueen ja rakennusten käyttötarkoituksen puuttuminen on suurin uhka niiden säilymiselle.

Saharakennuksen 50-luvun laajennusosan katto on romahtanut aivan lähiaikoina. Sahan yläkertaan johtava porraskäytävä on suljettu levyillä, mikä on hyvä sillä sahan rikkonaisista ikkunoista voi pudota. On syytä huomioida, että omistajataho vastaa rakennusten turvallisuudesta.

Isonsannan saha sitä palvelevine rakennuksineen oli aikansa tyyppinen ja yleinen rakennustyyppi, mutta nykyisin se edustaa harvinaistuvaa suurteollisuuden alun arkkitehtuuria. Saharakennuksen lisäksi säilyneet sahan toimintoja palvelevat rakennukset ovat tärkeä osa kokonaisuutta. Alkuperäisestä toiminnasta kertovat sahaa ja sen tukkihallasta lämmittänyt, paloturvallisuudesta ja työntekijöiden ruokahuollosta huolehtinut talousrakennus kattilahuoneineen ja piippuineen, sahalle ja muualle Poriin vastarannalla voima-asemassa tuotettua sähkövoimaa oikeanlaiseksi muuntanut muuntajarakennus ja saha-alueen portinvartijantalo.

Säilynyt varastorakennus on jääne myöhemmästä puutalotehtaan toiminnasta. Alueen ympäristön säilyneet teollisuusrakennukset Aittaluodossa ja konepajan alueella kertovat Porin suurteollisuuden synnystä. Höyrystämöistä suurteollisuuteen liittyvien rakennusten säilyminen kokonaisuutena on sen vuoksi tärkeää.

Saha-alue kuitenkin kestäisi lisärakentamista, joka olisi vanhoille sahan rakennuksille alisteista. Sahan toiminta-aikana siellä on ollut lukuisia muita, sahaa pienempiä puurakennuksia. Lisäksi lautatarhat muodostivat kuin pienen siirtolamökkikylän laajoille aloille sahojen ympäristöön. Puutalotehtaan aikaan sahan ympäristössä oli myös varastorakennuksia. Nykyinen aukea, kenttämainen ala on peräsin siltä ajalta, kun rakennukset autioituivat ilman käyttöä. Se kertoo vain toiminnan loppumisesta.

Tärkeintä olisi saada tämä aivan keskustan tuntumassa oleva alue käyttöön, jotta järjetön ilkvallalta saataisiin loppumaan. On surullista nähdä miten yhteisellä eurooppalaisella rahalla kunnostetut rakennukset ovat hallitsemattoman ilkvallan takia päässeet nykyiseen kuntoon.

Lähteet

Arkistot

Satakunnan museo: kartat ja piirustukset, valokuvat (SMK)

Suomen Rautatiemuseo (SRM)

Rosenlew-museo: kartat, valokuvat, lehdet

Elka: Valokuvat, piirustukset

Lusto: valokuvat

Porin kaupunkisuunnittelu: Ilmakuvat

Maanmittauslaitos (MML)

Kirjallisuus

Haapala, Pertti; ym: Maakunta löytää rajansa 1940-2000. Satakunnan historia VIII. Satakunnan Museo/ Porin kaupunki ja Satakuntaliitto. Pori, 2011.

Haapala, Pertti; ym.: Nouseva maakunta. Satakunnan historia VII (1870-1938). Satakunnan Museo/ Porin kaupunki ja Satakuntaliitto. Pori, 2006.

Kantonen Timo, Satakunta sahaa Suomessa, Kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 18. Helsinki 1996.

Kahden kuvan aika. Satakunnan Museon julkaisuja 24/2019.

Koivuniemi, Jussi 2011: Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853-1987.

Linnala Minna & Nummelin Liisa: Toiveet ja todellisuus. Satakunnan rakennusperinnön hoito-projekti 1998-2000: loppuraportti. Satakunnan museon julkaisuja (osa 13), Satakunnan museo 2000.

Lounatvuori Irma & Putkonen Lauri: Rakennusperintömme: kulttuuriympäristön lukukirja. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto 2001, Helsinki

Nikula, Oscar: Rosenlew-koncernen: en hundraårig utveckling från handelshus till storindustri 1853-1953

Nummelin, Liisa 1987: Porin teollisuusympäristöt. Satakunnan Museon julkaisuja 6/1987.

Sarka. Satakunnan Museon vuosikirja 1999.

Uusi-Seppä Niina: Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään ja huomenna. Satakunnan Museo 2012

W. Rosenlew & Co, O.Y. Pori, Frenckellin kirjapaino, painovuosi tuntematon, arviolta 1935.

Raportit, ym.

Joukio Olli: UPM Seikun sahan rakennusinventointi. Satakunnan Museo 2017.

Kaarnametsä Helene ym.: Porin Ruutukaavakeskusta, Modernin rakennusperinnön inventointi 2019, Porin kaupunkisuunnittelu, Satakunnan Museo.

Kaarnametsä Helene: Porin Konepajanranta, Porin Konepajan ja Isosanan sahan rakennusinventointi, Porin kaupunkisuunnittelu 2022,

Suomen uhanalaisin kulttuuriperintökohde hakemus, entinen Isosanan saha.

Lehdet, pienpainatteet

Aamulehti

Joukio, Olli: Valtion komennossa, mutta itsenäisesti. Porin Konepajan sotakorvaustuotanto ja sen vaikutus vuosina 1944, Tekniikan Waiheita 4/16,

Koneviesti

Kummala, Petteri 2005. Lamasalvoksesta elementtitekniikkaan – Suomalainen pientalosuunnittelu jälleenrakennuskaudella. Helsinki: Trio-

Meidän talo

Offset Oy

Puutyöläinen: Suomen puuteollisuustyöväen liiton äänenkannattaja

Satakunnan kansa

Suomen puu: Suomen puutavara- ja paperimiesten äänenkannattaja

Suomen paperi ja puutavaralehti: Suomen puunjalostusteollisuuden keskusliiton julkaisema Suomen paperi-insinöörien yhdistyksen äänenkannattaja

Talouselämä

Työ ja toimi. Rosenlewin henkilöstölehti. Kaikki numerot löytyvät Rosenlew-museon arkistosta.

Uusi Rauma

Viikkosanomat

Sähköiset

Eenilä, J. (1965). Lautojen ja lankkujen käsinsahaus Suomessa. Sananjalka, 7(1), 62–76. <https://doi.org/10.30673/sja.86293>

Kalmbergin kartasto 1855, Doria , <http://www.doria.fi/handle/10024/79289>

Suomi: Kartasto. Suomen matkailijayhdistys. Helsinki 1897 <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00006009>

<https://www.eurojatalous.fi/fi/blogit/2015-2/150-vuotta-snellmanin-rahaudistuksesta-ja-hopeamarkan-synnysta/>

www.rky.fi

Tampereen tukkitie: <http://siiri.tampere.fi/displayObject.do?uri=http%3A%2F%2Fwww.profium.com%2Farchive%2FarchivedObject-60AA9373-A54A-CA20-1273-8ADC63B8CFFA>

http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Teema:_Sahateollisuus

<https://rakennustaito.fi/onnistunut-kehitystyö-siivitti-tyyppitalojen-vientia/>

<https://www.archinfo.fi/artikkelit/suomesta-viettiin-maailmalle-valtavat-maarat-puutaloja>

[https://www.ara.fi/fi-FI/ARA/ARA_70/Mika_aravalaina\(49733\)](https://www.ara.fi/fi-FI/ARA/ARA_70/Mika_aravalaina(49733))

<https://kaupunkisuunnittelu.pori.fi/kaavat/voimassa-olevat-yleiskaavat/kantakaupungin-yleiskaava-2025>

Henkilölähteet

Kylvö Petri

Prihti Jali

CasaCo Studio Oy
Otalammentie 116
03300 Otalampi
050-3390840
sanna.ihatsu@otalampi.net